

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

IURIDICA 3

OBSAH

Věra Čížková: Osobní vlastnictví a jeho úprava v evropských socialistických právních řádech

Igor Andrejevič Isajev: Právní úprava soukromého podnikání v období Nové hospodářské politiky

СОДЕРЖАНИЕ

Вера Чижовска: Личная собственность и ее регламентация в праве европейских социалистических государств

Игорь Андреевич Исаев: Правовое регулирование частного предпринимательства в период новой экономической политики

INHALT

Věra Čížková: Das persönliche Eigentum und seine Regelung in den europäischen sozialistischen Rechtsordnungen

Igor Andrejevič Isajev: Die rechtliche Regelung des privaten Unternehmertums in der Epoche der neuen ökonomischen Politik

Osobní vlastnictví a jeho úprava v evropských socialistických právních řádech

V. ČÍZKOVSKÁ

I. ÚVOD

Touto dílčí komparativní studií z oblasti vlastnického práva je sledován několikery cíl.

Především se v ní autorka snaží naznačit alespoň do určité míry prostor, v němž se, jak ukazuje legislativní praxe srovnávaných socialistických států, může pohybovat právní úprava zkoumané oblasti společenských vztahů, aniž by vybočila z mezí, daných jejich socialistickou podstatou.¹⁾

V souvislosti s tím má pak komparatistický výzkum pro československou právní teorii i praxi další aktuálně politický, resp. ideologický akcent. Dává totiž možnost prohloubit spojení s marxistickou právní vědou a praxí ostatních socialistických států, zvláště pak sovětskou právní vědou a legislativní praxí a přispět tak k pozitivnímu překonání omylů minulého období.

Konečně pak nabyla socialistická právní komparatistika nový praktický aspekt přijetím Komplexního programu socialistické ekonomické integrace na XXV. zasedání RVHP v červenci 1971, který poprvé v historii činnosti této hlavní organizace socialistické hospodářské spolupráce zdůraznil význam právní sféry pro rozvinutí kvalitativně vyšších forem hospodářské spolupráce a socialistické integrace.²⁾ Vzájemná souvislost, vývojová pod-

¹⁾ Pro socialistickou společnost je charakteristická diferencovaná struktura ekonomických subjektů od jednotlivce přes rodinu, podnik, sdružení podniků až ke státu. Každý z těchto subjektů či jejich celků tvoří specifický zájmový systém, kde vyšší celek není prostou sumací nižších, ani je nepohlcuje. Ve zmíněné diferencované struktuře ekonomických subjektů a systémů zájmových celků pak existuje objektivní předpoklad pro vznik zájmových rozporů. Problém spočívá v tom, že socialistické právo nemůže plnit pouze funkci pasivního odrazu existující reality (rozporů v zájmech), ale musí pomáhat aktivně spoluvytvářet jednotu zájmů v socialistické společnosti. Proto musí objektivní realitu ve společensky žádoucím směru regulovat a dávat výraz rozporům v zájmech nejen s ohledem na to, zda a v jaké podobě v určité vývojové etapě existují, ale rozpornost dílčích zájmů v jistém směru potlačovat.

²⁾ Viz „Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP“, česky Svoboda, Praha 1971, str. 77, čl. 1 oddíl 15: „Právní základy spolupráce se budou zdokonalovat ze-

míněnost a nutnost perspektivní harmonizace právních systémů integrujících se socialistických států postavily před socialistickou právní vědu mimořádně závažné úkoly, na něž dosud nebyla dostatečně připravena. Komparativní výzkum v oblasti právní úpravy socialistických majetkových vztahů (zejména vlastnického a závazkového práva a právní úpravy řízení a plánování národního hospodářství), a vyjasnění stupně, v němž se úprava těchto majetkových vztahů diferencuje nebo naopak shoduje a v němž by se měla postupně sblížovat, může mít v budoucnosti důležitý význam pro volbu vhodných prostředků k realizaci integračního procesu. Cílem této studie je především postihnout pomocí komparativní analýzy podstatu a základní jevové formy, v nichž v současné době existuje a funguje osobní vlastnictví občanů ve srovnávaných socialistických právních řádech, tj. právním řádu československém, sovětském, polském, maďarském, bulharském, rumunském a NDR.³⁾

Analýza konkrétního legislativního materiálu je prováděna pod zorným úhlem vztahu mezi socialistickým a osobním vlastnictvím. Rozbor pohybových forem tohoto vztahu, do nichž se v právní sféře promítá ekonomický zákon socialistické společnosti,⁴⁾ je důležitý zejména dnes, kdy se podle směrnic stranických sjezdů, zejména XXIV. sjezdu KSSS a XIV. sjezdu KSČ, orientuje směr hospodářské politiky strany a státu na dlouhé období k podstatnému urychlení růstu životní úrovně. Přitom růst životní úrovně je považován nejen jako výsledek dosavadního společenského vývoje, ale zároveň i jako předpoklad dalšího růstu ekonomického rozvoje socialistické společnosti v podmínkách vědeckotechnické revoluce.

jména tím, ... že se budou sblížovat a mezi zainteresovanými státy unifikovat příslušné národní normy.“

Členské státy RVHP vycházejí z toho, že další prohlubování a zdokonalování hospodářské a vědeckotechnické spolupráce a rozvoj socialistické ekonomické integrace podmiňují nutnost zdokonalování právních základů této spolupráce.

³⁾ Vzhledem ke zcela zvláštní společenské situaci nejsou brány v úvahu ani asijské socialistické státy, ani republika Kuba. Rovněž tak není analyzován právní řád Albánské lidové republiky a SFRJ. V prvním případě proto, že by analýza nepřinesla takové nové momenty, které by svým významem byly úměrné mimořádné námaze spojené s jejich provedením. V druhém případě pak, protože SFRJ představuje zcela zvláštní jednotku v rámci socialistického tábora a její začlenění do podobné analýzy by vyžadovalo především zvláštní monografické zpracování jejího vývoje.

Analýza tedy zahrnuje, poččetně vzato, polovinu států, tvořících světovou socialistickou soustavu a vzhledem k počtu obyvatel dokonce méně než polovinu. Autorka se nicméně domnívá, že při analýze vlastnické právní soustavy není třeba dávat se vést čistě kvantitativními zřeteli a výsledky provedeného rozboru že je možné považovat za reprezentativní zejména pro postupně se vytvářející integrační celek RVHP.

⁴⁾ Srovnej tento zákon ve formulaci učebnice politické ekonomie pod redakcí G. A. Kozlova, „Politická ekonomie“, český překlad Svoboda, Praha, 1971, str. 471, kde se píše: „Základní ekonomický zákon socialistické společnosti tedy vyjadřuje objektivní nutnost účasti všech členů společnosti na kolektivní, stále produktivnější společensky užitečnější práci, zajišťující zvětšování socialistického bohatství v zájmu růstu blahobytu a všestranného vývoje všech členů společnosti.“

II. OSOBNÍ VLASTNICTVÍ A JEHO VZTAH K VLASTNICTVÍ SOCIALISTICKÉMU

Osobní vlastnictví je v socialistické právní teorii i právních řádech jednotlivých socialistických států shodně pojímáno jakožto hlavní právní institut, upravující společenské vlastnické vztahy vznikající při přisvojování předmětů osobní spotřeby občany. Ústavami, občanskými zákoníky, jakož i převážnou částí právní teorie je pojímáno jakožto samostatný druh vlastnické soustavy, vedle socialistického společenského vlastnictví, příp. vedle vlastnictví soukromého.

Charakteristické rysy osobního vlastnictví jsou spatřovány většinou v tom, že se odvozuje od vlastnictví socialistického (a tudíž jeho další rozvoj je podmíněn rozvojem vlastnictví socialistického), jeho základním ekonomickým zdrojem že je práce občana ve prospěch společnosti a z ní vyplývající odměna za práci, že je určeno k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny a jeho subjektem že může být toliko občan.⁵⁾ Kromě výše uvedených charakteristických rysů zdůrazňuje se v literatuře dále vazba mezi osobním vlastnictvím a principem rozdělování podle práce a právní institut osobního vlastnictví je chápán z tohoto hlediska jako jeden z regulátorů míry práce a spotřeby, jako jeden z prostředků sloužících k prosazení socialistického rozdělovacího kritéria podle práce.⁶⁾

Podle toho, v jaké míře jsou výše uvedené charakteristické rysy osobního vlastnictví považovány zároveň i za znaky pojmové, můžeme diferencovat mezi širším pojetím osobního vlastnictví, považujícím za osobní zásadně každé vlastnictví občanů spotřební povahy a mezi

⁵⁾ Sovětské právo upravuje vedle osobního vlastnictví občanů vlastnictví kolchozní usedlosti (viz čl. 27 Základů občanského zákonodárství SSSR a svazových republik a čl. 126 obč. zák. RSFSR), které je pojímáno jako bezpodílové spoluvlastnictví všech členů usedlosti. (Touto pluralitou subjektů vlastnického práva se liší např. od vlastnictví družstevního, či vlastnictví společenských organizací). Na rozdíl od osobního vlastnictví občanů nepřechází osobní vlastnictví kolchozní usedlosti děděním, dokud kolchozní usedlost existuje. Všichni členové kolchozní usedlosti, která je v literatuře definována jako rodinné pracovní sdružení občanů, jehož práce způsobí členové jsou členy kolchozu, účastní se kolchozní výroby a z této práce mají základní příjmy, a kteří kromě toho vedou společně vedlejší hospodářství na záhumenku v souladu se stanovami kolchozu (viz Sovětskoje graždanskoje pravo, pod red. O. A. Krasavčikova, Moskva 1969, str. 391), mají stejné právo držet, užívat a nakládat majetkem kolchozní usedlosti. K realizaci jakéhokoli vlastnického oprávnění je třeba souhlasu všech členů jakožto spoluvlastníků.

⁶⁾ Viz např. G. E. Eörsi, *Fundamental problems of socialist civil law*, Budapest 1970, str. 105. G. S. Spriger, „Zum persönlichen Eigentum der Bürger“, *Probleme des sozialistischen Zivilrechts*, Berlin 1962, str. 80 an., V. Čížková, „Úvaha o realizaci socialistického principu odměňování podle práce v občanskoprávních vztazích“, *Právník* č. 5/70, str. 209 an., R. Z. Livšic, „Pravovyje formy stimulirovanija truda“, *Gosudarstvo, pravo, ekonomika*, cit. sborník, str. 430 an.

užším pojetím osobního vlastnictví, vyžadujícím, aby kromě spotřebního charakteru splňovalo i další kritéria. Jsou jimi např. požadavek poctivosti zdroje osobního vlastnictví,⁷⁾ požadavek pracovního původu, požadavek přiměřenosti rozsahu osobního vlastnictví struktuře a rozsahu osobní spotřeby v dané etapě společenského vývoje, požadavek bezvýjimečné odvozenosti osobního vlastnictví od vlastnictví socialistického (takže se nepovažuje za osobní vlastnictví drobných soukromých řemeslníků a individuálně hospodařících rolníků, třebaže má pracovní původ a je určeno k osobní spotřebě výrobce), požadavek, aby majetek v osobním vlastnictví nebyl získán z bezpracných důchodů, zákaz využívání majetku v osobním vlastnictví k získávání bezpracných příjmů apod.

Příkladem širšího pojetí osobního vlastnictví je úprava a teoretické pojetí osobního vlastnictví v polské a maďarské právní teorii.⁸⁾

Příkladem užšího pojetí osobního vlastnictví je pak jeho vymezení v platném právu a teorii sovětské a československé.⁹⁾ Vztah právního

7) Takovýmto zdrojem se rozumí, jak bude ještě dále vysvětleno, zdroj právem aprobovaný, jako jsou např. výhry ze státem organizovaných loterií, sázení apod.

8) Pokud jde o polské pojetí, viz čl. 132 polského obč. zák., který vymezuje osobní vlastnictví jako vlastnictví k věcem, určeným k uspokojování hmotných a kulturních potřeb vlastníka a jeho rodiny, a drobným výrobním prostředkům, určeným k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny, jakož i Úvodní část k občanskému zákoníku, publikovanou v ruském překladu „Гражданский кодекс РСФСР“, Varšava 1966, str. 33–34, kde se mj. praví: „Není pochyb o tom, že takto široce pojaté osobní vlastnictví nemůže být právním institutem s jednotným třídním obsahem. Proto, z teoretického hlediska, zdá se být opodstatněný ten názor, že ve společnosti s mnoha hospodářskými sektory, jakou je společnost přechodného období, kategorie osobního vlastnictví jakožto socialistické formy vlastnictví k předmětům osobní potřeby se nemohla ještě plně zformovat. Tomu brání nejen to, že v přechodném období socialistický způsob rozdělování není jediným a výlučným, ale též ta okolnost, že předměty osobní potřeby, dokonce i ty, které byly získány v důsledku socialistických rozdělovacích vztahů, mohou se stát prostředky výrobní potřeby, využívanými v nezespolečenštěných sektorech.“ Obdobně viz i J. Wasilkowski, „Prawo własności“, cit. práce str. 89–90 a od téhož autora „Zarys prawa rzeczowego“, cit. práce, str. 60.

Rovněž tak maďarský občanský zákoník vymezuje v § 92 odst. 1 osobní vlastnictví pouze pomocí kritéria osobní spotřeby. V literatuře se ke zdroji osobního vlastnictví uvádí, že až do té doby, než bude vybudován socialismus, bude osobní vlastnictví zahrnovat veškerý majetek odvozený z příjmů různé povahy a sloužící k uspokojování osobních potřeb. (Viz G. E. Eörsi, „Fundamental problems...“, cit. dílo, str. 50.) Uvádí se, že v současné době činí v MLR důchody za práci 76 % všech důchodů (viz R. Nyers, Přednáška v Politické akademii MSDS, Tiskové zprávy MLR, č. 6/70).

9) Viz § 125 odst. 2 čs. obč. zák., požadující poctivost zdroje osobního vlastnictví a § 130 odst. 2 obč. zák., odpírající ochranu osobního vlastnictví věcem nahromaděným v rozporu se zájmy společnosti nad míru osobní potřeby vlastníka, jeho rodiny a domácnosti; čl. 25 Základů a čl. 111 obč. zák. RSFSR zakazující využívání majetku v osobním vlastnictví k systematickému získávání bezpracných příjmů; Výnos Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. 7. 1962 „O odnětí domů, chat a ostatních budov, postavených či nabytých občany z bezpracných důchodů bez náhrady“, jakož i Výnos prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR z 28. 9. 1963 „O odnětí automobilů získaných z bezpracných důchodů bez náhrady“.

K požadavku bezvýjimečné odvozenosti osobního vlastnictví od vlastnictví socia-

institutu osobního vlastnictví k socialistickému vlastnictví je pak jednou z klíčových otázek, jejíž řešení je předpokladem pochopení struktury a vzájemné podmíněnosti jednotlivých prvků socialistické vlastnické soustavy.

Nalézt optimální právní úpravu tohoto vztahu znamená orientovat se především v jejich vzájemném vztahu v ekonomické, resp. širě-sociálně-sociální-realitě, analyzovat momenty, které ve svém celku jsou všeobecně označovány jako vzájemná podmíněnost, závislost apod.

Nejobecnější metodický návod k analýze zmíněného problému dává Marxova práce „Ke kritice politické ekonomie“, která se zabývá vztahem výroby a spotřeby. Dialektika vztahu výroby a spotřeby ve společnosti, v našem případě v socialistické společnosti, nalézající se ve stadiu nástupu vědeckotechnické revoluce a mezinárodní integrace, je metodickým klíčem též k orientaci o tom, jak má socialistická společnost utvářet právní podobu socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků jakožto základní formy vlastnictví na straně jedné a právní podobu osobního vlastnictví, které je svou podstatou, přes všechny dílčí zvláštnosti a výjimky, především vlastnictvím spotřebních předmětů, na straně druhé.

Marxovy téze, obsažené ve výše citované práci, lze v krátkosti reprodukovat takto:

výroba i spotřeba jsou při zachování svých odlišností spolu navzájem spojeny jednak zvnějšku — totiž tím, že nejen výroba určuje spotřebu, ale i spotřeba určuje výrobu. Zároveň však existuje mezi výrobou a spotřebou i vztah ztotožnění, neboť výroba je zároveň spotřebou a spotřeba je zároveň výrobou.¹⁰⁾

Také vztah mezi socialistickým vlastnictvím a osobním vlastnictvím lze chápat jako vztah, v němž je současně obsažen jak moment diferenciace (rozpornosti i výlučnosti), tak moment ztotožnění.

Socialistické vlastnictví, jak ukazuje každodenní zkušenost, je podmínkou existence a zdrojem osobního vlastnictví. Rozvoj socialistického vlastnictví je základním předpokladem

listického viz např. Sovětskoje graždanskoje pravo, pod red. O. A. Krasavčikova, I. díl, cit. dílo, str. 362, R. O. Chalfina, Pravo ličnoj sobstvennosti, cit. dílo, str. 7.

K pracovnímu původu osobního vlastnictví jakožto znaku pojmovému, nikoli pouze charakterizujícímu, viz např. R. O. Chalfina, Pravo ličnoj sobstvennosti, cit. dílo, str. 12. Autorka zde zastává názor, že zdrojem osobního vlastnictví může být jen práce v socialistickém hospodářství odměňovaná podle množství a kvality, a to buď přímo, nebo nepřímo jako organizované rozdělování národního důchodu (stipendia, starobní a invalidní důchody, podpora matek s více dětmi apod.).

¹⁰⁾ K. Marx, „Ke kritice politické ekonomie“, SNPL Praha 1953, str. 164: „Výroba není jen bezprostředně spotřebou a spotřeba bezprostředně výrobou, ani není výroba jen prostředkem spotřeby a spotřeba účelem výroby..., nýbrž každá z nich je nejen bezprostředně druhou a nejen druhou jen zprostředkovává, nýbrž každá z obou tím, že se uskutečňuje, vytváří druhou, vytváří sebe jako onu druhou.“

růstu a rozvoje vlastnictví osobního v té míře, v jaké je rozvoj socialistické výroby předpokladem rozvoje bohatství socialistické společnosti vcelku a jednotlivých občanů zvláště. Není pochyb o tom, že, i když princip rozdělování podle práce nemusí být a ve skutečnosti také není v socialistické společnosti vždy dokonale uplatněn, v podstatě a dlouhodobě platí, že jediným základním a rozhodujícím zdrojem zvýšení životní úrovně občanů socialistické společnosti mohou být jediné výsledky jejich pracovního úsilí a nikoli stále ještě existující nejrozličnější příjmy a obohacení, nezávislá na vykonané práci.⁴¹⁾

Druhou stránkou téže mince, totiž podmíněnosti existence a rozvoje osobního vlastnictví rozvojem vlastnictví socialistického je skutečnost, že vznik osobního vlastnictví v dané fázi rozdělovacího procesu předpokládá zánik socialistického vlastnictví k věci, neboť předpokládá přechod té či oné věci, resp. statku z vlastnictví socialistického do vlastnictví osobního.

Oba druhy vlastnictví se tedy jeví jako sice vzájemně podmíněné, ale zároveň se i vylučující. Předměty v osobním vlastnictví nemohou být v tutéž dobu ve vlastnictví socialistickém a naopak.

Oba druhy vlastnictví nejsou však pouze ve vztahu podmíněnosti jak shora uvedeno. V socialismu jako systému nesoucího mateřská znaménka společnosti z níž vyšel, není vyloučeno, že by v nikoli zásadní a podstatné míře, se může tato rozdílnost, diferenciací obou druhů vlastnictví projevit jako jejich rozpornost.

V té míře, jak se socialistické rozdělovací vztahy teprve upevňují a vytvářejí, jak se postupně dovršuje nejen likvidace soukromého vlastnictví, které mj. může být zdrojem bezpracných důchodů, ale zároveň jak se postupně odstraňuje i sama možnost získání jakéhokoli společensky nežádoucího obohacení, existuje po relativně dlouhou historickou dobu možnost, aby osobní vlastnictví v jednotlivých případech „degenerovalo“ ve zdroj nepracovních důchodů, stalo se nástrojem faktické obnovy fungování kapitalistického vztahu.

I když nemůže již zpravidla jít o přímé vykořisťování cizí pracovní síly (viz zákaz vykořisťování cizí práce ve většině srovnávaných ústav), tedy o fungování výrobního kapitálu, objevuje se tu a tam možnost, aby osobní vlastnictví fungovalo fakticky jako obchodní kapitál, (mám na mysli např. spekulaci s nedostatkovým zbožím, s nemovitostmi apod.), nebo jako zápujční kapitál (při lichvářských půjčkách apod.). Zmíněné formy spekulace a lichvářství všeho druhu jsou přízrůbivé všem mezerám v soustavě socialistické ekonomiky a díky síle zvyku a maloburžoasní živelnosti se objevují i v socialistické společnosti všude tam, kde je jim dána možnost.

⁴¹⁾ Na tento problém poukázal již v jiné souvislosti K. Marx, v práci „Nástin kritiky politické ekonomie“, když charakterizoval socialistické přivlastňování jako přivlastňování, řídící se podle vykonané práce, a kde dokázal, že tomu ani jinak nemůže být, dokud práce zůstává bezprostředně rozhodujícím základem společenského bohatství.

Ostatně i teorie politické ekonomie připouští, že obě tyto formy kapitálu nejsou vázány, resp. se mohou objevit i mimo kapitalismus, tj. i mimo společenský systém, v němž je rozvinut vlastní kapitalistický výrobní vztah, kde se pracovní síla stala zbožím.

V těchto případech se pak původní rozdílnost a vzájemná podmíněnost socialistického a osobního vlastnictví převrací v rozpor a vylučný protiklad. Osobní vlastnictví, zpravidla v důsledku toho, že došlo k jeho kvalitativnímu, resp. kvantitativnímu rozšíření daleko nad osobní potřeby vlastníka a jeho rodiny (ale nemusí to být jen z tohoto důvodu), degeneruje ve vlastnictví soukromé.

Podmíněnost socialistického vlastnictví v užším smyslu a osobního vlastnictví není ovšem jen jednostranná ve výše uvedeném smyslu. Jak jsem již ukázala v jiné souvislosti,¹²⁾ je osobní vlastnictví konec konců vlastním naplněním a cílem rozvoje vlastnictví socialistického. Socialistické vlastnictví se nemůže rozvíjet bez uvědomělé podpory členů socialistické společnosti. Této podpory se pak společnosti dostává v té míře, jak se pracující přesvědčují o tom, že v jejich vlastním materiálním zájmu, odrážejícím se zejména pak v rozvoji jejich životní úrovně, a tedy i v zájmu růstu jejich osobního vlastnictví, je právě tuto podporu společnosti poskytnout.

Tím se kruh vzájemné podmíněnosti uzavírá. Tak jako výroba nachází svůj cíl a smysl ve spotřebě a jako spotřeba je podmíněna výrobou, platí i o socialistickém vlastnictví, že jeho rozvoj dává prostor pro rozvoj osobního vlastnictví. Zároveň však rozvoj socialistického vlastnictví není sám o sobě účelem, ale je cílem pouze v souvislosti s rozvojem materiálního blahobytu lidu, který se projevuje dnes především rozvojem jejich osobního vlastnictví. A právě tato okolnost, jak již bylo výše řečeno, zpětně vytváří impulsy pro všelidovou aktivitu k rozvoji socialistického vlastnictví.

Socialistická výstavba tak dává příklady celé škály dialektické souvislosti obou druhů vlastnictví v rámci jejich odlišnosti, od prosté difference až po zvrát k antagonismu.

Na tuto skutečnost pak musí včas a vhodnými formami reagovat i zákonodárce při úpravě individuálního vlastnictví. Půjde zejména o tyto okruhy problémů:

- zachytit v právní úpravě co nejpřesněji onu zmíněnou podmíněnost rozvoje osobního vlastnictví účastí vlastníka jeho prací na celospolečenské kooperaci akcentováním principu rozdělování podle práce a hmotné zainteresovanosti;¹³⁾
- zamezit degeneraci osobního vlastnictví ve vlastnictví soukromé vy-

¹²⁾ Viz V. Čížková, „Vlastnická svoboda a občanské právo v socialistické společnosti“, Právník č. 9/1968, str. 788 an.

¹³⁾ V podrobnostech k tomu odkazují na svůj článek „Úvaha o realizaci socialistického principu odměňování podle zásluh v občanskoprávních vztazích“, Právník č. 5/1970, str. 209 an.

týčením společensky objektivně odůvodněných právních mezí osobního vlastnictví pomocí různých zákonných kritérií, což však nesmí vést k druhému nežádoucímu extrému, totiž k rovnostářství a oslabení fungování principu hmotné zainteresovanosti.

Ve skutečnosti ovšem nejde a nikdy nemůže jít o jakousi preferenci absolutní, která by např. fakticky přijímala pouze socialistické vlastnictví a s osobním vlastnictvím by se jen smířovala jako s nutným zlem. Tím by si socialistická společnost „podřezávala větev, na níž sama sedí“. Jde tedy o správné, resp. optimální vytyčení stupně ochrany a míry preference obou těchto druhů vlastnictví, které nemohou stát zásadně proti sobě, neboť jak bylo výše zmíněno, cílem socialistické společnosti, a tedy i jejího zákonodárce, musí být jejich souladný rozvoj.

Tím jsme se ale dostali ke druhé stránce vzájemného vztahu zmíněných druhů vlastnictví. Zmíněné vztahy nejsou, jak již bylo řečeno, pouze rozdílné, v dílčích případech až do protikladnosti, ale zároveň je mezi nimi i totožnost, resp. ve svém vývoji se oba druhy vlastnictví stále ztotožňují.

Povšimněme si především té stránky, na niž poukazují mj. i autoři některých srovnávaných občanskoprávních kodexů, totiž skutečnosti, že osobní vlastnictví je zdrojem materiálového postavení občana v současné etapě výstavby socialistické společnosti v menší míře, než se obvykle má za to.

Obrovské výdaje, které socialistická společnost vynakládá na kulturní, výchovné a sociální účely, bezplatné vzdělávání, bezplatná léčebná péče, dotace v osobní dopravě, různé formy dotací rodinám s více dětmi, rekreace apod. vedou fakticky ke stavu, že materiální postavení občana se v dosti podstatné části, která ce v různých srovnávaných socialistických státech odhaduje až na 30–40 % reálného důchodu některých sociálních skupin, nerealizuje prostřednictvím zvětšování jeho osobního vlastnictví, nýbrž prostřednictvím socialistického, a to zpravidla státního¹⁴⁾ vlastnictví spotřebních předmětů, výchovných, kulturních, léčebných, zdravotních, sociálních a jiných zařízení kolektivní spotřeby.¹⁵⁾

¹⁴⁾ V některých případech může jít i o vlastnictví družstevních či společenských organizací (ROH), to však na podstatě věci nic nemění.

¹⁵⁾ Viz k tomu např. I. S. S d o b n o v, „Sobstvennost i kommunizm“, cit. práce, str. 184, kde rovněž poukazuje na to, že v socialistické společnosti životní úroveň závisí nejen na rozdělování podle práce, ale i na uspokojování hmotných a duchovních potřeb lidí ze společenských fondů, tj. bezplatně (zdravotnictví, školství, různá kulturní zařízení, školky, jesle, rekreace apod.). Obdobně viz S. G. S t r u m i l i n, Otázky socialismu a komunismu v SSSR“, cit. dílo, str. 156 an., kde se k této otázce píše:

„Socialistická zásada rozdělování, každému podle jeho práce“ však prochází již nyní, v první fázi komunismu, v základním směru jedním velmi podstatným omezením..., toto omezení již v první fázi, v socialismu, představuje živý a rychle se rozvíjející zárodek druhé, vyšší fáze komunismu. Tento zárodek spatřujeme v tzv. doplňcích ke mzdě. Tyto doplňky, jak známo, jsou přímo předurčeny k uspokojení potřeby sociálního pojištění a zajištění pracujících, ale i ostatních jejich sociálních a kulturních potřeb.“

„... tato část nutného společenského produktu se odlišuje od ostatních ne podle

Zde je kořen úvah, které jdou často tak daleko, že v tomto postupném vytlačování osobního vlastnictví jakožto projevu, resp. zprostředkovatele materiálního postavení jednotlivce, vidí rozhodující a aktuální současnou tendenci a tudíž i formu, v níž v nikoliv nepodstatné míře nahradí společenské vlastnictví dosavadní vlastnictví osobní.

To, zda je tato tendence v současné vývojové etapě socialistické společnosti a v tom či onom srovnávaném socialistickém státě již tendencí aktuální, nebo zda jde spíše o opatření, jimiž se někdy překlenuje naopak nedosta- tečný rozvoj osobního vlastnictví, nepovažuji v této souvislosti za nutné posuzovat.

Nesporným faktem zůstává, že ať již z jakýchkoli důvodů, dochází ve všech socialistických státech k tomu, že v určité míře, diferencovaně podle hospodářských možností té které země, přejímá socialistické vlastnictví funkce vlastnictví osobního. Tuto skutečnost bychom mohli formulovat tak, že se stále rozvíjí sféra, v níž se jednotlivý pracující může chovat k socialistickému vlastnictví bezprostředně jako ke svému. V tomto procesu pak vidím zřejmé prvky s bližší obou druhů vlastnictví a náznak toho, že se původní difference mezi nimi začíná stírat.

Na problém ztotožňování socialistického společenského vlastnictví a osobního vlastnictví lez nazírat i z jiné strany. Zatímco v dosavadních společenskoekonomických formacích se jevila spotřeba spíše jako ukončení výrobního procesu, nejvýše jako reprodukce pracovní síly, v podmínkách vědeckotechnické revoluce se situace mění. Vytvoření kvalitativně vyšší úrovně výrobních sil, které vyžaduje rozvinutí socialistické, a tím spíše pak komunistické výstavby, vyžaduje též nový pohled na výrobní funkci spotřeby. Plné rozvinutí schopností člověka, kvalitativní skok v jeho kulturní úrovni a jeho uvědomění, přeměna pasivního činitele výrobního procesu v činnorodého budovatele nového společenského řádu, vyžaduje především kvalitativní změny v životním stylu lidí.

V teoretických pracích se na to poukazuje v různých souvislostech. Např. sovětská práce o problémech ekonomické reformy¹⁶⁾ to formuluje takto (překlad vlastní):

„... jde nejen o všeobecný mechanismus plánování a stimulování, o rozšíření práv podniků, ale také o to, aby se v plánování plně respektoval fakt, že uspokojování potřeb pracujících vede k neustálému růstu jejich pra-

svého zdroje, ale pouze podle principů svého rozdělování..., ne již podle práce, ale podle vznikajících potřeb pracujících.

A tak v sovětském hospodářství již nyní normální odměna za práci se rozděluje na dvě různé části: $v_1 + v_2$, z nichž první je rozdělována ještě podle socialistické zásady „každému podle jeho práce“, ale druhá se řídí již zásadou komunistickou — „každému podle jeho potřeb“. Ačkoli by se mohlo zdát, že jedna zásada vylučuje druhou, ve skutečnosti se vzájemně doplňují a představují dnešek a zítřek vývoje sovětského hospodářství.“

¹⁶⁾ Viz „Ekonomičeskaja reforma, jejo osuščestvlenije i problemy“, pod redakcí R. M. J. a n. c. e. v. a, Izd. pol. lit., Moskva 1969, str. 26—27.

covní aktivity. Cíl, výchozí příčina rozvoje socialismu (uspokojování potřeb lidu) se stává následkem (faktorem růstu produktivity práce), což dále ovlivňuje původní příčinu.

Vklady do „služeb pro lidi“ — to nejsou jen výdaje. Je to také důchod, a to stále vzrůstající. Jestliže za kapitalismu omezená spotřeba mas se jeví podmínkou životaschopnosti kapitálu, pak v našich podmínkách, naopak, zvýšení spotřeby mas, rozvoj osobnosti je nejdůležitějším předpokladem vítězství komunismu. „Rozvoj společenského jedince — psal Marx — takto vystupuje jako základní podmínka výroby i bohatství...“

Můžeme tedy říci, že osobní vlastnictví je socialistické vlastnictví nejen co do socialistického charakteru, o čemž nebylo zásadně nikdy sporu, ale proto, že osobní vlastnictví plní, resp. zprostředkuje řadu funkcí, které byly dosud často spojovány pouze se společenským socialistickým vlastnictvím. O tuto skutečnost se např. opírá jeho využití v rámci soustavy hmotné zainteresovanosti. Osobní vlastnictví není tedy pouze pasivním odrazem rozvoje společenského vlastnictví do individuální sféry, ale stává se významným aktivním činitelem ovlivňujícím rozvoj společnosti.¹⁷⁾

III. PŘEDMĚT OSOBNÍHO VLASTNICTVÍ

Předmět osobního vlastnictví je ve srovnávaných právních řádech vymezován zásadně rámcově — spotřebním charakterem a zásadně pracovním zdrojem (což je jen jiné vyjádření zásady odvozenosti osobního vlastnictví od vlastnictví socialistického) — a příkladným výpočtem předmětů, jež mohou být v osobním vlastnictví občanů. Pouze výjimečně, u předmětů,

¹⁷⁾ XXIV. sjezd KSSS formuloval hlavní úkol nejbližší pětiletky, který ale zůstane základním směrem vývoje i v perspektivě, „zajistit podstatný vzestup hmotné a kulturní životní úrovně lidu na základě vysokého tempa rozvoje socialistické výroby, zvýšení její efektivity, vědeckotechnického pokroku a urychlení růstu produktivity práce“. Vycházel přitom právě z této nerozlučné vazby, v níž začíná v období vědeckotechnické revoluce fungovat zvyšování bohatství pracujících jako přímý faktor dalšího rozvoje socialistické výroby (viz Rezoluce XXIV. sjezdu KSSS, Pravda, 10. dubna 1971).

Proto se také (srovnej Směrnice XXIV. sjezdu k deváté pětiletce) nepředpokládá další rozšíření podílu společenských fondů na růstu reálných důchodů obyvatel, takže růst životní úrovně se bude plně odrážet i v růstu materiálního obsahu osobního vlastnictví, a tudíž i v růstu významu právní úpravy této kategorie.

Podobné směry hospodářské politiky byly zakotveny i ve směrnicích sjezdů dalších stran socialistických zemí, mj. i ve směrnicích XIV. sjezdu KSČ. V části II. sjezdové rezoluce, nazvané „Hospodářská politika strany“, ukládá XIV. sjezd KSČ ústřednímu výboru, „aby při zabezpečování dalšího rozvoje životní úrovně vycházel z toho, že vývoj společnosti dospěl do stadia, kdy trvalý, vyvážený a všestranný vzestup životní úrovně se stává nejen důležitým výrazem předností socialismu, ale i nutnou podmínkou jejího dalšího socialistického rozvoje“. (Viz Rezoluce XIV. sjezdu KSČ, Rudé právo ze dne 31. května 1971, str. 3.)

kde vzhledem k jejich povaze a společenské důležitosti existuje zvláště naléhavý společenský zájem zajistit, aby jejich osobní spotřeba byla úměrná dosaženému stupni celospolečenského rozvoje, jsou stanovena konkrétní objektivní a příp. i subjektivní kritéria, vymezující tyto předměty co do kvality i kvantity.

Mezi takové předměty patří obytný dům, resp. byt, v některých právních řádech i rekreační chata, stavební, příp. zemědělské pozemky (pokud ovšem je vůbec připuštěno osobní vlastnictví půdy) a někdy i drobné výrobní prostředky a ostatní předměty, tvořící tzv. záhumenkové vlastnictví. Tato konkrétní kvalitativní a kvantitativní kritéria jsou obsažena buď přímo v občanských zákonících, většinou však v dílčích samostatných předpisech prováděcí povahy. Rozsah záhumenkového vlastnictví je většinou rámcově vymezen již v samostatných ústavách a občanských zákonících a konkretizován pak ve stanovách zemědělských družstev.

Podle sovětského práva může být v osobním vlastnictví občanů majetek, určený k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů s tím, že se však takového majetku nesmí používat k získávání bezpracných příjmů.

Ve smyslu čl. 25 Základů občanského zákonodárství SSSR a svazových republik a čl. 105 obč. zák. RSFSR může mít každý občan v osobním vlastnictví příjmy a úspory z práce, obytný dům (nebo jeho část) a vedlejší domáci hospodářství, předměty denní potřeby, osobní potřeby a osobního pohodlí.¹⁸⁾

Jestliže je majetek v osobním vlastnictví (např. obytný dům, chata, auto apod.) systematicky¹⁹⁾ využíván vlastníkem k získání bezpracných důchodů, může být na základě rozhodnutí soudu, vydaného k žalobě výkoného výboru místního sovětu, bezplatně odňat ve prospěch státu. (Viz čl. 31 Základů a čl. 111 obč. zák. RSFSR.) V literatuře se toto opatření zdůvodňuje tím, že v podmínkách komunistické výstavby se v Sovětském svazu sice připouští využívání osobního vlastnictví k hospodářské činnosti pomocného charakteru, že však nelze připustit jeho využívání k bezpracným příjmům, neboť tím by vnikaly do sovětské ekonomiky prvky spekulace a posilovaly by se přežitky minulosti.²⁰⁾

¹⁸⁾ Tento výpočet předmětů osobního vlastnictví je příkladný a navazuje na čl. 10 ústavy SSSR z 5. prosince 1936.

Na rozdíl od některých jiných srovnávaných úprav citovaná sovětská úprava nerozlišuje při obecném vymezení předmětu osobního vlastnictví mezi obytným domem a chatou. Komentář charakterizuje rekreační chatu tím, že jde o obytnou budovu, nacházející se v rekreační nebo lázeňské oblasti a určenou k užívání, resp. užívání občanů dočasně či sezónně za účelem odpočinku či léčení. (Viz „Kommentarij k GK RSFSR“, pod red. E. A. Flejšice a O. S. Joffeho, Jur. lit., Moskva 1970, str. 160.)

¹⁹⁾ Komentář k obč. zák. RSFSR považuje za systematické získávání bezpracných důchodů takový případ, kdy vlastník byl již za podobné jednání postižen opatřením společenského či administrativního působení. (Viz Kommentarij, cit. dílo, str. 170.)

²⁰⁾ Viz např. R. O. Chalfina, Gosudarstvo, pravo, ekonomika, kapitola IV., str. 194.

Platné právo nedefinuje pojem „bezpracný důchod“, jeho existenci musí v každém konkrétním případě zjišťovat soud. Podle převládajícího názoru teorie je bezpracnost třeba vykládat ve smyslu protiprávnost a za bezpracný se tedy považuje důchod, získaný v rozporu s platným právem.²¹⁾

Z hlediska aplikovatelnosti shora uvedené sankce o bezplatném odnětí majetku, sloužícího k získání bezpracných příjmů, se pak kritérium protiprávnosti konkretizuje pomocí dalších kritérií — soustavnosti a rozsahu, umožňujících podle názoru teorie posoudit chování vlastníka z hlediska jeho souladu s charakterem osobního vlastnictví.²²⁾ Jako příklad se uvádí prodej výrobků z vedlejšího domácího hospodářství, kde rozsah, v jakém jsou prodávány, může být rozhodující pro určení, půjde-li o osobní či soukromé vlastnictví nebo dokonce vlastnictví získané z bezpracných příjmů. Pokud by právem reprobované bezpracně získané důchody byly malé, nebo nejsou-li systematické (opakované), bude vlastník postižen pouze odejmutím těchto důchodů.

Ze zákonného textu, ani Komentáře nevyplývá, na kom leží v případě prokazování bezpracnosti důchodů důkazní břemeno. Ze zpráv v sovětském tisku se usuzuje, že neplatí presumpce poctivosti zdroje nabytí osobního majetku, a že tedy poctivost zdroje, resp. jeho soulad s právním řádem, musí prokazovat vlastník.²³⁾

Za protiprávně (bezpracně) získaný majetek se dále považuje i majetek, který je sice vlastníkem užíván řádně, ale byl získán v rozporu s některou speciální právní normou.²⁴⁾

Zvláštní pozornost je věnována úpravě osobního vlastnictví o bytného domu. Podle čl. 25 Základů a čl. 106 obč. zák. RSFSR může mít občan v osobním vlastnictví jen jeden obytný dům, jehož obytná plocha nesmí přesahovat 60 m². Společně žijící manželé a jejich nezletilé děti mohou mít v osobním vlastnictví rovněž jen jeden obytný dům, který je buď v osobním vlastnictví jednoho z nich, nebo spoluvlastnictví všech.²⁵⁾

²¹⁾ Viz např. „Sovětskoje graždanskoje pravo“, pod red. O. A. Krasavčikova, cit. dílo, str. 366, A. A. Eroščenko, „Osuščestvlenije subjektivnych graždanskich prav v protivorečiji s jich naznačenijem“, Pravovedenije, č. 4/72, R. O. Chalfina, „Pravo ličnoj sobstvennosti“, cit. dílo, str. 107–109.

²²⁾ Viz „Sovětskoje graždanskoje pravo“, pod red. O. A. Krasavčikova, cit. dílo, str. 366, S. N. Bratus, O. S. Joffe, „Graždanskoje pravo“, Izd. Znanie, Moskva 1967, str. 66.

²³⁾ Viz např. S. Z. Zdobinský, „Právní model osobního vlastnictví v sovětském občanském právu“, AUC, č. 4/70, str. 160.

²⁴⁾ Viz např. Výnos prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR z 26. 7. 1962 „O odnětí bez náhrady domů, chat a ostatních budov, postavených či nabytých občany z bezpracných důchodů, nebo bezpracným využitím prostředků státních podniků, kolchozů, úřadů a jiných družstevních a společenských organizací“, jakož i Výnos Prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR z 29. 9. 1963 o možnosti odejmutí bez náhrady osobních automobilů, získaných z bezpracných důchodů. Soudy tyto případy projednávají ve veřejném zasedání za účasti prokurátora. Odejmutý majetek je zařazen do komunálního fondu okresního či městského sovětu poslanců pracujícího lidu, kolchozu, nebo jiné družstevní či společenské organizace.

²⁵⁾ Občanu, který má velkou rodinu nebo právo na tzv. doplňkovou obytnou plochu,

Získá-li občan nebo společně žijící manželé a jejich nezletilé děti do osobního vlastnictví způsobem zákonem dovoleným více než jeden obytný dům, má právo si zvolit, který z nich si ponechá v osobním vlastnictví a druhý, resp. ostatní má povinnost ve lhůtě jednoho roku od vzniku vlastnického práva darovat či prodat. Pokud tak neučiní, bude tento další obytný dům nuceně prodán podle ustanovení občanského práva procesního o výkonu soudních rozhodnutí (čl. 107 obč. zák. RSFSR) a nesežene-li se kupec, přejde bez náhrady do státního vlastnictví.²⁶⁾

Nabyli-li do osobního vlastnictví obytný dům uživatel družstevního bytu, má právo volby, zda si ponechá dům či byt. Ponechá-li si byt, musí zcizit dům v jednorroční lhůtě ode dne nabytí vlastnického práva k domu či jeho části, a to pod sankcí, stanovenou v čl. 107 obč. zák. RSFSR.

Sovětské právo dále samostatně upravuje osobní vlastnictví člena kolchozní usedlosti a osobní vlastnictví kolchozní usedlosti.

Člen kolchozní usedlosti je jednak subjektem bezpodílového spoluvlastnictví kolchozní usedlosti a kromě toho i samostatným osobním vlastníkem svého majetku (viz čl. 25 Základů a čl. 113 obč. zák. RSFSR).

Okruh předmětů, které mohou tvořit osobní vlastnictví člena kolchozní usedlosti se liší od obecného vymezení předmětu osobního vlastnictví v tom, že jsou z něho vyloučeny věci, resp. majetek, který podle stanov kolchozu může patřit pouze kolchozní usedlosti příp. samotnému kolchozu. Jsou jimi zejména obytný dům s hospodářskými stavbami, skot, pomocné hospodářství apod.²⁷⁾

Předmětem osobního bezpodílového spoluvlastnictví kolchozní usedlosti může být vedlejší hospodářství na pozemku při usedlosti, který je v jejím užívání, obytný dům, dobytek, drůbež a drobný zemědělský inventář v souladu se stanovami kolchozu,²⁸⁾ pracovní příjmy z účasti na společném hospodářství kolchozu nebo jiný majetek, který jí odevzdají členové usedlosti do vlastnictví, jakož i předměty domácí a osobní potřeby, nabyté ze společných prostředků. (Viz čl. 7 Ústavy SSSR, čl. 27 Základů a čl. 126 obč. zák. RSFSR.)

Lze tedy říci, že skutečnost, že určitý majetek je předmětem osobního

může výkonný výbor okresního či městského sovětu povolit vystavět, nabyt nebo si ponechat ve vlastnictví dům (jeho část) i o větší obytné ploše. V takovém případě však nesmí obytná plocha přesahovat 9 m² na osobu (viz čl. 316 obč. zák. RSFSR), zvětšenou případně o tzv. doplňkovou obytnou plochu, která může být stanovena pro určité kategorie uživatelů rozhodnutím Rady ministrů RSFSR.

²⁶⁾ Totéž platí v případě, že v osobním vlastnictví občana nebo společně žijících manželů a jejich nezletilých dětí je kromě jednoho obytného domu část druhého, části různých domů nebo část jednoho domu, přesahující nejvýše dovolenou obytnou plochu.

²⁷⁾ Tak předmětem samostatného osobního vlastnictví člena kolchozní usedlosti mohou být zejména jeho pracovní příjmy, úspory, majetek získaný darem a děděním.

²⁸⁾ Rady ministrů svazových republik mají právo stanovit vyšší normy skotu v osobním vlastnictví kolchozní usedlosti (rodiny kolchozníka) s přihlédnutím k národním a místním podmínkám.

vlastnictví kolchozní usedlosti, vyplývá jednak z předmětů, z nichž se tento majetek skládá (jde o majetek, který podle stanov kolchozu nemůže být v osobním vlastnictví jednotlivého člena kolchozní usedlosti) a jednak ze zdroje, z něhož byl majetek pořízen.²⁹⁾

Osobní pomocné hospodářství kolchozní usedlosti se v literatuře kvalifikuje jako zvláštní historická kategorie, vyplývající ze zvláštností rozvoje kolchozního rolnictva na cestě ke komunismu. Je považováno za předmět osobního vlastnictví sui generis — totiž osobního vlastnictví pracujících rolníků, sjednocených v kolektivním kolchozním hospodářství, které ekonomicky závisí na výsledcích společného hospodaření kolchozu.³⁰⁾

V československém právu se předmět osobního vlastnictví vymezuje kromě rámcového spotřebního kritéria i příkladným výpočtem předmětů, které jej mohou tvořit. Podle čl. 10 Ústavy ČSSR z 11. července 1960 jsou to příjmy a úspory nabyté prací, předměty osobní a domácí potřeby a rodinné domky. § 127 obč. zák. zařazuje do příkladného výpočtu předmětů osobního vlastnictví navíc ještě i úspory ze sociálního zabezpečení a rekreační chaty. Kromě toho vymezuje občanský zákoník předmět osobního vlastnictví i co do zdroje³¹⁾ a co do kvantity.³²⁾

Požadavek poctivosti zdroje osobního vlastnictví, zakotvený v cit. § 125 odst. 2 obč. zák. je většinou v právní teorii i praxi vykládán tak, že osobní vlastnictví nevzniká ze zdroje právem reprobovaného, že však věci takto získané nebudou vůbec ve vlastnictví jejich nabyvatele, neboť byly získány protiprávně.³³⁾ S tímto výkladem se autorka plně ztotožňuje.

Kvantitativní kritérium, vyjádřené v § 130 odst. 2 obč. zák., podle něhož věci nahromaděné v rozporu se zájmy společnosti nad míru osobní potřeby vlastníka, jeho rodiny a domácnosti, nepoživají ochrany osobního vlastnictví, a jehož smyslem je napomáhat tomu, aby osobní vlastnictví nepřekročilo u jednotlivce společensky žádoucí míru a nestávalo se samoučelným, resp. nedegenerovalo fakticky ve vlastnictví soukromé, působí jistě interpretační rozpaky ve dvojím směru. Především není jasné, zda o zmí-

²⁹⁾ Viz k tomu v podrobnosti „Kommentarij k GK RSFSR“, cit. dílo, str. 188.

³⁰⁾ Viz V. Laptěv, „Osobnosti tovarovo proizvodstva socializma i ekonomičeskoje stimulirovanije razvitijsa selskogo chozjajstva“, Itogi i perspektivy, Selskoje chozjajstvo posle martsikovo plenuma SK KPSS, IFL Moskva 1967, str. 232–233.

Obdobně viz A. I. Jojriš—A. P. Levitas, „Socialističeskaja sobstvennost“, Vysšaja škola 1961, Moskva, str. 83 an., kde autoři zastávají názor, že rozšíření osobního vlastnictví na některé výrobní prostředky nemění nic principiálně na definici osobního vlastnictví, neboť tyto výrobní prostředky se nemění v základní zdroj důchodů pro obrovské masy pracujících a nejsou prostředkem pro vykořisťování cizí práce (str. 85).

³¹⁾ Viz § 125 odst. 2 o tom, že majetek získaný z nepoctivého zdroje nepoživá ochrany osobního vlastnictví.

³²⁾ Viz § 130 odst. 2 o tom, že věci nahromaděné v rozporu se zájmem společnosti nad míru osobní potřeby vlastníka, jeho rodiny a domácnosti, nepoživají ochrany osobního vlastnictví a § 129 o tom, že v osobním vlastnictví může být jen jeden rodinný domek (obdobně podle § 4 zákona č. 52/66 Sb. jen jeden byt).

³³⁾ Viz „Učebnice čs. občanského práva“, cit. dílo II, str. 31.

něné hromadění předmětů jde jen tehdy, existují-li u vlastníka vůle hromadit či stačí pouhý fakt, že nabývání určitých věcí se jeví objektivně, z hlediska společenského hodnocení, za hromadění podle § 130 odst. 2.³⁴⁾

Jednotně není vykládána ani sankce, tj. dikce „nepožívá ochrany osobního vlastnictví“. Většinou je vykládána tak, že i v tomto případě vznikne vlastnické právo, které bude požívat ochrany proti neoprávněným zásahům, že však nepůjde o vlastnictví osobní, ale soukromé.³⁵⁾

Samostatnou problematiku tvoří z tohoto hlediska osobní vlastnictví k rodinnému domku a bytu. Rodinný domek a byt jakožto předmět osobního vlastnictví jsou vymezeny jednak pomocí objektivních stavebních kritérií,³⁶⁾ jednak pomocí již zmíněného subjektivního kritéria kvantitativního — totiž že v osobním vlastnictví může být jen jeden rodinný domek nebo jeden byt. Toto ustanovení je problematické v několika směrech.

Především neříká, v osobním vlastnictví koho může být jen jeden rodinný domek či byt, v důsledku čehož není jednotna názorů v tom, zda se miní osobní vlastnictví občana, rodiny, manželů. Z dikce nevyplývá ani nesporný závěr o tom, zda se § 129 vztahuje i na spoluvlastnické podíly. Konečně není jednotna názorů ani na sankci v případě porušení toho ustanovení, tj. jaké právní následky nastanou, vlastní-li někdo více než jeden rodinný domek.³⁷⁾

Pokud jde o sankci za porušení § 129 obč. zák., tj. má-li někdo ve vlastnictví více než jeden rodinný domek či byt, setkáme se s nejrůznějšími názory, počínaje tím, že zmíněné ustanovení není vůbec sankcionované, že vyjadřuje pouze směr dalšího vývoje (viz cit. práce S. Zdobinského), s názorem, že další rodinný domek či byt budou v soukromém vlastnictví, a konečně s názorem, že § 129 je třeba vykládat v souvislosti s § 130 odst. 2.³⁸⁾

³⁴⁾ V podrobnosti viz k tomu Š. L u b y, „Povaha a podstata vlastnictva bytov“, Právní štúdie č. 2/63, str. 360, který zastává názor, že k tomu, aby šlo o hromadění majetku ve smyslu § 130 odst. 2 obč. zák. je třeba, aby šlo nejen o hromadění v objektivním, ale i subjektivním smyslu, tj., že u vlastníka musí být vůle hromadit nad míru jeho potřeby. V opačném případě že nelze takové hromadění označit za hromadění v rozporu se zájmem společnosti.

Autorka této studie se naproti tomu přiklání k objektivnímu výkladu § 130 odst. 2 obč. zák., a to jak vzhledem k jeho dikci, tak vzhledem k základnímu, pojmovému znaku osobního vlastnictví. Objektivní výklad citovaného ustanovení podle jejího názoru nijak nevylučuje přihlídnutí k okolnostem konkrétního případu, jako tomu je v případě sběratelů apod.

³⁵⁾ Viz „Učebnice čs. občanského práva“, cit. dílo II, str. 50, Š. L u b y, „Povaha a podstata vlastnictva bytov“, cit. studie, str. 365.

³⁶⁾ Viz § 128 obč. zák. a § 6 zákona č. 52/66 Sb., o osobním vlastnictví k bytům o tom, že rodinný domek nebo byt v osobním vlastnictví mohou mít maximálně pět obytných místností nepočítaje v to kuchyně, nebo úhrnná podlahová plocha všech obytných místností že nesmí činit víc než 120 m², z obytných kuchyní se započítávají pouze plochy, přesahující výměru 12 m². U rodinného domku se navíc vyžaduje, aby ²/₃ podlahové plochy všech místností připadaly na byty.

³⁷⁾ Viz k tomu důvodovou zprávu k občanskému zákoníku, str. 102 vládního návrhu, „Učebnice čs. občanského práva“, cit. dílo II, str. 33, S. Z d o b i n s k ý, „Osobní vlast-

Třeba připustit, že výklad § 129 obč. zák., vzhledem k jeho příliš kusé dikci, působí značné obtíže. Nicméně se autorka přiklání k názoru, že je třeba vykládat toto ustanovení v tom smyslu, že v osobním vlastnictví jednoho občana může být jen jeden rodinný domek. To samozřejmě nevylučuje, aby jeden občan nemohl vlastnit i více rodinných domků, resp. podílet se na spoluvlastnictví k více rodinným domkům, avšak nikoli z titulu vlastnictví osobního, ale soukromého.³⁹⁾

Na rozdíl od shora uvedené sovětské úpravy je připuštěno osobní vlastnictví rodinného domku (bytu) vedle osobního užívání družstevního bytu.

V polském právním řádu je osobní vlastnictví občanů zakotveno v čl. 13 ústavy⁴⁰⁾ (ústava je však nijak nevymezuje, zaručuje mu pouze ochranu) a podrobně upraveno pak v občanském zákoníku.⁴¹⁾ Ten vymezuje osobní vlastnictví jako vlastnictví k věcem, určeným k uspokojování osobních hmotných a kulturních potřeb vlastníka a drobným výrobním prostředkům, určeným k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny.

V příkladném výpočtu předmětů, jež mohou být v osobním vlastnictví obsaženém v čl. 133, je uveden rodinný domek nebo byt, pokud je samostatnou věcí, spolu s hospodářským zařízením, nutným k jejich užívání, věci, patřící k domácímu zařízení a hospodářství, a mechanické prostředky přepravy.

nictví v ČSSR“, Praha—Orbis 1965 a S. Zdobinský, „K výkladu § 129 o. z.“, Socialistická zákonost č. 9/64, Š. Luby, „Povaha a podstata vlastnictva bytov“, Právnícké štúdie 2/68, J. Bičovský, „Rodinný domek jako osobní vlastnictví“, Socialistická zákonost č. 3/65, J. Mikeš, „K diskusi o povaze vlastnictví občana k rodinnému domku“, Socialistická zákonost č. 3/65, V. Čížková, „Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR“, Rozpravy ČSAV, Academia 1968, str. 33–34, V. Knapp, „Soudcovská tvorba práva v socialistických zemích“, Právník č. 2/69.

Na interpretační potíže § 129 poukázal i V. Knapp v díle „Filosofické problémy socialistického práva“, Praha — Academia 1967, str. 63 an., kde dokazuje, že v té podobě, jak je § 129 obč. zák. zformulován, nemůže obstát, že citovaná norma musí být dotvořena judikaturou, resp. vědeckým poznáním.

³⁹⁾ Viz Š. Luby, „Povaha a podstata vlastnictva bytov“, cit. dílo, str. 352, an., kde autor zastává názor, že „v případě kumulace rodinných domků ve smyslu § 130 odst. 2 má pak příslušný státní orgán právo a povinnost postarat se o konsolidaci vlastnického stavu v souladu se zúčastněným zájmem společnosti“.

O povaze vlastnictví k rodinným domkům pak vyslovuje na str. 365 cit. studie názor, že „jak rodinný domek, tak i vlastnický byt je předmětem typicky uzpůsobeným a určeným k uspokojování osobních potřeb, a proto že se má na něj zásadně vztahovat režim individuálního vlastnictví, a to osobního, a v případě hromadění bytů v rozporu se zájmem společnosti, režim druhé formy individuálního vlastnictví, tj. soukromého vlastnictví“.

³⁹⁾ Obdobně viz i „Československé občanské právo“, I., Praha — Orbis 1974, str. 328 an.

⁴⁰⁾ Viz ústavu Polské lidové republiky ze dne 22. července 1952, cit. podle znění uveřejněném ve Studiích a informacích, ročník III., Federální ústavy, díl I., Ústav státní správy, Praha 1969.

⁴¹⁾ Viz „Kodeks Cywilny“ z 23. 4. 1964, vyhlášený pod č. 16/93, který nabyl účinnosti od 1. 1. 1965 s výjimkou ustanovení o rolnických hospodářstvích, která nabyla účinnosti dnem uveřejnění kodexu, tj. 18. 5. 1964. Kodeks je citován podle ruského překladu, „Гражданский кодекс“, Varšava 1966, dále jen k. c. z. v. r.

Členové zemědělských družstev mohou mít v osobním vlastnictví v me-
zích stanovených stanovami hospodářské budovy a náradí, inventář, do-
mácí zvířata, nástroje a jiné předměty, určené k vedení hospodářství na zá-
humenku.

Z předmětů osobního vlastnictví věnuje občanský zákoník zvláštní po-
zornost vymezení pojmu r o d i n n ý d o m e k a b y t. Za rodinný domek,
jakožto předmět osobního vlastnictví, prohlašuje čl. 134 obč. zák. obytný
dům, samostatnou část dvojdomku nebo nájemního domu (vícebytového),
pokud jsou určeny k uspokojování bytových potřeb vlastníka a jeho rodiny,
a nepřekračují maximální plochu stanovenou speciálním předpisem.⁴²⁾

Za byt jako předmět osobního vlastnictví považuje čl. 135 § 1 samostat-
nou nemovitost, je-li určena k uspokojování bytových potřeb vlastníka
a jeho rodiny, a nepřekračuje maximální plochu stanovenou speciálním
předpisem (viz zákon citovaný výše).

V literatuře je předmět osobního vlastnictví kvalifikován těmito znaky:
musí jít o věci hmotné, které patří fyzické osobě (tzv. subjektivní krité-
rium) a musí být určeny k uspokojování osobních hmotných a kulturních
potřeb vlastníka a jeho rodiny (kritérium společenského hospodářského
určení).⁴³⁾

V literatuře se rovněž stává otázka, zda předmětem osobního vlastnictví
může být půda či pozemek a je zastáván názor, že i když de lege lata to
občanský zákoník řeší negativně (čl. 133 § 1), pokud jde o stavební pozem-
ky, určené k uspokojování osobních potřeb vlastníka, není tato otázka ještě
konečně zodpovězena. Naproti tomu zemědělská půda nemůže být pojmově
v osobním vlastnictví, neboť toto vlastnictví má monopolní povahu.⁴⁴⁾

V m a ě a r s k é m právu je osobní vlastnictví zakotveno v ústavě⁴⁵⁾,
která, obdobně jako ústava PLR však toto vlastnictví blíže nevymezuje.
V § 11 je pouze uznává a zaručuje mu ochranu. Občanský zákoník je cha-
rakterizuje jako vlastnictví k prostředkům, sloužícím nebo napomáhajícím
bezprostřednímu uspokojování jejich osobních potřeb, jako jsou např.
obytný dům, předměty domácí potřeby apod. (§92 odst. 1). Za osobní vlast-
nictví je výslovně prohlášen také majetek, vztahující se k z á h u m e n k o-
v é m u (h o s p o d á ř s t v í, které má povahu vedlejšího hospodářství. Vy-
mezení obytného domu jakožto předmětu osobního vlastnictví je ponecháno
zvláštnímu zákonu.

Předmětem osobního vlastnictví může být i p ů d a, a to nejen jakožto
stavební pozemek, ale i jako výrobní prostředek — tj. zemědělská půda.
Osobní vlastnictví p ů d y je co do rozsahu i účelu upraveno zá-

⁴²⁾ Podle zákona z 28. 5. 1959 Dz. U. č. 47/62 o bytech vyloučených z veřejného hos-
podaření vyplývá, že nejvyšší přípustný rozměr u domků v osobním vlastnictví činí
110 m² užitkové plochy bytů v tomto domku. Obdobné kritérium platí i pro byty.

⁴³⁾ Viz J. W a s i l k o w s k i, „Prawo własności“, cit. dílo, str. 92.

⁴⁴⁾ Viz J. W a s i l k o w s k i, „Prawo własności“, cit. dílo, str. 95 a „Zarys prawa
rzecowego“, cit. dílo, str. 64–65.

⁴⁵⁾ Viz Ústava MLR, zákon I. z roku 1972 o změně zákona č. XX, z r. 1949 o úplném
znění ústavy MLR.

konem č. IV o dalším rozvíjení vlastnictví a užívání půdy z 29. září 1967, a to zejména ustanovením § 21. V obci a ve vnitřní oblasti města může mít občan v osobním vlastnictví nejvýše 5755 m², u tzv. uzavřených parcel činí horní hranice pro osobní vlastnictví 2877 m² až 5755 m² v závislosti na tom, je-li na těchto parcelách vinice či ovocný sad (§21 odst. 2 cit. zák.).

Zákon předpokládá, že bude zvláštním předpisem stanoven nejvyšší přípustný rozsah půdy, která může být dohromady v osobním vlastnictví těch, kdož žijí ve společné domácnosti (viz §22 odst. 3 cit. zák.).

V říjnu 1971 bylo pak přijato vládní usnesení, nově upravující hospodaření s pozemky, především stavebními, včetně pozemků na výstavbu chat, jehož účelem je zabránit spekulacím s pozemky a z toho pocházejícím neoprávněným příjmům. Toto usnesení vychází ze zásady, že jedna rodina může disponovat jen jedním bytem, jednou chatou, příp. jedním pozemkem na výstavbu rodinného domku či chaty. Stanoví lhůtu k odprodeji či predisponování nadpočetných pozemků (chat) v rámci rodiny do konce roku 1972. Predisponování nadpočetných pozemků v rámci rodiny je možné jen po přímé linii. Pokud vlastník do této lhůty nesplní povinnost odprodat či predisponovat nadpočetné pozemky, rozhodnou o jejich prodeji a o novém majiteli příslušné rady (národní výbory).

Člen zemědělského výrobního družstva, který udržuje záhumenkové hospodářství, může mít podle zákona o zemědělských výrobních družstvech III/1967 v osobním vlastnictví hospodářské budovy, sloužící cíli záhumenkového hospodářství, stavy hospodářských zvířat na záhumenkách a materiál, pracovní nástroje s drobnou mechanizací, nutnou pro provoz záhumenkového hospodářství (viz § 70 cit. zák.).⁴⁶⁾

V právním řádu NDR je osobní majetek občanů zakotven v čl. 11 Ústavy a vymezen jako majetek, který slouží k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů. Osobní majetek i jeho dědění je zaručeno ústavou, která zároveň zakazuje jeho užívání v rozporu se zájmem společnosti.

Pokud jde o charakter vlastnictví k půdě, je v literatuře zastáván názor, že odpověď bude záležet na tom, k jakému účelu se jí používá. Vzhledem k tomu se připouští osobní vlastnictví stavebního pozemku, na němž stojí rodinný domek nebo chata, jakož i osobní vlastnictví záhumenku.⁴⁷⁾

V právním řádu rumunském je osobní vlastnictví zakotveno v ústavě RSR⁴⁸⁾ čl. 36 a 37, a některých dílčích zákonech, které modifikují dosud platný občanský zákoník z r. 1864.⁴⁹⁾

⁴⁶⁾ Význam záhumenkového hospodářství ve výrobě zboží a samozásobování vesnického obyvatelstva zdůraznil v nedávné době II. sjezd zemědělských výrobních družstev, konaný ve dnech 29. až 31. 3. 1972. Vzhledem k tomu, že u některých výrobků, jak se ukazuje, je třeba počítat ještě po delší dobu s jejich záhumenkovou výrobou (např. v r. 1971 se podílela záhumenková výroba masa, mléka a drůbeže 30 %, vajec 35 % na jejich celkové výrobě), bylo konstatováno, že zemědělská politika strany a vlády věnuje velkou pozornost podněcování a zachování této výroby. (Viz Zpráva předsedy Ústřední rady ZVD, I. S z a b o, Tiskové zprávy MLR, č. 4/72.)

⁴⁷⁾ Viz R. A. Arlt, „Rechtsverhältnisse am Boden“, sborník „Probleme des sozialistischen Zivilrechts“, Berlin, VEB Deutscher Zentralverlag, 1962, str. 105 an.

Ústava zakotvuje a vymezuje osobní vlastnictví v rámci úpravy základních práv a povinností občanů. Jeho předmětem mohou být příjmy a úspory nabyté prací, rodinný domek, záhumenkové hospodářství a pozemek, na němž se nacházejí, jakož i předměty osobní a domácí potřeby (viz čl. 36). Právo na osobní vlastnictví jakož i dědické právo prohlašuje ústava za zákonem chráněné (čl. 36, 37).

Vedle osobního vlastnictví občanů vymezuje ústava ještě osobní vlastnictví družstevních rolníků, a to v rámci úpravy družstevního vlastnictví v čl. 9. Jeho předmět může tvořit obytný dům a k němu náležející pomocné hospodářské budovy, pozemek, na němž se tyto budovy nacházejí, užitkový dobytek a drobný zemědělský inventář.

Ve zvláštních zákonech je upraveno osobní vlastnictví k bytům (viz zákon č. 9/68 a zákon č. 5/73). Tyto zákony byly přijaty jako jedno z opatření ke stimulování vývoje osobního vlastnictví bytů, naznačeného v usnesení pléna ÚV RKS z října 1967.

Významným zákonem, ovlivňujícím právní postavení individuálních vlastníků, je zákon č. 18/68 (Bull. Off. č. 81 z 24. 6. 1968) o kontrole majetku fyzických osob, získaného nedovoleným způsobem, který byl v zájmu účinnější ochrany společenského zájmu novelizován zákonem č. 70/71 (Bull. Off. č. 158 ze 17. 12. 1971).

Tento zákon byl přijat jako jedno z opatření k realizaci závěrů 9. sjezdu RKS. Jeho funkcí je napomáhat uskutečnění jednoho ze základních principů socialistické společnosti, totiž, že životní úroveň občanů má zásadně odpovídat jejich práci ve prospěch společnosti, a tudíž že je třeba postihovat ty, kdož žijí na úkor společnosti.

Na základě tohoto zákona lze zkoumat zdroj majetku fyzických osob, nabytého po 1. lednu 1962, pokud jeho hodnota je ve zřejmém nepoměru s příjmy vlastníka. Kontrola se uskutečňuje komisemi, působícími u smírčích soudů, proti jejichž rozhodnutí se lze odvolat ke krajskému soudu. Řízení před těmito vyšetřovacími komisemi se provádí na základě písemného návrhu kohokoli, v němž musí být prokázán zmíněný nepoměr. Zjistí-li komise, že existuje zřejmý nepoměr mezi majetkem vlastníka a jeho příjmy, a neprokáže-li vlastník, že majetek nabyt na základě jiného dovoleného zdroje (děděním, darem apod.) je mu vyměřena daň ve výši 80 % hodnoty takového majetku.

K zamezení spekulace se stavebními pozemky byl vydán zákon č. 19/68 o právním režimu nezastavěných stavebních po-

⁴⁸⁾ Viz Ústava RSR ze dne 21. 8. 1965.

⁴⁹⁾ Návrh nového občanského zákoníku vymezuje osobní vlastnictví v člancích 206 a 207. Za předmět osobního vlastnictví prohlašuje příjmy z práce a pracovní úspory, obytný a rekreační dům, zemědělskou usedlost s pomocnými hospodářskými budovami, pozemek, na kterém tyto stavby stojí a věci osobní a domácí potřeby. Předmětem osobního vlastnictví družstevních rolníků může být též drobné hospodářské zvířectvo a drobný zemědělský inventář za podmínek stanovených stanovami zemědělského výrobního družstva. V osobním vlastnictví jednoho občana může být jen jeden obytný dům a jeden domek určený k rekreaci.

zemků, určených k zastavění v obcích a ve městech (B. Off. č. 81 z 24. června 1968), který zakázal disponovat a umožnil vyvlastnit nezastavěné stavební pozemky, které jsou ve vlastnictví osob fyzických nebo právnických, pokud jsou umístěny v obvodu zástavby města Bukurešti a ostatních měst. Tyto pozemky nesmějí být zcizeny ani zatíženy, avšak vlastníci mají právo stavět na nich domky pro své rodiny.

V bulharském právním řádu je osobní vlastnictví zakotveno a rámcově vymezeno především v ústavě⁵⁰⁾ v čl. 14 a 21, které vymezují jeho předmět rámcově spotřebním určením a příkladným výpočtem věcí, jež jej mohou tvořit.⁵¹⁾ Dále je upraveno v zákoně o vlastnictví č. 92/50 D. v. a zejména v nedávno přijatém zákonu č. 706 z 29. března 1973 o vlastnictví občanů (D. v. č. 26/73).

Podle čl. 1 tohoto zákona mohou občané BLR držet v osobním vlastnictví movitý a nemovitý majetek k uspokojování svých potřeb i potřeb své rodiny, jakož i malé výrobní prostředky k výkonu pomocné činnosti a využití výrobků z ní.

Zákon podrobně vymezuje rozsah, v jakém mohou občané vlastnit v osobním vlastnictví tzv. obytný a vilový majetek.⁵²⁾

Každý občan může na území BLR držet jen jeden obytný majetek a jeden vilový majetek, přičemž manželé a jejich nezletilé děti, které neuzavěřeli sňatek, mohou s výjimkou případů v zákoně výslovně uvedených, držet jen jeden vilový a obytný majetek dohromady. Občan, který má v držení více než jeden obytný nebo vilový majetek, je povinen převést jej do dvou let od účinnosti tohoto zákona, příp. nabytí-li majetek později, do dvou let od jeho nabytí (do dvou let od okamžiku, kdy se o jeho nabytí dověděl, viz čl. 7). Neučiní-li tak, prodá jej lidová rada, která také sama určí, který majetek bude prodán jako nadbytečný (čl. 8).

Občan, který již vlastní nemovitý obytný nebo vilový majetek v maximálním přípustném rozsahu, může další takovýto majetek nabýt jen děděním, vydržením nebo smlouvou o údržbě a opatrování (viz čl. 10 odst. 1).

Bezpracné a zatajené příjmy nemohou být předmětem nejen osobního,

⁵⁰⁾ Viz Ústavu Bulharské lidové republiky ze dne 16. května 1971.

⁵¹⁾ Podle čl. 21 odst. 2 mohou být v osobním vlastnictví občanů i drobné výrobní prostředky a výrobky rodin družstevníků a jiných pracovníků, půda, která je jim přenechána k osobnímu užívání, jakož i výrobní prostředky, používané pracujícími při výkonu vedlejší činnosti s tím, že druh a množství výrobních prostředků, které mohou být předmětem osobního vlastnictví ve vedlejším domácím hospodářství, stanoví zvláštní zákon.

⁵²⁾ Za obytný majetek prohlašuje čl. 3 byt (samostatný obytný dům, podlaží nebo část podlaží), stavební pozemek, právo k stavbě nebo právo na přístavbu jednoho bytu. Byt ani držené ideální části jednotlivých bytů v osobním vlastnictví nesmějí přesahovat 120 m² zastavěné plochy, s výjimkami v zákoně výslovně uvedenými.

Vilovým majetkem rozumí čl. 5 zákona o vlastnictví občanů samostatný vilový dům, podlaží nebo část podlaží v něm, vilový pozemek nebo právo stavby na jednu vilu, nacházející se v tzv. vilovém pásmu ve smyslu čl. 5 odst. 2 zákona.

Za podmínek stanovených v čl. 5 odst. 3 zákona se považuje za vilový i zemědělský majetek.

ale ani soukromého vlastnictví občanů. Podle čl. 31 an. zákona č. 706 z roku 1973 podléhají konfiskaci ve prospěch státu.

Na rozdíl od úpravy sovětské a rumunské, bulharský zákon o vlastnictví v čl. 31–33 podrobně vymezuje, které bezpracné příjmy považuje za nezákonné.⁵³⁾

Zákon stanoví vyvratitelnou právní domněnku o existenci jím zakázaného bezpracného prospěchu, pokud hodnota majetku určitého občana převyšuje zřejmě příjmy, jež oprávněně pobírá on a členové jeho domácnosti. Obdobně jako v úpravě rumunské, i zde důkazní břemeno o dovolenosti majetkového zdroje leží v takovém případě na vlastníku. Majetek získaný ze zakázaných bezpracných příjmů podléhá (obdobně jako podle sovětské úpravy) odnětí bez náhrady ve prospěch státu. V případě utajených příjmů vzniká státu pohledávka proti jejich utajiteli ve výši dlužných daní. Za pohledávky státu z titulu získání zakázaných bezpracných příjmů odpovídají i dědici toho, kdo je získal, a to až do výše dědictví.

Zjišťování existence bezpracných příjmů podle tohoto zákona provádějí krajské komise v řízení podle čl. 38 an. Mohou spis buď odložit nebo podat krajskému prokurátorovi návrh, aby podal proti tomu, kdo zakázané bezpracné příjmy získal, žalobu ke krajskému soudu. Krajský prokurátor může pak buď spis odložit, nebo podat navrhovanou žalobu, příp. zahájit trestní řízení. O odnětí majetku rozhoduje krajský soud.

Ten, kdo získal zakázané bezpracné příjmy, má možnost předejít soudnímu řízení tím, že je dobrovolně přihlásí a vydá jejich ekvivalent do státního rozpočtu před zahájením řízení u krajského soudu (čl. 45).

Z rámcového vymezení předmětu osobního vlastnictví, zejména jeho spotřebním určením lze učinit prvý závěr, totiž že jej tvoří především a zejména předměty určené k osobní spotřebě. Z úprav předmětu osobního vlastnictví v jednotlivých socialistických právních řádech vyplývá však i další závěr, totiž že okruh potencionálních předmětů osobního vlastnictví nelze vymezit abstraktní teoretickou hranicí kategorie výrobních prostředků proti kategorii spotřebních předmětů, jinými slovy, že z předmětu osobního vlastnictví nejsou vyloučeny ani výrobní prostředky, pokud jejich využití slouží přímo či nepřímo k uspokojování osobních potřeb.⁵⁴⁾

⁵³⁾ Jsou to přivlastněné částky, zboží, materiály apod., jež patří státu, družstvu nebo společenské organizaci, jakož i v prospěch plynoucí z nedovoleného použití jejich strojů, dopravních a jiných prostředků nebo práce jejich dělníků a úředníků, částky nebo majetek získaný v ceně vyšší než dovoluje zákon za zboží a jiný movitý majetek, služby, nájem nebo za nemovitý majetek, právo stavby a nadstavby nebo jiným nezákonným způsobem, příjmy nepřihlášené ke zdanění, majetkový prospěch získaný z cenového rozdílu nemovitostí při jejím získání a zcizení, byla-li získána od státu nebo prostřednictvím stavebního bytového družstva.

⁵⁴⁾ V sovětské literatuře se k tomu uvádí, že i v podmínkách komunistické výstavby v Sovětském svazu lze připustit využívání osobního vlastnictví k hospodářské výrobní činnosti za předpokladu, že tato činnost má pouze pomocný charakter a nevede k zís-

Z vymezení předmětu osobního vlastnictví v jednotlivých socialistických právních řádech tudíž vyplývá, že rozhodujícím kritériem není statická kvalifikace té které věci jako výrobního prostředku nebo předmětu osobní spotřeby, ale okolnost, zda funkce té které věci v procesu spotřeby in concreto nebude moci vytvářet podmínky pro zárodek nějakého kapitálového vztahu.⁵⁵⁾

Proto na jedné straně předměty, objektivně svou povahou sice určené k osobní spotřebě (např. rodinný domek, osobní automobil), nebudou in concreto nutně vždy předmětem osobního vlastnictví a naopak ne každý výrobní prostředek je pojmově z předmětu osobního vlastnictví vyloučen. O tuto skutečnost se mj. opírá i kvalifikace tzv. záhumenkového hospodářství tvořeného souborem různých drobných výrobních prostředků, jakožto předmětu vlastnictví osobního.⁵⁶⁾

Existují však i výrobní prostředky, jejichž charakter sám o sobě osobní spotřebu vylučuje a které tudíž pojmově nemohou být předmětem osobního vlastnictví.

Jde především o základní výrobní prostředky, které jsou ve většině ústav srovnávaných socialistických států prohlášeny za tzv. výhradní národní, resp. státní majetek. Mezi takovéto základní výrobní prostředky je v některých srovnávaných právních řádech považována i půda, a to buď vzhledem k její úplné nacionalizaci a tudíž k její povaze jako předmětu výhradního státního vlastnictví (viz sovětské řešení vzhledem k čl. 6 ústavy), nebo vzhledem k její monopolní povaze (viz československé a polské řešení).

kávání bezpracných důchodů. (Viz např. R. O. Chalfina, cit. sborník „Gosudarstvo, pravo, ekonomika“, kapitola IV., str. 194, obdobně viz i A. I. Jorjiš a A. P. Levitas, „Sozialističeskaja sobstvennost“, Vysšaja škola, Moskva 1961, str. 83.

⁵⁵⁾ Společenská praxe výstavby socialistické společnosti v jednotlivých státech ukazuje, že po relativně dlouhou dobu existuje možnost přeměny, resp. degenerace osobního vlastnictví ve zdroj společensky nežádoucích bezpracných důchodů, jinými slovy, možnost, aby se osobní vlastnictví stalo nástrojem faktické obnovy fungování kapitálového vztahu. I když nemůže již zpravidla jít o přímé vykořisťování cizí pracovní síly (viz zákaz vykořisťování cizí práce ve většině ústav socialistických států) a tedy o fungování osobního vlastnictví jakožto výrobního kapitálu, není vyloučena možnost, aby fungovalo jako obchodní kapitál (viz např. spekulace s nemovitostmi, nedostatkovým zbožím), nebo jako záůjční kapitál (při „lichvářských“ půjčkách).

⁵⁶⁾ Všechny evropské socialistické státy toto vlastnictví jakožto osobní připouštějí (v teorii se někdy toto vlastnictví hodnotí jakožto osobní vlastnictví sui generis). Je to mj. důsledek skutečnosti, že prozatím nelze produkci záhumenkového hospodářství plně nahradit produkcí společenskou. Rozdíly mezi jednotlivými úpravami tohoto vlastnictví vyplývají především z toho, zda ten který právní řád připouští v jeho rámci i osobní vlastnictví zemědělského pozemku, jakož i ve způsobu jeho legislativního zakotvení, a tím i záruky. Ve většině právních řádů je zakotveno a zaručeno přímo ústavou a občanským zákoníkem. Naproti tomu v československém právním řádu není otázka charakteru záhumenkového vlastnictví řešena ani v ústavě, ani v občanském zákoníku. Teorie i praxe však vycházejí ze stanoviska, že s výjimkou půdy jde o osobní hospodářství, které je v mezích stanovených v čl. 39 Vzorových stanov JZD v osobním vlastnictví člena JZD.

Z úpravy předmětu osobního vlastnictví v jednotlivých srovnávaných právních řádech dále shodně vyplývá, že jím může být pouze věc, přičemž s výjimkou úpravy polské a maďarské, jsou za samostatný předmět vlastnického práva považovány i stavby a jiná zařízení, pevně spojené s pozemkem.⁵⁷⁾

IV. OBSAH A VÝKON SUBJEKTIVNÍHO PRÁVA OSOBNÍHO VLASTNÍKA

Subjektivní právo osobního vlastníka je v socialistické teorii charakterizováno jako nejúplnější svoboda vlastníka při využívání vydělené mu části společenského produktu k uspokojování jeho hmotných a kulturních potřeb v souladu s jeho náklonnostmi, zvyky a povahou,⁵⁸⁾ jako nejširší subjektivní občanské právo, „... v němž dominujícím prvkem jsou oprávnění vlastníka, a v němž dochází plného výrazu i nové pojetí občanské svobody v socialistické společnosti, tj. úplné svobody každého pracujícího... a stejná práva pro všechny, aby byli odměňováni podle práce“.⁵⁹⁾ Za specifickou oblast projevu svobody osobního vlastníka se považuje oblast dědického práva — totiž právo testovat, neboť toto právo není fenoménem vlastnického práva jako takového, ale pouze právního institutu osobního vlastnictví (příp. soukromého vlastnictví, je-li jeho subjektem občan).⁶⁰⁾

S výjimkou československé právní úpravy je obsah subjektivního práva osobního vlastníka vymezen především v rámci obecného vymezení obsahu subjektivního vlastnického práva vůbec, s tím, že je pak konkretizován v rámci úpravy osobního vlastnictví a obecnými mezemi, stanovenými pro výkon subjektivního práva vůbec. Je to důsledek koncepce jednotné úpravy majetkových a vlastnických vztahů v těchto právních řádech. Srovnávané právní řády vymezují obsah vlastnického práva, a tedy i obsah subjektivního práva osobního vlastníka vesměs pomocí oprávnění držby, užívání a nakládání v mezích, stanovených zákonem.⁶¹⁾

⁵⁷⁾ K tomu viz čl. 48 obč. zák. PLR o tom, že budovy a jiná zařízení pevně spojené s pozemkem, jakož i stromy a porosty od okamžiku jejich zasetí jsou s výjimkou stanovenou v zákonu, součástí, nikoli samostatnou věcí a čl. 143 o tom, že v mezích, vyplývajících ze společenskohospodářského určení pozemku zemědělského, vztahuje se vlastnické právo k němu na vše, co je nad ním a pod ním. Podle č. 191 k. c. vlastnické právo k nemovitosti se vztahuje i na movitou věc, spojenou s nemovitostí tak, že se stala její součástí. Stavba se stává samostatnou věcí např. v případě, že ji postaví tzv. trvalý uživatel pozemku podle čl. 235 k. c. Obdobně podle § 97 obč. zák. MLR se stavba nepovažuje, pokud zákon nestanoví jinak, za samostatnou věc, a tudíž za samostatný předmět vlastnického práva, ale za součást pozemku, na němž stojí.

⁵⁸⁾ Viz R. O. Chalfina, „Pravo ličnoj sobstvennosti“, cit. dílo, str. 33.

⁵⁹⁾ Viz V. Knap, „Vlastnictví v lidové demokracii“, Praha — Orbis 1952, str. 372.

⁶⁰⁾ Viz G. Eörsi, „Fundamental problems...“, cit. dílo, str. 105.

⁶¹⁾ Viz čl. 19 Základů a čl. 92 obč. zák. RSFSR o tom, že vlastník má právo věc držet, užívat a nakládat s ní v mezích stanovených zákonem. Pokud neplyne ze zákona něco jiného, má právo na její plody a přírůstky (viz čl. 140 obč. zák. RSFSR), čl. 140

Československý občanský zákoník vymezuje v rámci úpravy osobního vlastnictví v části druhé jeho obsah v § 130 oprávněním vlastníka užívat věc pro potřebu svou, své rodiny a domácnosti, oprávněním brát užitky a přírůstky věci a oprávněním převést věc na jiného. Přenechat věc k užívání jinému, nebo s ní nakládat jinak může osobní vlastník jen není-li to v rozporu se zájmy společnosti. Výkon subjektivního vlastnického práva vymezují jednotlivé socialistické právní řády především obecnými hranicemi, stanovenými pro výkon jakéhokoli subjektivního práva. Stanovením těchto mezí sleduje socialistický zákonodárce několikery cíl. Jsou důležitým prostředkem, napomáhajícím překonat individualistické chápání subjektivních občanských práv a respektování jejich společenské funkce. Neméně důležitým jejich cílem je doplnit kritérium souladu výkonu subjektivních práv se zákonem, které vzhledem k rychlosti společenského rozvoje by mohlo být v řadě případů nedostatečné kritérium souladu s celospolečenským zájmem, pravidly socialistického soužití, morálními zásadami vyspělé socialistické společnosti.

Obecné meze výkonu subjektivního vlastnického práva v socialistických právních řádech jsou v některých případech vymezeny objektivně,⁶²⁾ požadavkem souladu výkonu práv s jeho společenskou funkcí, resp. pravidly socialistického soužití, jednak subjektivně, prostřednictvím institutu zneužití práva.⁶³⁾

Československé obč. zák. PLR o tom, že vlastník má v mezích, stanovených zákonem a principy společenského soužití oprávnění užívat věc v souladu se společenskohospodářským určením svého práva. Zejména má právo na plody a přírůstky věci, a za výše uvedených předpokladů má právo i nakládat s věcí. § 99 obč. zák. MLR, vymezující subjektivní vlastnické právo jako právo vlastníka na držbu a její ochranu, právo užívat věc a brát z ní užitky, jakož i povinnost nést škodu na věci, jestliže odpovědnost za ni nelze přenést na jiného a právo s věcí nakládat. Úprava dispozičních oprávnění vlastníka inter vivos je pak obsažena v § 112 jako právo převést na jiného držbu a užívání věci, právo věc zastavit či ji jinak zatížit, právo převést vlastnické právo a možnost vzdát se vlastnického práva k věci, nejde-li o nemovitost. § 903 BGB, podle něhož může vlastník, pokud to není v rozporu se zákonem nebo právy třetích osob, nakládat s věcí mu patřící libovolně s tím, že ostatní mají povinnost mu do jeho práva nezasahovat.

⁶²⁾ Viz čl. 5 Základů a čl. 5 obč. zák. RSFSR o tom, že občanská práva jsou chráněna zákonem s výjimkou případů, kdy jsou vykonávána v rozporu s jejich určením v socialistické společnosti v období výstavby komunismu a pokud při jejich výkonu jsou dodržovány zákony, respektována pravidla socialistického soužití a morální zásady společnosti budující komunismus; čl. 5 obč. zák. PLR o tom, že nikdo nesmí získávat ze svého práva prospěch, který se přičí hospodářskému určení tohoto práva nebo zásadám socialistického soužití; § 2 odst. 2 obč. zák. MLR, zaručující svobodný výkon práv a povinností, vyplývajících z občanskoprávních vztahů, musí být i výkon práv v souladu s jeho společenským určením; čl. VI. obč. zák. ČSSR o tom, že a pravidly socialistického soužití; čl. 1 odst. 4 zákona o vlastnictví občanů v BLR č. 706/73, zakazující vykonávat vlastnická, jakož i jiná majetková práva ke škodě veřejného zájmu.

⁶³⁾ Viz čl. VII. čs. obč. zák., zakazující zneužívat subjektivních práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů jakož i na úkor společnosti nebo spoluobčanů se obohacovat. § 5 obč. zák. MLR zakazují zneužití práva, jímž rozumí výkon práva, jímž

Aplikace těchto obecných mezí výkonu subjektivního práva přichází v úvahu zásadně pouze tehdy, pokud nejsou obsažena v některé konkrétní právní normě upravující chování vlastníka. Jejich porušení vyvolává především právní následky výslovně v zákoně stanovené, jinak znamená podle jednoho pojetí, které se zdá být v socialistické právní teorii převažujícím, ztrátu ochrany takového práva,⁶⁴⁾ (tedy postihuje se pouze určitý výkon práva a nikoli právo samo), podle sovětského pojetí pak dokonce úplný či částečný zánik subjektivního práva v důsledku ztráty právní ochrany.⁶⁵⁾

Kromě toho je výkon subjektivního vlastnického práva vymezen i ve speciálních normách, které jednak konkretizují výše zmíněné obecné meze výkonu subjektivních práv a jednak stanoví speciální sankce za jejich nerespektování. Vztah těchto norem k obecné úpravě mezí výkonu subjektivních práv je vztahem normy zvláštní, derogující platnost normy obecné. Stanovením specifických mezí výkonu subjektivního práva osobního vlastníka sleduje socialistický zákonodárce zejména zajištění zachování principu podstatné vazby mezi vlastnickým přičiněním a stabilitou, resp. dynamikou jeho majetku (rozsahem jeho majetku).⁶⁶⁾

má být dosaženo cíle, který není v souladu se společenským určením tohoto práva, zejména pokud by takový výkon mohl způsobit škodu národnímu hospodářství, nebo šikanování občanů, poškodit práva a zájmy občanů nebo získat nezákonné výhody; § 226 BGB o tom, že výkon práva není přípustný, má-li za cíl způsobit jinému škodu.

⁶⁴⁾ Tato sankce je výslovně zakotvena v § 5 obč. zák. PLR. V podrobnosti viz k tomu studii J. Hrdličky, „Civilní sankce za zneužívání práva“, která se touto problematikou v socialistických právních rádech podrobně zabývá.

⁶⁵⁾ Viz např. Joffe—Gribanov, „Predely osuščestvlenija subjektivnyh graždanskich prav“, SGiP č. 7/64 str. 76 an., A. A. Eroščenko, „Osuščestvlenija subjektivnyh graždanskich prav v protivorečiji s ich naznačenijem“, Pravovedenije č. 4/72.

⁶⁶⁾ Viz např. čl. 25 Základů a čl. 105 obč. zák. RSFSR zakazující využívat majetku v osobním vlastnictví k získávání bezpracných důchodů a čl. 111 obč. zák. RSFSR stanovící sankci za porušení tohoto zákazu — totiž možnost odnětí takového majetku bez náhrady. Obč. zák. PLR začleňuje požadavek souladu výkonu subjektivního práva s jeho hospodářským určením přímo do právní normy, vymezující subjektivní vlastnické právo (viz čl. 140). Jak se uvádí v teorii, sleduje se tím dosažení funkcionálního pojetí toho kterého druhu vlastnického práva v rámci jeho jednotné úpravy. Speciálně je upraveno pouze dispoziční oprávnění osobního vlastníka rodinného domku a bytu v čl. 138 obč. zák., který stanoví, že pronajmutí části rodinného domku či bytu, které jsou v osobním vlastnictví nepůsobí změnu jejich spotřebitelského určení jen za předpokladu, že k tomu jsou vážné důvody a je-li to v souladu s právními předpisy; v československé úpravě viz § 130 obč. zák., vymezující subjektivní vlastnické právo, resp. jeho výkon prostřednictvím kritéria osobní vlastnické rodiny, jeho rodiny a domácnosti (pokud jde o realizaci užitné hodnoty a možnosti převodu věci na jiného) a požadavkem, že výkon tohoto práva nebude v rozporu se zájmem společnosti (pokud jde o možnost přenechání užívání věci či jiné nakládání s ní).

Z analýzy jednotlivých srovnávaných právních úprav osobního vlastnictví vidíme, že základní rysy právní úpravy vlastnictví jsou ve srovnávaných socialistických zemích shodné, jak to vyplývá ze shodnosti společenskoeconomického základu těchto států, ze zásadní shodnosti fáze společenského vývoje, v níž se všechny srovnávané země nacházejí. Osobní vlastnictví spotřebních předmětů je všude shodně pojímáno jako zvláštní druh vlastnictví (rozhodující forma vlastnictví individuálního), vznikající a realizující se za předpokladu rozhodujícího významu socialistického systému rozdělování a existence socialistického vlastnictví a sloužící k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny.

Za pojmový znak osobního vlastnictví se proto shodně považuje spotřební charakter; odvozenost od vlastnictví socialistického a pracovní původ se pak většinou považují za charakterizující znaky osobního vlastnictví.

Všechny srovnávané právní úpravy se snaží zamezit faktické degeneraci osobního vlastnictví ve vlastnictví soukromé stanovením dalších jeho kritérií vedle již zmíněného základního kritéria osobní potřeby, resp. jeho konkretizaci. Množství a povaha těchto kritérií jsou obecně určeny legislativním pojetím osobního vlastnictví, významem, jaký jest mu v tom kterém státě přisuzován jakožto jedné z forem uspokojování osobních potřeb na straně jedné a jako nástroji hmotné zainteresovanosti pro celé národní hospodářství na straně druhé.

Z vymezení mezi a výkonu osobního vlastnictví ve srovnávaných právních řádech plyne však závěr, že socialistické právní řády postihují jen takové případy společensky nežádoucího bezpracného (spekulativního) obohacování, které jsou zároveň v rozporu s platným právem, které lze tudíž označit jakožto obohacení bezpracné a zároveň právem reprobované.

Rozdíly, s nimiž se přes zásadně shodné obecné pojetí setkáváme v jednotlivých srovnávaných právních řádech při konkrétní úpravě osobního vlastnictví, jsou důsledkem toho, jaké pojetí osobního vlastnictví považuje ten který zákonodárce za adekvátní vzhledem k daným společenským poměrům. Na jedné straně se setkáváme se širším pojetím osobního vlastnictví, považujícím za osobní zásadně každé vlastnictví občanů spotřební povahy,⁶⁷⁾ na druhé straně se setkáváme s užším pojetím osobního vlastnictví, vyžadujícím, aby kromě spotřebního charakteru splňovalo osobní vlastnictví i některá další kritéria.⁶⁸⁾

⁶⁷⁾ S širším pojetím osobního vlastnictví se setkáváme v polském a maďarském občanském zákoníku, v ústavách NDR, BLR a do jisté míry i v ústavě Rumunské socialistické republiky.

⁶⁸⁾ S užším pojetím osobního vlastnictví se setkáváme v právu československém a sovětském.

Zmíněná rozdílnost v pojetí osobního vlastnictví se pak při jeho úpravě v tom kterém právním řádu projevuje zejména:

— při úpravě předmětu osobního vlastnictví. Vychází-li právní úprava ze širšího pojetí osobního vlastnictví, spokojuje se s požadavkem jeho spotřebního charakteru. Výjimečně, u rodinných domků, příp. pozemků pokud vůbec mohou být v osobním vlastnictví, se vyžaduje splnění i dalšího speciálního kvantitativního kritéria. Vychází-li právní úprava z užšího pojetí osobního vlastnictví, vyžaduje, aby splňovalo i některá další kritéria, jako je požadavek poctivosti zdroje osobního vlastnictví, kritérium přiměřenosti vzhledem ke struktuře a rozsahu osobní spotřeby v dané etapě společenského rozvoje apod.;

— při úpravě obsahu subjektivního práva, tj. má-li osobní vlastník právní možnost realizovat jednotlivá vlastnická oprávnění v mezích stanovených obecně pro výkon jakéhokoli subjektivního občanského práva, či stanoví-li právní úprava pro výkon vlastnického práva ještě další meze, jako je zákaz používat majetku v osobním vlastnictví k získání bezpracných příjmů, omezení možnosti přenechat osobní majetek do užívání jinému nebo s ním nakládat jinak, požadavkem souladu se zájmem společnosti apod.;

— při kvalifikaci individuálního vlastnictví k půdě, tj. zda vůbec a v jakém rozsahu je možné osobní vlastnictví půdy (zemědělské i stavební).

VERA ČÍZKOVSKÁ

Das persönliche Eigentum und seine Regelung in den europäischen sozialistischen Rechtsordnungen

RESUMÉ

In ihrer vergleichenden Teilstudie über das persönliche Eigentum und seine Regelung in den europäischen sozialistischen Rechtsordnungen bemüht sich die Autorin vor allem (wenigstens bis zu einem gewissen Grad) den Spielraum anzudeuten, in dem sich — wie es die legislative Praxis der in den Vergleich einbezogenen sozialistischen Staaten zeigt — die rechtliche Regelung dieses Gebietes gesellschaftlicher Beziehungen bewegen kann, ohne die durch ihr sozialistisches Wesen gezogenen Grenzen zu überschreiten. Dabei ging die Verfasserin auch von der Bedeutung der komparativen Forschung auf dem Gebiet der rechtlichen Regelung sozialistischer Vermögensbeziehungen für die Wahl geeigneter Mittel zur Realisierung des sozialistischen Integrationsprozesses aus.

Ziel der Studie ist es, mit Hilfe der vergleichenden Analyse das Wesen und die grundlegenden Erscheinungsformen zu erfassen, in denen gegenwärtig das persönliche Eigentum der Bürger in den verglichenen sozialistischen Rechtsordnungen, d. i. in der tschechoslowakischen, sowjetischen, polnischen, ungarischen und in der Rechtsordnung der DDR existiert und fungiert. Hierbei wird die Analyse des konkreten legislativen Materials unter dem Gesichtspunkt der Beziehung zwischen sozialistischen und persönlichem Eigentum durchgeführt.

Aufgrund der Analyse der einzelnen, Gegenstand des Vergleiches bildenden rechtlichen Regelungen des persönlichen Eigentums gelangt die Autorin zur Schlussfolgerung, dass die grundlegenden Züge der rechtlichen Regelung in den verglichenen sozialistischen Staaten übereinstimmen, wie es sich aus der grundsätzlichen Über-

einstimmung der sozialökonomischen Grundlage dieser Staaten, aus der Grundsätzlichen Übereinstimmung der Phase der gesellschaftlichen Entwicklung, in der sich die verglichenen Staaten befinden, ergibt.

Das persönliche Eigentum an Konsumgegenständen wird überall übereinstimmend als besondere Art des Eigentums (entscheidende Form des individuellen Eigentums) aufgefasst, die unter der Voraussetzung der entscheidenden Bedeutung des sozialistischen Verteilungssystems und der Existenz des sozialistischen Eigentums entsteht und realisiert wird und der Befriedigung der persönlichen Bedürfnisse des Eigentümers und seiner Familie dient.

Als Begriffsmerkmal des persönlichen Eigentums wird daher übereinstimmend sein Konsumcharakter angesehen; die Ableitung vom sozialistischen Eigentum und den Ursprung aus Arbeit betrachtet man überwiegend als charakteristische Merkmale des persönlichen Eigentums.

Alle verglichenen Rechtsordnungen trachten die faktische Degeneration des persönlichen Eigentums zum Privateigentum dadurch hintanzuhalten, dass sie neben dem schon erwähnten grundlegenden Kriterium des persönlichen Verbrauchs, bzw. seiner Konkretisierung, seine weiteren Kriterien festsetzen. Anzahl und Wesen dieser Kriterien werden allgemein durch die legislative Auffassung des persönlichen Eigentums bestimmt, durch die Bedeutung, die ihm in diesem oder jenem Staat einerseits als einer der Formen der Befriedigung persönlicher Bedürfnisse und andererseits als Instrument der materiellen Interessiertheit für die gesamte Volkswirtschaft beigemessen wird.

Aus der Umschreibung der Grenzen und der Ausübung des persönlichen Eigentums in den verglichenen Rechtsordnungen ergibt sich jedoch der Schluss, dass nur silche Fälle von gesellschaftlich nicht wünschenswerter arbeitsloser (spekulativer) Bereicherung erfasst werden, die gleichzeitig auch mit dem geltenden Recht im Widerspruch stehen.

Die Unterschiede, auf die man trotz der grundsätzlichen Übereinstimmung in der allgemeinen Auffassung in den einzelnen verglichenen Rechtsordnungen bei der konkreten Regelung des persönlichen Eigentums stösst, sind die Folge der Auffassung des persönlichen Eigentums, die der oder jener Gesetzgeber mit Rücksicht auf die gegebenen gesellschaftlichen Verhältnisse für adäquat hält.

Einerseits treffen wir auf eine breitere Auffassung des persönlichen Eigentums, die grundsätzlich jedes Eigentum der Bürger, das Konsumcharakter hat, als persönliches ansieht, andererseits begegnen wir einer engeren Auffassung des persönlichen Eigentums, die verlangt, dass neben dem Konsumcharakter auch noch einige weitere Kriterien erfüllt werden.

Die erwähnte Unterschiedlichkeit in der Auffassung des persönlichen Eigentums kommt dann bei seiner rechtlichen Regelung in dieser oder jener Rechtsordnung zum Ausdruck besonders

- bei der Regelung des Gegenstandes des persönlichen Eigentums
- bei der Regelung des subjektiven Rechts des persönlichen Eigentümers
- bei der Qualifikation des individuellen Eigentums an Grund und Boden, d. i. ob überhaupt und in welchem Ausmass persönliches Eigentum an Boden (landwirtschaftlichem oder Baugrund) möglich ist.

Právní úprava soukromého podnikání v období Nové hospodářské politiky

IGOR ANDREJEVIČ ISAJEV

Nová ekonomická politika (NEP), k jejímuž uskutečňování sovětský stát přistoupil v létě roku 1921, byla zaměřena na vybudování základů socialistické ekonomiky v Rusku. Hlavním úkolem, který tato politika sledovala, bylo upevnění svazku dělníků a rolníků, zajištění spolupráce socialistického průmyslu s maloburžoasním rolnickým hospodářstvím.

V podmínkách poválečného rozvratu a mnohosektorové struktury národního hospodářství (značnou úlohu v něm tehdy hrál malovýrobní sektor) mladý stát musil hledat nové metody hospodaření a řízení, nové cesty výstavby socialismu. Metody „válečného komunismu“, kterými bylo národní hospodářství řízeno v letech občanské války a zahraniční vojenské intervence, staly se s přechodem k mírové výstavbě nepoužitelnými. Jak zdůrazňoval V. I. Lenin, „válečný komunismus“ byl vynucen válkou a rozvratem. Nebyl a nemohl však být politikou, která by odpovídala hospodářským úkolům proletariátu. Byl pouze dočasným opatřením.¹⁾ Systém tzv. „prodravzvorstky“, odebírající rolníkům značnou část jejich produkce a ponechávající jim jen životní minimum, nemohl být stimulem rozvoje malovýrobního hospodářství. Ve změněných poválečných podmínkách se tento systém stával brzdou rozvoje hospodářských vazeb mezi městem a vesnicí.

Novou formou spojení mezi průmyslem a zemědělstvím se nyní měla stát směna zboží. Zbožně-peněžní vztahy v době „válečného komunismu“, takřka likvidované s přechodem k NEPu, byly využívány k intensifikaci hospodářského spojení mezi průmyslem a zemědělstvím, k zapojení rolnických hospodářství do jednotného procesu obnovy národního hospodářství, k stimulování drobné zboží výroby. „Drobný zemědělec, dokud zůstává drobným zemědělcem“, učil V. I. Lenin, „musí mít stimul, pobídku, povzbuzení, odpovídající jeho ekonomické základně, tj. drobnému individuálnímu hospodářství.“²⁾ Tímto stimulem se stala naturální daň.

Dne 21. března 1921 Všeruský ústřední výkonný výbor RSFSR přijal dekret „O nahrazení prodravzvorstky naturální daní“. Nově zavedená na-

¹⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 43, str. 220 (rusky).

²⁾ V. I. Lenin, tamtéž, sv. 43, str. 63 (rusky).

turální daň byla značně nižší než odvody podle prodražviorstky. Potravinářské zboží a suroviny, které rolníkům zbyly po odevzdání naturální daně, směli vyměňovat za průmyslové výrobky nebo prodávat na trhu.

Připuštění volné realizace zemědělských výrobků znamenalo v podmínkách mnohosektorové ekonomiky jistou obnovu soukromo-kapitalistických prvků, soukromého obchodu, soukromého kapitálu. V této situaci nabyla zvláštního významu otázka, kde jsou hranice tohoto připuštění kapitálu v našem národním hospodářství, jakými prostředky nejeefektivněji regulovat a kontrolovat jeho aktivitu.

Zárukou toho, že soukromokapitalistická živelnost bude udržena v přísně stanovených mezích, bylo zachování „velících posic“ v rukou socialistického státu (půdy a nerostných zdrojů, velkopřůmyslu, bank, zahraničního obchodu atd.). V. I. Lenin zdůrazňoval, že prostor pro soukromý kapitál „je u nás vymezen dostatečně úzce (vyvlastněním šlechtických statkářů a buržoasie v ekonomice, dělnicko-rolnickou mocí v politice), dostatečně umírněně“.³⁾ Soukromý kapitál, připuštěný socialistickým státem, se měl stát pomocným hospodářským faktorem, využitelným v rámci jednotného hospodářského plánu k obnově rozvrácené ekonomiky. „Nová hospodářská politika nenarušuje jednotný hospodářský plán ani nepřekračuje jeho rámec, ale mění přístup k jeho uskutečňování“,⁴⁾ konstatoval V. I. Lenin.

Efektivnost státní kontroly nad vývojem soukromého podnikání do značné míry závisela na volbě těch nebo jiných organizačních forem, v nichž se soukromé hospodářství připouštělo. Živelný proces narůstání kapitalismu ze základny malovýrobních hospodářství v podmínkách svobodné směny zboží stavěl před zákonodárce složité úkoly: za prvé — aniž by byla omezována hospodářsky užitečná činnost soukromého kapitálu, omezit jeho nadměrný růst; za druhé — vybrat a legalisovat nejvhodnější formy jeho aktivity, současně při tom zamezovat a předcházet soukromohospodářské činnosti, která je v rozporu s principy sovětské hospodářské soustavy.

Od samého počátku své legální existence (od léta 1921) vrhl se soukromý kapitál do sféry obchodu. Drobné obchodní podniky, které vznikly v prvních měsících NEPu, prošly v podmínkách konkurenčního boje sítem přirozeného výběru. Některé z nich sílily a upevňovaly se, jiné podléhaly konkurenčnímu tlaku a zanikaly. K roku 1922 se vyvinula svérázná struktura soukromého obchodu se třemi základními větvemi: velkoobchodem, maloobchodem a podniky provozujícími velkoobchod i maloobchod. Vnitřní tendence a zvláštnosti tohoto systému charakterisovalo zejména: nejsilnější posice zaujal soukromý kapitál v drobném maloobchodě, hlavně v maloobchodě potravinami a zbožím široké spotřeby; projevovaly se prvky vykořisťování menších obchodníků většími a v této souvislosti i aktivnější proces koncentrace kapitálu u silnějších skupin soukromých obchodníků; projevovala se závislost soukromoobchodní sítě na soustavě státního zá-

³⁾ V. I. Lenin, tamtéž, sv. 43, str. 231 (rusky).

⁴⁾ V. I. Lenin, tamtéž, sv. 54, str. 101 (rusky).

sobováním zbožím a na konjunktuře rolnického a malopodnikatelského trhu.⁵⁾

Právní úprava postavení soukromého obchodu se v zásadě dokončila na podzim roku 1921, a to ve dvou směrech:

Za první — konkretisací zákonem připuštěných forem soukromých obchodních podniků. Zakonodárce zpočátku připouštěl soukromý obchod pouze na trzích a bazarech, potom připustil jeho provozování i „na jiných místech“ a v uzavřených místnostech. Paralelně se konkretizovaly metody kontroly obchodní činnosti. K otevření obchodu bylo zpočátku třeba svolení správního odboru výkonného výboru, později byl zaveden jednodušší způsob registrace v rajonních odděleních milice.⁶⁾

Za druhé — upřesněním okruhu předmětů, které mohly být objekty soukromého obchodu. Nejdůležitější objekty zůstávaly ze soukromoobchodního obrátu vyňaty (byla to půda, velké podniky atd.). Současně se rušil státní monopol na jednotlivé druhy zboží, které se stávalo předmětem soukromého obchodování (zemědělské výrobky, různý inventář atd.).

V oblasti průmyslové výroby se soukromý kapitál podstatněji neuplatnil. Co do organizačních forem se nejvíce rozšířily domácí výroba a drobné podniky, které nepoužívaly námezdní pracovní síly anebo je používaly v bezvýznamném rozsahu. Větší průmyslové podniky mohly být soukromými osobami provozovány pouze formou pronájmu nebo koncese.⁷⁾

Připuštění soukromého kapitálu do určitých sfér hospodářského života si vyžádalo ustavení speciálních orgánů, kontrolujících a usměrňujících jeho působení) a také zapojení řady existujících státních hospodářských orgánů do této činnosti).

Jedním z prvků nové ekonomické politiky bylo zavedení principu hospodářského rozpočtu ve státních podnicích. Státním podnikům bylo umožněno na „volném“ trhu nakupovat potřebné zboží i realizovat část své vlastní produkce. Jako nákupci i prodávající zde mohli vystupovat i soukromé osoby. Státní orgány u příležitosti svých nákupů, prodeje státního zboží na „volném“ trhu nebo v souvislosti s poskytováním půjček soukromým kontrahentům získávaly možnost kontrolovat určité stránky činnosti svých soukromých partnerů (například použití státním orgánem svěřených pro-

⁵⁾ Otázkám struktury a tendencí vývoje soukromokapitalistického sektoru sovětské ekonomiky jsou věnovány jiné práce autora, jakož i speciální kapitoly jeho kandidátské disertace na téma „Státněprávní regulace soukromého kapitálu v národním hospodářství SSSR v prvních letech NEPu (1921–1925)“, kterou obhájil v prosinci roku 1972 v Moskvě. V této studii se otázky tohoto druhu pouze nastiňují v kontextu ostatní problematiky.

⁶⁾ Viz Sobranije uzakoněnij RSFSR (dále SU RSFSR) 1921, č. 26, čl. 147; č. 40, čl. 212; č. 57, čl. 356; SU RSFSR 1922, č. 30, čl. 361.

⁷⁾ Viz dekrety: ze 7. července 1921 „O domácím a drobném průmyslu“ (SU RSFSR 1921 č. 53); z 5. srpna 1921 „O pravidlech pronajímání podniků, podléhajících Vseruské radě národního hospodářství“ (SU RSFSR 1921 č. 53); z 8. března 1923 „O ustavení Hlavní komise pro koncese při Vseruské radě národního hospodářství“ (SU RSFSR 1923 č. 20).

středků, plnění podmínek uzavřené smlouvy atd.). Analogické úkoly plnily orgány, které soukromým osobám pronajímaly státní majetek nebo podniky. Takto se v činnosti celé řady hospodářských orgánů (trustů, syndikátů, státních obchodních organizací aj.) začaly spojovat obchodní a kontrolní funkce.

Zvláštní význam v tomto směru měla činnost orgánů speciálně ustanovených k regulování obchodní aktivity včetně obchodní aktivity soukromé. Také pro ně bylo typické spojování administrativně mocenských regulačních opatření ekonomického rázu. Odpovídalo to nové podstatě ekonomické politiky, jejíž metody, protikladné metodám „válečného komunismu“ a „glavkismu“ let 1919–1920, byly založeny na převaze prvků ekonomického regulování nad administrováním a centralisovanou reglementací.

V prvních letech NEPu byla veškerá regulující činnost vůči soukromému obchodu koordinována Komisí pro vnitřní obchod (založenou v květnu roku 1922), později Lidovým komisariátem vnitřního obchodu (od května 1924). Zvláštní úlohu hrály zbožní bursy, které byly nejenom místem kontaktů kapitálu a obchodní iniciativy vycházející z různých sektorů (státního, družstevního a soukromého), ale i orgány kontroly a regulujícího vlivu státu vůči soukromoobchodní činnosti (prostřednictvím mechanismu cen a systému registrace). Specifické úkoly v tomto směru byly svěřeny Obchodním komorám, výborům trhovců, sjezdům bursovního obchodu, výborům výročních trhů atd.⁸⁾

Lze říci, že otázka volby forem a metod státního regulování soukromého sektoru byla jednou z nejdůležitějších otázek celého období Nové ekonomické politiky. Jak zdůrazňoval V. I. Lenin, „celá otázka — jak teoretická, tak i praktická — je v tom, jak najít správné způsoby usměrnění živelného vývoje kapitalismu do řečiště státního kapitalismu, jakými podmínkami jej ohraničit, jak zajistit, aby se státní kapitalismus v nedaleké budoucnosti přeměnil v socialismus“.⁹⁾

Rozbor některých konkrétních forem státního regulování soukromého sektoru, které byly používány v Sovětském Rusku v letech 1921–1925, je věnována tato studie.

1. STATNÍ REGULOVÁNÍ ÚVĚRU A CEN V SOUKROMÉM SEKTORU

Se vznikem a rozvojem zbožně-peněžních vztahů soustředila se státní regulační politika na dva nejdůležitější činitele trhu — úvěr a ceny.

Obrozující se soukromý obchod naléhavě potřeboval oběžné, hlavně peněžní prostředky. Tvrdé podmínky neukojené poptávky po zboží a stupňu-

⁸⁾ Rozbor systému a charakteru činnosti těchto orgánů je samostatným problémem, jehož speciálnímu výzkumu se autor věnuje v jiné své práci, která je součástí cyklu statí, věnovaných problematice státního regulování soukromého sektoru v přechodném období od kapitalismu k socialismu.

⁹⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 43, str. 223 (rusky).

jíci se inflace rublu ztěžovala nacházení úvěrových zdrojů. Protože pak hlavním vlastníkem materiálních hodnot a peněžních prostředků byl stát, obracela se značná část soukromých podnikatelů z nejrůznějších oborů národního hospodářství se svými žádostmi o úvěr zcela logicky ke státním orgánům.

Správný výběr forem vzájemných finančních vztahů mezi státem a soukromými podnikateli umožňoval státním úvěrovým organizacím zesílení kontroly nad soukromohospodářskou činností, stimulování nebo omezování jejího rozvoje v souladu s potřebami a cíli celého národního hospodářství. Pokud se naopak některé hospodářské orgány v této oblasti dopouštěly chyb, poskytovaly soukromým podnikatelům v prvních měsících NEPu možnosti k dosažení nezákonných zisků a důchodů pomocí státního úvěru.¹⁰⁾

Průzkum soukromého finančního kapitálu uskutečněný Lidovým komisiátem obchodu roku 1925 ukázal, že v systému soukromého úvěru se v tomto období projeví tendence k růstu rozsahu peněžních operací. Hlavním zdrojem úvěrování se tehdy stal vedle státních úvěrových institucí soukromý úvěr.¹¹⁾

Vytváření samostatné úvěrové soustavy soukromého sektoru bylo v určité etapě státem podporováno.¹²⁾ Zákonodárce povolil ustavování různých druhů úvěrových družstev a systému společností pro vzájemný úvěr.¹³⁾ Společnosti pro vzájemný úvěr se zpočátku organizovaly jako „otevřené“ úvěrové organizace, které se neomezují jen na služby svým členům.¹⁴⁾ Při správně koncipované úvěrové politice byla tu dána možnost účasti státních orgánů ve společnostech pro vzájemný úvěr a možnost ekonomickým vlivem přeměnit tyto investice v orgány hospodářské politiky státu.

¹⁰⁾ Výška procenta, které banka dostávala za poskytnutou půjčku, často ani nekrýla ztráty, které nesla v důsledku poklesu kursu rublu. Rozsah přímého úvěrování soukromých firem bankami nebyl veliký. Zato však, jak konstatoval lidový komisiát dělnícko-rolnické inspekce, byl poměrně rozšířen tzv. „nepřímý“ úvěr soukromníkům. Ze směnek, které byly v oběhu mezi státními orgány, připadala značná část na směnky soukromé. Nezřídka docházelo k tomu, že velkoobchodník, který měl státní úvěr, používal získané sumy k úvěrování nižších článků soukromoobchodní sítě. (Viz Ústřední státní archiv národního hospodářství SSSR — dále CGANCh — fond 7733/21270-35; „Ekonomičeskaja žizň“ 23. 2. 1922.)

¹¹⁾ Viz CGANCh, fond 5240/11-1 a 76 až 79, 81, 83, 86.

¹²⁾ Jak psala „Ekonomičeskaja žizň“, „dokud státní úvěr není dostatečně rozvinut, umělé překážky spontánní organizaci soukromého úvěru tento soukromý úvěr pouze tříští a činí jej nelegálním. Pro nás je mnohem výhodnější, aby se organizoval legálně v podobě soukromých a družstevních úvěrových společností, které, až přijde čas, v konkrétní formě můžeme lehčeji podřídit svému vlivu.“ („Ekonomičeskaja žizň“ 7. dubna 1922.)

¹³⁾ SU RSFSR 1922 č. 12 str. 110; „Věstník finansov“ 23. září 1922. V září 1922 byly schváleny první stanovy Společnosti pro vzájemný úvěr.

¹⁴⁾ Klienty společností pro vzájemný úvěr se mohly stát i státní orgány. Od nich a na fondových bursách dostávaly společnosti pro vzájemný úvěr cenné papíry, které pak byly v oběhu. (Viz nařízení EKOSO z 30. dubna a 27. května 1925; SU RSFSR 1925 č. 28 čl. 200; č. 29 čl. 273).

Od roku 1924 začaly společnosti pro vzájemný úvěr sdružovat značné množství soukromých klientů; současně v jejich činnosti stoupá podíl obchodních operací a v nich se zvětšuje účast soukromých velkoobchodníků. Společnosti pro vzájemný úvěr se takto postupně transformovaly v kapitalistické obchodně-úvěrové instituce. Tyto tendence systému soukromého úvěru musily nutně vyvolat novou orientaci státních úvěrových orgánů.

Létem 1924 začíná období tzv. „nové obchodní praxe“. Státní průmysl uskutečnil v té době přestavbu svých rozpočtů. Značná část jeho prostředků investovaných do zbožího obratu byla převedena zpět do sféry výroby. Paralelně s tím státní průmysl rázně omezoval využívání soukromé obchodní zprostředkovatelské činnosti. Bylo to prováděno cestou rozvoje vlastního obchodního aparátu a také omezováním úvěrů soukromému obchodu a společností pro vzájemný úvěr.¹⁵⁾ Státní úvěrové orgány zkracovaly soukromým osobám a družstvům (družstva byla tímto opatřením stimulována k podnikání vlastními prostředky) lhůty úvěru, splatnost směnek, zvětšovaly zálohové sumy atd.¹⁶⁾ Současně bylo úkolem „nové obchodní praxe“ zapojit do oběhu i do výroby v mnohem větší míře než dosud nevyužité soukromé peněžní prostředky. Při tom se kladl důraz na koncentraci roztržitého drobného kapitálu.

V procesu uskutečňování „nové obchodní praxe“ však došlo k některým přehmatům a k případům absolutisace politiky „odnímání úvěru“ soukromým osobám. Útok proti soukromému velkoobchodu se nezřídka projevil zhoršením stavu celé soukromoobchodní sítě včetně sítě maloobchodní. Brzy se také ukázalo, že v blízké době není možno počítat se vstupem soukromého kapitálu do oběhu.¹⁷⁾ Při tom omezení soukromoobchodního aparátu v té době ještě nebylo možno vykompenzovat zesílením státní a družstevní obchodní sítě. Konstatuje výsledky „nové obchodní praxe“, Lidový komisiát obchodu shledal, že přinesly „příliš veliké, větší než nám to dovolují naše prostředky a možnosti“ vytlačení soukromého kapitálu z oběhu a omezení soukromé obchodní sítě.

V této situaci nabyla úvěrová politika státu opět nového významu. Mohla by se stát pákou regulování soukromohospodářského sektoru za podmínky, že banky a státní průmysl budou schopny navázat bezprostřední spojení s nejnižšími články soukromého obchodně-průmyslového systému.¹⁸⁾

¹⁵⁾ Na výzvu Dělnicko-rolnické inspekce a Ústřední kontrolní komise ředitelství bank prověřila složení své soukromé klientely z hlediska „jejího významu pro národní hospodářství“ a účasti v pasivních operacích státních bank. Výrazně se omezilo úvěrování velkých soukromých firem. (CGANCh, fond 8151/1-63-39, fond 7733/3-204-6; „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ I/4, 13. června 1924.)

¹⁶⁾ Viz CGANCh, fond 3429/78-813-41. Omezení státních úvěrů soukromému obchodu a společností pro vzájemný úvěr vyvolalo omezení soukromé obchodně-úvěrové soustavy. Došlo k omezení i těch slabých a spekulativních článků družstevního obchodu, které své operace zakládaly hlavně na cizích prostředcích a nepečovaly o urychlení jejich obratu. (Viz CGANCh, fond 3600/2-109-40, 41, 44, 181, 183, 187 atd.)

¹⁷⁾ Viz „Novaja torgovaja praktika“ (sborník materiálů), Moskva 1924, str. 48 až 49.

¹⁸⁾ Obtížnost takového spojení vyvolala námitky řady státních orgánů, které po-

V létě roku 1925 došlo k nové revisi metod státní úvěrové politiky.¹⁹⁾ Bankám bylo uloženo bedlivěji brát v úvahu všechny podmínky trhu a úvěrové konjunktury s tím, aby se zlepšilo úvěrové regulování soukromého obchodu.²⁰⁾ Ke klientům z řad soukromých podnikatelů se mělo přistupovat diferencovaně.²¹⁾

Jisté uvolnění úvěrové politiky ve vztahu k soukromému sektoru nenastolovalo ovšem v této oblasti rovnoprávnost soukromých a státních podniků.²²⁾

Stát se úvěrovou politikou snažil usměrňovat hospodářskou činnost soukromého kapitálu, podporoval nebo potlačoval v souladu se svou hospodářskou politikou ty nebo jiné formy jeho organizace a činnosti.²³⁾

Rozvoj úvěrování soukromého maloobchodu se mohl uskutečňovat zesílením procesu akciování drobných obchodů.²⁴⁾ V praxi se však akciování setkalo se značnými těžkostmi v oblasti zásobování a zbožího i peněžního úvěrování.²⁵⁾ Avšak hlavní příčinou nepatrného růstu akciových sdružení maloobchodníků bylo zesílení jiného hospodářského faktoru — družstevního obchodu. Procesy vnitřního ozdravování kooperativního systému stavely družstevnictví na první místo mezi obchodními kontrahenty a klie-

važovaly soukromý velkoobchod za daleko výhodnějšího klienta pro úvěrování, než jakým mohl být maloobchod. Navrhované formy úvěrových spojení bank s drobným soukromým podnikatelem měly mnoho variant. (Viz CGANCh, fond 3429/78-813-30; Úvěrování soukromého obchodu jako regulátor maloobchodních cen. „Birži i rynki“, str. 33.)

19) V souvislosti s tím vznikla otázka upřesnění jednotlivých právních momentů, spojených s úvěrováním soukromých osob (otázka lichvářského procenta, zálohování, lhůt splácení půjčky atd.). Viz CGANCh, fond 353-10-1-153.

20) Viz CGANCh, fond 7733/3-1204-7.

21) Vzhledem k obnovení významu společností pro vzájemný úvěr navrhla poradní komise správy obchodní politiky lidového komisariátu obchodu zrovnoprávnit tyto instituce se státními úvěrovými organizacemi (CGANCh, fond 8151/1-48-256). Finančně-rozpočtová komise Lidového komisariátu financí doporučovala úvěry soukromým podnikatelům pouze v rozsahu jejich reálné účasti na bankovních vkladech. (Tamtéž, Fond 7733/1-282-150.)

22) Hluboce mylná byla stanoviska, podle nichž „nebezpečnost soukromého velkoobchodu se zastíňuje jeho účastí v hospodářském obratu“ a „přehradu mezi dvěma peněžními trhy — bankovním a soukromým — mají být odstraněny“. (Viz CGANCh, fond 7733/3-1199-172 a /1204-7.)

23) Závislost nižších článků soukromoobchodní soustavy na soukromém velkoobchodu v oblasti úvěru stát likvidoval tím, že poskytoval levnější úvěr. Pro soukromý kapitál, vytlačený z této oblasti, naskýtala se řada jiných přijatelných forem uplatnění jako dodávky surovin, půjčky, společnosti pro vzájemný úvěr atd. („Torgovopromyšlennaja gazeta“ 15. dubna 1924.)

24) Soukromí maloobchodníci byli ochotni přijmout tento projekt, protože se domnívali, že si tak zajistí státní úvěr. Jako jednu z podmínek požadovala při tom jejich sdružení, aby bylo sníženo zdanění soukromého maloobchodu a poskytnuta mu větší samostatnost na burse. (Viz CGANCh, fond 3600/2-109-141,148.)

25) V řadě míst tyto těžkosti ustavení akciových sdružení maloobchodníků zcela znemožnily, jinde vyvolaly jejich brzkou likvidaci. (Viz CGANCh, fond 3200/2-110-41, 236, 237 ad.)

telou státních orgánů. Současně se silicím státním obchodem zatlačoval soukromý obchod družstevní a zaujímal jeho posice ve zbožním obratu.²⁶⁾

V té době ovšem ještě ani nebylo řeči o úplném vytlačení soukromého kapitálu z národního hospodářství. K tomuto faktu musila přihlížet i úvěrová politika. Po roce 1925 byla pozornost úvěrových orgánů zaměřena ke společnostem pro vzájemný úvěr. Tyto společnosti, které se mezi tím přeměnily v nové velkoobchodní organizace, stávaly se silnými soukromými zprostředkovatelskými organizacemi, „s nimiž bojovat bude v budoucnosti velmi obtížné“.²⁷⁾

Konec roku 1925 se vyznačoval novým zmenšením úvěrů soukromému kapitálu (v prosinci bylo zastaveno úvěrování soukromého obchodu obilím, následovalo omezení úvěrování soukromých dodávek). Na jaře roku 1926 byla široce prověřena činnost společností pro vzájemný úvěr a odhalena řada podvodů a zlořádů (používání nekrytých směnek, spekulace se zbožím atd.). Od začátku roku 1927 Lidový komisariát financí začíná společností pro vzájemný úvěr zakazovat provádění zbožně-komisionářských operací s maloobchodním zbožím a usiluje o zákaz úvěrování těchto společností akciovými bankami. V letech 1926/1927 je zrušena řada společností pro vzájemný úvěr, protože se zabývaly spekuláčními operacemi.²⁸⁾

Při celkovém hodnocení úvěrové politiky sovětského státu v prvních letech NEPu shledáváme tedy několik etap jejího vývoje. Po počátečním stimulování rozvoje soukromé úvěrové soustavy snažil se stát tuto soustavu sjednotit organizacemi, které poskytovaly možnost státní kontroly (společnosti pro vzájemný úvěr, akciová sdružení aj.). Potom prostřednictvím spoluúčasti v činnosti těchto organizací nebo prostřednictvím ekonomického vlivu začal stát usměrňovat aktivitu soukromých úvěrových organizací ve směru, který odpovídal jeho koncepci vývoje. Nakonec — v závislosti na míře celkového růstu ekonomických prvků socialismu (včetně úvěrové soustavy) — vedl stát útok proti soukromému kapitálu, využívaje při tom své úvěrové politiky jako prostředku reglementace, omezování a zatlačování soukromého kapitálu (v období od jara 1924 do podzimu 1925).

Úvěrová politika sovětského státu měla rozhodující vliv na důležitý tržní faktor — tvorbu cen. Tato oblast regulování měla své jisté zvláštnosti. V nové politice byla nepoužitelná administrativní opatření, zákazy a výjimky. V této oblasti se plně projevil ekonomický charakter útoku sovětského státu proti soukromému kapitálu. Vítězství zde mohlo být zajištěno pouze ekonomickou převahou, větším množstvím zboží v jeho rukou. V důsledku růstu této převahy začaly stále energičtější svůj vliv na trh uplatňovat i právní normy, reglementující tvorbu cen.

²⁶⁾ Viz „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 24. května 1924 (materiály k XIII. sjezdu RKS/b).

²⁷⁾ „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 11. května 1924.

²⁸⁾ Viz materiály o stavu soukromého kapitálu v národním hospodářství SSSR a o opatřeních k jeho vytlačování („Matěrialy po istorii SSSR“, díl 7, str. 25–29).

V prvních letech NEPu se do obchodního obratu aktivně zapojovaly státní podniky. Živelnost trhu dočasně zachvátila i některé z nich a zavlekla je do konkurenčních praktik a kramaření. Naprostá většina státních podniků, převedených na hospodaření podle rozpočtu, spatřovala však ve své účasti na volném trhu pouze novou metodu vedení plánovitého hospodaření. Jedním z nejdůležitějších atributů této metody se staly volné (rynočnyje) a plánované ceny. Ceny současně mírou své stability a kontrolovatelnosti představovaly ukazatel efektivnosti státní regulace trhu.²⁹⁾

Ceny sloužily jako ukazatel vztahu poptávky a nabídky nejen mezi socialistickým a soukromým sektorem, ale i mezi jednotlivými články socialistického sektoru (podniky činnými na principu hospodářského rozpočtu, státními orgány, družstvy atd.). Procesy tvorby cen zde odrážely měnící se hospodářské vztahy, zahrnující řadu vztahů od konkurence mezi jednotlivými státními orgány až po kooperované a plánovité společné vystupování na trhu.

Po napojení na trh mnohé státní podniky propadly honbě za ziskem, zapomínajíce pro svou obchodní činnost na obecné státní hospodářské zájmy. V důsledku toho docházelo k značnému působení živelnosti v tvorbě cen, k živelnému vlivu trhu na tento proces.³⁰⁾ Do roku 1922 se regulování cen jednotlivými trusty a syndikáty nejčastěji omezovalo na jejich zvyšování. Až od konce roku 1922 začíná nové období cenové tvorby, kdy opatření sledující regulaci cen začala mít centralisovaný a plánovitý charakter.³¹⁾

Současně praxe cenové tvorby ukázala, že regulaci cen nelze uskutečňovat prostřednictvím maloobchodní soustavy, monopolisované soukromou iniciativou a vystavené všem vlivům trhu. Regulace musela být zaměřena k základnímu pramenu zboží, tj. k ozdravení státních a družstevních velkoobchodních cen. Reálné výsledky mohly být získány za podmínek dostatečného nasycení trhu výrobky státního průmyslu, zlepšení a aktivisace státnědružstevního obchodního aparátu, ukončení škodlivého vlivu platné dvouvalutové soustavy („sovznak“ a „červoněc“).

²⁹⁾ Podle konstatování plánovací komise Lidového komisariátu vnitřního obchodu „výše srážek k velkoobchodním cenám, praktikovaná v maloobchodě státními, družstevními a soukromými podniky, je nejlepším ukazatelem úspěšnosti regulování“. (CGANCh, fond 8151/1-63-44.)

³⁰⁾ O hodnocení cenotvorných činitelů jednotlivými trusty viz CGANCh, fond 7733/2-970-127.

³¹⁾ V tomto období je ustavena cenová komise, sestávající z představitelů Všeruské rady národního hospodářství, lidového komisariátu zahraničního obchodu, lidového komisariátu vnitřního obchodu, lidového komisariátu financí, Všeruské ústřední rady odborů a Státní plánovací komise. V období od roku 1922 do krise v roce 1923 se pozornost cenových orgánů soustřeďovala na snižování vlastních nákladů výroby a na normalisaci cen ve státním průmyslu. Po krizi v roce 1923 byla politika těchto orgánů koordinována s emisní, úvěrovou a daňovou politikou státu. Začaly být zpracovávány meziresortní obchodně-operativní plány, aktivisoval se vliv státu na trh. Teprve sjednocením úsilí celé řady regulačních orgánů stala se tvorba cen regulovatelným procesem. (Viz CGANCh, fond 7733/2-998-64,72.)

Počátky zákonodárné regulace výrobních cen státního průmyslu byly položeny usnesením Rady práce a obrany ze 6. října 1922,³²⁾ které udělovalo komisi pro vnitřní obchod pravomoc koordinovat obchodní politiku vedoucích hospodářských orgánů. Toto usnesení zmocňovalo komisi pro vnitřní obchod stanovit rámcové ceny řady druhů zboží produkce státního průmyslu, které by platily jako ceny orientační.³³⁾

Od léta 1924 (po měnové reformě) došlo ke snižování maloobchodních cen průmyslových výrobků. Snižování výrobních cen státního průmyslu a aktivisace státního a družstevního maloobchodu donutily snížit ceny i soukromý maloobchod.³⁴⁾ Současně byl tento tlak státně-družstevního obchodu na ceny soukromého trhu podporován zákonodárně.

Zákonodárce postupně začíná přecházet od regulace cen zespolečenštěného sektoru (tj. fakticky od nepřímé regulace cen soukromého trhu) k bezprostřední regulaci cen soukromého sektoru. Tak v únoru 1924 Rada práce a obrany uložila komisi pro vnitřní obchod stanovit rámcové ceny pro velkoobchod i maloobchod, a to jak státní a družstevní, tak i soukromý. Komise pro vnitřní obchod měla vydávat seznamy zboží, jehož ceny nesměly být měněny.³⁵⁾ Přímé centralisované regulaci podléhaly soukromo-obchodní ceny zboží nejmasovější spotřeby.³⁶⁾

Zákonodárce tedy přecházel od plánovacích orientačních cen, které pouze zprostředkovaně reglementovaly obchodní činnost soukromých podnikatelů, k stanovení cen limitních, bezprostředně reglementujících soukromý obchod.

³²⁾ SU RSFSR 1922, č. 62, čl. 802.

³³⁾ Při tom Rada práce a obrany zdůrazňovala, že ceny stanovené komisí pro vnitřní obchod jsou „plánovými cenami pro centralisovaný rozpočet“. Nebylo je možno považovat za faktické ceny spotřebitelské. Tyto ceny se „orientovaly podle cen tržních“, ale měly se od nich lišit větší stabilitou. (Viz usnesení Rady práce a obrany z 16. února 1923; SU RSFSR 1923, č. 15, čl. 196.) Peněžní reforma z počátku roku 1924 stabilisovala kurs rublu, což vneslo do cenové politiky nové prvky. Ceny se nyní stanovily bez pojistných přírážek, které braly v úvahu pokles peněžního kursu. To upevnilo stabilitu cen. (Usnesení Rady práce a obrany z 29. února 1924 „O snížení maloobchodních cen“. SU RSFSR 1924, č. 35, čl. 339.) O výsledcích peněžní reformy podrobněji viz L. Jurkovskij, Děněžnaja politika sovětskoj vlasti (1917–1927), Moskva 1928; V. A. Cybulskij, NEP i děněžnaja reforma. 1922–1924. „Istorija SSSR“ 1972, č. 4 str. 114–127.

³⁴⁾ Viz CGANCH, fond 8151/1-63-44; „Vnutřennaja torgovlja SSSR za 10 let“, str. 272.

³⁵⁾ V říjnu 1924 toto právo bylo předáno místním výkonným výborům sovětů. Viz „Bjulletěň NKVnutorga“ č. 53 z 1. listopadu 1924.

³⁶⁾ Místní orgány komise pro vnitřní obchod, které také byly zmocněny stanovit ceny, orientovaly se na pevné nebo rámcové ceny určované samostatnou komisí pro vnitřní obchod i na ceny soukromého trhu. Tím se dosahovalo spojování plánovitosti a respektování místních podmínek. (Viz K. Gravě a P. E. Ejbušit, Osnovy zakonodatělstva po vnutřněj torgovle Sojuza SSR, str. 41; „Materialy po dějatelnosti SNK, STO i centralnych pravitelstvėnných učrežděnij“, Moskva 1923, str. 118.) Paralelně s rámcovými cenami zaváděly se tzv. „etiketové ceny“, uváděné přímo na zboží, které se prodávalo v obchodech kteréhokoliv sektoru. Zvláštní kategorií byly tzv. konvenční, dohodnuté ceny, stanovené pro soukromý obchod státním orgánem, který jej zásoboval zbožím.

Spojení státního průmyslu se soukromým maloobchodem v tomto období umožňovalo státním orgánům také smluvním způsobem zavazovat soukromého kontrahenta prodávat zboží za ceny, určené mu státem. F. E. Dzeržinskij o tom pravil: „Musíme říci: soukromý podnikateli, můžeš obchodovat pouze za legálních podmínek, tj. máš dostávat zboží za smluvních podmínek: ve smlouvě musí být řečeno, s jakou přírážkou, kde a komu máš právo prodávat; přírážka ti zajistí existenci; jestliže však překročíš tento stanovený rámec, pak se svých povinností ujme GPU, která tě nemilosrdně bude trestat a ničit.“³⁷⁾

Během svého vývoje byla veškerá státní cenová politika zaměřena na normalisaci obratu zboží, zamezování spekulčních tendencí a snižování maloobchodních cen. V bezprostřední realizaci politiky snižování maloobchodních cen se vedle obchodních orgánů exponovaly také orgány plánovací, úvěrovací a berní.³⁸⁾

2. STÁTNÍ DAŇOVÁ POLITIKA A SOUKROMÝ KAPITÁL

Nanejvýš důležitým nástrojem soukromého obratu zboží a soukromé výroby byla daňová politika sovětského státu. Zvyšováním či snižováním daňových odvodů v příslušných oblastech soukromého hospodářského sektoru stát ovlivňoval příliv či odliv soukromého kapitálu v jednotlivých odvětvích výroby tohoto sektoru, nepřímo posiloval konkurenční schopnosti socialistického sektoru, brzdil proces nadměrné akumulace soukromého kapitálu. V. I. Lenin, když zdůrazňoval význam daňové politiky, řekl: „Daně nám poskytují příjmy od nepmanů a od soukromých výrobců, které použijeme ve prospěch průmyslu, hlavně průmyslu těžkého.“³⁹⁾ Hlavním úkolem daňové politiky sovětského státu v období obnovy národního hospodářství při tom zůstávalo udržet soukromý kapitál ve státem stanoveném rámci a ve vymezené sféře a vytvořit podmínky pro ekonomické vítězství zespolečenštěného sektoru.⁴⁰⁾ S přechodem k NEPu stává se daňová soustava nejenom nástrojem k získávání prostředků, které stát nutně

³⁷⁾ F. E. Dzeržinskij, Vybrané spisy, sv. 1, Moskva 1967, str. 335 (rusky).

³⁸⁾ Roku 1926 byla ustavena meziresortní komise pro snižování cen. V místním měřítku se její práce aktivně účastnili také organizace soukromých obchodníků, řízené místními komisemi pro vnitřní obchod, bursovními výbory atd. (Viz CGANCh, fond 3600/1-302-6, 7.)

³⁹⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 45, str. 262 (rusky).

⁴⁰⁾ V letech 1917–18 bylo zdanění uvaleno na objekty, které zůstávaly v dispozici soukromých osob. Proces expropriace soukromého kapitálu vedl k snížení počtu různých daní a ke vzniku unifikovaných mimořádných revolučních daní. V době „válečného komunismu“ v důsledku všeobecného zespolečenštění soukromého vlastnictví však i tento druh daní ztrácel opodstatnění a mizel. V únoru 1921 byl vypracován návrh na úplné zrušení daní. Nebyl sice příslušnou komisí VŠeruského ústředního výkonného výboru projednán, ale vybírání daní bylo zastaveno. („Na nových puřach“, Moskva 1923, str. 129).

potřebuje k uskutečnění svých cílů, ale současně také metodou stimulo-
vání hospodářské iniciativy malovýrobních hospodářství.

V prvních etapách NEPu byl daňový systém charakterisován množstvím
různých poplatků a příspěvků,⁴¹⁾ a také převahou nepřímého zdanění.
Důraz na nepřímé daně byl podmíněn samotnou strukturou zdaňovaných
hospodářství.⁴²⁾ Soukromý kapitál, který se v dalších letech stal důležitým
zdrojem daňových příjmů státu, v prvních měsících Nové ekonomické po-
litiky ještě nehrál podstatnější úlohu.

Ve vztahu k soukromému sektoru usilovala daňová politika zpočátku
o zdanění všech možných forem soukromého podnikání. Charakteristické
zde proto bylo nikoliv zdanění majetkových hodnot, ale forem hospodářské
(průmyslové) činnosti, což mj. souvisí se zvláštnostmi tehdejší hospodářské
struktury a s nedokonalostí tehdejšího evidenčního a daňového aparátu.

V červenci roku 1921 bylo vydáno první nařízení o průmyslové dani.⁴³⁾
Vycházejí ze systému soukromého podnikání, který existoval v první po-
lovině roku 1921, zákonodárce stanovil klasifikaci hospodářství podléha-
jících průmyslové dani. Tato klasifikace odrážela skutečnost, že daňové
orgány soustřeďovaly zatím svou pozornost hlavně na nejjednodušší formy
organizace obchodně průmyslové činnosti.⁴⁴⁾ Brzy si však rychlý rozvoj
forem soukromého podnikání vynutil revisi těchto norem průmyslového
zdanění.

V únoru roku 1922 bylo vydáno nařízení o průmyslové dani.⁴⁵⁾ Zákon-
dárce v něm rozšířil počet kategorií zdaňovaných podniků, limitujícím
údajem byl počet zaměstnávaných dělníků. Zdanění podléhaly i státní pod-
niky, což vyplývalo z jejich přechodu na hospodaření podle samostatného
rozpočtu a z jejich napojení na tržní zásobování a odbytu. Daňové břemeno
podniků příslušejících do různých sociálních sektorů nebylo však zatím co
do způsobu a rozsahu zdanění diferencováno.

V březnu roku 1922 byl zaveden nový řád vybírání průmyslové daně, za-

⁴¹⁾ Při tom zákonodárce usiloval o pořádek v daňové soustavě, což se projevovalo
tím, že různé druhy poplatků byly spojeny v jednotnou naturální daň, že byly rušeny
různé mimořádné příspěvky a zaváděn jednotný způsob vybírání daní. (SU RSFSR
1922 č. 22 čl. 233, č. 30 čl. 357, č. 34 čl. 397, č. 44 čl. 350.)

⁴²⁾ V tomto období byli hlavními daňovými poplatníky střední rolníci, domácí vý-
robci a řemeslníci. Proletářské vrstvy měst a venkova byly od daní zcela nebo zčásti
osvobozeny. Soukromokapitalističtí podnikatelé začínali teprve vyvíjet činnost, anebo
ji provozovali nelegálně a nebyli proto ještě speciálním objektem zdanění. Proto
v daňové soustavě dále přežíval prvek roztržičnosti a nivelisace. Její třídní charakter,
který se zřetelně rozvinul v systému přímých daní, se zatím projevoval jen dílčím
způsobem, což odpovídalo tomu, že aktivita soukromého kapitálu zatím zůstávala
skrytá. Kromě toho byla důvodem prvotního uplatnění systému nepřímých daní ob-
tížnost evidence objektů zdanění i počáteční nespolehlivost berního aparátu.

⁴³⁾ SU RSFSR 1921 č. 56 čl. 354.

⁴⁴⁾ Hlavní pozornost se věnovala drobnému obchodu na trzích. Těžiště bylo ve
zdanění živnostenského listu, které bylo stanoveno v pevných částkách pro různé
druhy podniků. Nivelisované poplatky z obchodního obrátu, stanovené v procentech,
se vybíraly pouze ve větších městech.

⁴⁵⁾ SU RSFSR 1922 č. 16 čl. 162.

vádějící tzv. několikeré zdanění.⁴⁶⁾ Když se ukázaly všechny negativní stránky tohoto řádu ve vztahu ke zdaněným státním podnikům, zrušil třetí řád o průmyslové dani (vydaný v lednu 1923)⁴⁷⁾ několikeré zdanění pokud šlo o vnitřní hospodářské operace státních trustů. Soukromé podniky a základní družstevní organizace byly nadále zdaňovány podle původních zásad. Tímto nepřímým způsobem byly soukromé podniky vyděleny ve zvláštní skupinu, jejíž zdanění se řídilo zvláštními pravidly.⁴⁸⁾

V dalším vývoji se toto zvláštní postavení soukromých podniků v daňových záležitostech ještě zvýraznilo. V červenci 1923 Lidový komisariát financí stanovil novou klasifikaci obchodně průmyslových podniků. Podle těchto pravidel pak výše nivelisovaných dávek předepisovaných státním podnikům byla 1,5krát až 4krát nižší, než jaká se ukládala soukromým podnikům.⁴⁹⁾

Další vývoj průmyslového zákonodárství se vyznačuje upřesňováním pořádku zdaňování a struktury zdaněných objektů a také rozšiřováním úlev družstevním a domáckým podnikům.⁵⁰⁾ Za celkové stabilisace daňové praxe a upevňování daňového aparátu bylo možno pozorovat zmenšování soukromého kapitálu v placení průmyslové daně. Tento jev vyplýval hlavně z absolutního i relativního růstu socialistických prvků národního hospodářství a ze vzrůstu státních podniků, které se stávaly hlavními daňovými poplatníky.

S relativním poklesem významu soukromého kapitálu jako poplatníka průmyslové daně začíná v soukromém sektoru stoupat význam jiné hlavní formy zdanění — daně z příjmů.⁵¹⁾ Poprvé byla daň z příjmů zavedena v listopadu roku 1922.⁵²⁾ Na rozdíl od průmyslové daně daň z příjmu na

⁴⁶⁾ Několikeré zdanění spočívalo v tom, že nivelisovaná dávka, která byla součástí průmyslové daně, se skládala z několika nivelisovaných poplatků, kterými byla zdaněna rozličná stadia výroby. Několikerost zdanění sledovala postižení soukromého obratu v jeho různých fázích (ve stadiu skupování a zprostředkování aj.). Avšak při tehdy ještě značně jednoduchých formách soukromých podniků tlak několikerého zdanění postihoval hlavně státní podniky a trusty, které měly organizaci podstatně složitější. (Viz „Materialy po trgovle i nalogam“, Moskva 1922, str. 11; G. L. Marjačin, Očerki istorii nalogov s naselenija v SSSR, Moskva 1964, str. 73.)

⁴⁷⁾ SU RSFSR 1923 č. 5 čl. 89.

⁴⁸⁾ Ve vztahu k družstvům zákonodárce důsledně zaváděl řadu daňových úlev. V prosinci 1923 byla základní dělnická a rolnická družstva od průmyslové daně zcela osvobozena. (Viz SU RSFSR č. 45 čl. 550.)

⁴⁹⁾ To se však týkalo jen soukromých podniků průmyslových. Obchodní podniky se zdaňovaly stejně jako obchodní podniky státní. Byl také zachován princip zdanění obratu a nikoliv zisku, což oslabovalo stimulování drobných soukromých výrobců, jejichž podnikání bylo založeno na rychlém obratu nevelkého kapitálu.

⁵⁰⁾ V září 1926 byl přijat čtvrtý Řád o průmyslové dani.

⁵¹⁾ Usnesení X. sjezdu sovětů ke zprávě lidového komisaře financí zdůrazňovalo: „Protože příjmy z daní jsou krajně nedostatečné, je nutno zvýšit nepřímé zdanění a zejména zdanění přímé (daně z příjmů a z majetku). Zejména je třeba zdanit novou buržoazii a ty buržoasní a maloburžoasní profese a podniky, které regenerují při NEPu“. (SU RSFSR 1922 č. 28 čl. 329.)

⁵²⁾ Dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů ze 16. listopadu 1922 (SU 1922 č. 28 čl. 329). Daň z příjmů se týkala všech druhů

prvním místě brala v úvahu nikoliv velikost podniku, ale jeho výnosnost. Tím se stávala poměrně ostrou zbraní, namířenou proti hromadění zisků soukromými kapitalisty.

Zatímco první řád daně z příjmu dělil plátce daně na skupiny v závislosti na druhu příjmového pramene, pak druhý řád daně z příjmu již zavedl přesnější sociální diferenciaci. Tento druhý řád byl vydán v listopadu roku 1923.⁵³⁾ Daňové poplatníci se podle tohoto zákona dělili na čtyři skupiny: první skupinu („A“) tvořily osoby, jejichž důchod pocházel z osobní námezdní práce; skupinu „B“ osoby, které nepracovaly v námezdním poměru (drobní výrobci); do třetí skupiny spadaly osoby, jejichž příjem pramenil z držby podniku, budovy, kapitálu, pronajatého majetku nebo z jiného vykořisťovatelského vztahu; čtvrtou skupinu vyhradil zákonodárce pro soukromé právnické osoby. Daňové poplatky sestávaly z „třídní daně“ (pevný základ)⁵⁴⁾ a progresivní daně, diferencované podle stupnice.⁵⁵⁾

Třetí řád o dani z příjmů, vydaný v září roku 1926,⁵⁶⁾ dále prohloubil třídní princip zdanění. Zákonodárce upustil od využití kritéria vnějších znaků užívaných objektů (rozměr podniku, zdroje důchodů atd.) a zachoval rozdělení daňových poplatníků podle sociální příslušnosti. Hlavní zvláštností nového řádu bylo stanovení různé gradace stupnice progresivní daně.⁵⁷⁾ V průměru činily odpisy soukromých podnikatelů okolo 45 % jejich příjmů (včetně místních přírůžků).

Ve všech případech použití daňového tlaku (s cílem vytlačování a omezení soukromého kapitálu nebo jeho získávání) snažil se sovětský stát znemožňovat spekulativní hromadění prostředků soukromými osobami a zabezpečit „produktivní spolupráci“ soukromého kapitálu ve výstavbě národního hospodářství.

V červnu 1926 byl zaveden dočasný řád o dani z nadzisku „s cílem vět-

důchodů získaných osobami, které se jako vlastníci, držitelé, spoluvlastníci, nájemci, podílníci, vkladatelé, prostředníci, komisaři apod. účastnily v obchodních, výrobních a úvěrových podnicích, dále důchodů plynoucích z držby majetku nebo kapitálu nebo z provozování řemesla nebo jiné výroby. První Řád o dani z příjmů nepředpokládal zdanění soukromých právnických osob (vzhledem k malé rozšířenosti tohoto institutu v tehdejších poměrech).

⁵³⁾ SU RSFSR 1923, č. 114–115, čl. 1054.

⁵⁴⁾ Pevný základ byl rozdílný pro různé sociální skupiny. Například veliký soukromý obchodník platil 5 až 10krát více než řemeslník nebo drobný obchodník. (Viz O. Barcegjanc, Státní daň z příjmu, Moskva 1925.)

⁵⁵⁾ Státní a družstevní podniky platily daň z příjmu podle zvláštních předpisů. Její velikost se stanovila výpočtem (8 % z obrátu). Podniky napojené na státní rozpočet a základní družstevní jednotky byly od daně z příjmu osvobozeny. (SU RSFSR 1923 č. 16 čl. 151, č. 61 čl. 573.)

⁵⁶⁾ SZ SSSR 1926 č. 64 čl. 484.

⁵⁷⁾ To znamenalo, že dělník a nepman, mající stejný příjem, platili různě velkou daň z příjmu, při čemž velikost odpisů u nepmana při stejném tempu růstu příjmu se zvyšovala daleko progresivněji. V letech 1926–1927 platilo daň z příjmu jen 8–10 % dělníkům a zaměstnancům, 40 % drobných výrobců apod., zatímco nepmani podléhali této dani takřka všichni. (M. Lifšic, Daňová politika RKP/b a opozice, Moskva–Leningrad 1928, str. 25.)

šího zdanění mimořádných zisků, dosahovaných jednotlivými soukromými podniky a osobami“.⁵⁸⁾ Od roku 1927 se mění způsob, kterým daňové orgány určují rozsah nadzisků. Nadzisky soukromých podniků začaly být vyčíslovány podle tzv. „normativního principu“: faktický výnos soukromých podniků se porovnával s výnosem, který finanční orgán považoval za normální pro podnik příslušné kategorie. Část důchodu převyšující normu se považovala za nadzisk. Tvrdost tohoto principu hodnocení byla zjevná.

Průmyslová daň a daň z příjmů představovaly hlavní centralizovaná daňová opatření reglementující akumulaci soukromého kapitálu. Vedle nich pak byly vůči soukromému sektoru používány i další ústřední⁵⁹⁾ a místní daně.

Důležitou úlohu v daňové politice hrály také místní daně. Postupně jimi byl v široké míře postižován soukromý sektor ve všech odvětvích. Místní daňová soustava doplňovala a zesilovala daňový tlak státu na soukromý kapitál. Místní daňová iniciativa, rostoucí paralelně s narůstáním obchodního obrátu a soukromého podnikání, vyžadovala ovšem stále usměrňování z centra. V prosinci 1921 a koncem roku 1922 zákonodárce vydal seznam objektů, které mohou být zatíženy místními daněmi a limitoval toto zda-

⁵⁸⁾ SZ SSSR 1926 č. 42 čl. 307. Zpočátku se zdaňovaný nadzisk vypočítával z rozdílu příjmů soukromého podniku za běžný a minulý rok. Od května 1927 byl tento způsob výpočtu zaměněn metodou normativní výměry. Daň z nadzisku byla předepisována zejména soukromým obchodním podnikům, kde nejpravděpodobněji byly dosahovány nadzisky spekulativního rázu.

⁵⁹⁾ K centrálním daním patřilo kolkovné, zavedené roku 1922, jemuž podléhaly obchodní papíry soukromých osob. Aby byla daňově postižena i mimobursovní aktivita soukromých podnikatelů, bylo nařízeno kolkovat také obchodní dokumenty potvrzující mimobursovní smlouvy soukromých osob. Kolkovné bylo diferencováno podle peněžní hodnoty objektu smlouvy. (SU RSFSR 1922 č. 9 čl. 89, SU RSFSR 1923 č. 2 čl. 30, č. 27 čl. 322.)

Průzkum soukromého finančního kapitálu, uskutečněný Lidovým komisariátem obchodu roku 1925, ukázal, že v systému soukromého úvěru se v tomto období projevily tendence k růstu rozsahu peněžních operací.

Třídní charakter daňové politiky se projevoval v organizaci bytové daně, kterou musili platit nepmani. V říjnu 1922 byly pro tuto skupinu obyvatelstva zavedeny vyšší poplatky než jaké byly vybírány u ostatních uživatelů bytů. (SU RSFSR, 1922, č. 67, čl. 889.) Dekretem „O placení za byt“ (SU RSFSR, 1924, č. 67, čl. 662) byly v červenci roku 1924 zachovány pevné nájemní poplatky jen pro pracující. Nepmanům stanovil zákonodárce pouze minimální poplatek, který místní výkonné výbory mohly libovolně zvyšovat.

Mezi platy, kterými byly zatěžovány soukromé podniky, patřily náklady majetkového pojištění, které bylo zvláště vysoké u povinného pojištění státem pronajatých majetkových hodnot. (SU RSFSR, 1921, č. 69, čl. 554, SU RSFSR, 1925, č. 73, čl. 537.)

Často stát ukládal jednorázové daně celostátního charakteru, jako na příklad příspěvky do fondu na pomoc hladovějícím. (SU RSFSR, 1922, č. 30, čl. 355.)

Zvláštní místo v daňovém systému mělo nucené upisování státních výherních půjček mezi „novou buržoazií“. (SU RSFSR 1923, č. 96, čl. 960.) Obligace půjčky se přidělovaly při placení daně z příjmu. Nepmani je nesměli dále prodávat, dávat do zálohy apod. Roku 1926 bylo mezi nejrůznější vrstvy nové buržoazie nuceně rozděleno obligací státní půjčky za 150 miliónů rublů. (CGANCH, fond 7733/2-979-20.)

nění.⁶⁰⁾ Místní orgány však i nadále překračovaly takto vymezenou daňovou kompetenci a zaváděly další daně a dávky, kterými nepmanům odčerpávaly další prostředky na krytí svých nákladů při zajišťování zdravotnických, kulturních a jiných místních potřeb.⁶¹⁾

Mnohočetnost a variabilita místních daní se do jisté míry negativně odrážela ve vývoji drobných podniků.⁶²⁾ Sovětský stát, který se snažil stimulovat rozvoj drobné výroby, činil různá opatření k ulehčení daňového břemene individuálních a družstevních malovýrobců. Přesunoval část daňových povinností ze družstev a drobných samostatných řemeslníků a jiných drobných podnikatelů na soukromokapitalistické podniky a nepracující skupiny obyvatelstva. V prosinci roku 1923 byly od placení průmyslové daně osvobozeny nižší články družstev, v tomtéž roce byly všem druhům družstev poskytnuty úlevy na dani z příjmů.⁶³⁾ Daňové úlevy byly přiznány také různým sdružením městských domáckých výrobců, drobných řemeslníků, i sdružením drobných výrobců na venkově.⁶⁴⁾

Poskytování daňových úlev státním, družstevním a pracujícím soukromým podnikatelům zužovalo základnu pro výběr daní. Do této sféry nyní patřily hlavně státní podniky, podnikající na základě samostatného hospodářského rozpočtu, a soukromokapitalistické podniky. Vůči prvním zákonodárce využil pevných daňových sazeb, snaže se učinit daň nejen zdrojem příjmu pro národní hospodářství, ale i stimulem intensifikace hospodářských procesů. Ve vztahu k soukromokapitalistickým podnikům staly se daně postupně šroubem, který je vytlačil z našeho ekonomického života.⁶⁵⁾

V daňové praxi se poměrně široce uplatnila normativní metoda ukládání daní. Výše daně se daňovými orgány stanovovala na základě tzv. normál-

⁶⁰⁾ SU RSFSR, 1922, č. 78, čl. 980.

⁶¹⁾ CGANCH, fond 7733/1-264-134; „Ekonomičeskaja žizn“, 12. března 1922, 23. května 1922.

⁶²⁾ Už v červnu roku 1921 obracel se Glavkustprom (hlavní správa drobného průmyslu) na lidový komisariát vnitra a na Radu práce a obrany se žádostí o prověření otázky ukládání místních daní drobným výrobcům a drobným podnikatelům. O totéž žádal vyšší orgány i lidový komisariát financí. (Viz CGANCH, fond 393/28-8-196, fond 7733/1-264-133.) Další vývoj místní daňové praxe znamenal snížení počtu místních daní. Jejich místo však zaujaly „příplatky na místní potřeby“, které se připočítávaly k sumě centrálních daní.

⁶³⁾ SU RSFSR, 1923, č. 61, čl. 573; SU RSFSR, 1924, č. 16, čl. 150.

⁶⁴⁾ SZ SSSR, 1924, č. 26, čl. 219. „Divoká“ družstva (tj. nezapojená do družstevních svazů) tyto daňové úlevy nedostávala, protože fakticky často byla pouze nelegální formou kapitalistického podnikání. Zato byly tyto slevy platné i pro obchodní činnost drobných venkovských podnikatelů a invalidů a také pro případy nákupů potřeb „pro vlastní výrobu“. (SU RSFSR, 1923, č. 101, čl. 1006, SZ SSSR, 1925, č. 25, čl. 168.) Zde se znovu projevil diferencovaný, loajálnější vztah zákonodárce k pracujícím drobným podnikatelům.

⁶⁵⁾ Při formování základních principů daňové politiky se dočasně objevovaly různé nesprávné názory na úlohu daně jako regulátoru soukromého kapitálu. Daň se hodnotila jako stimulující činitel soukromokapitalistické akumulace. V souvislosti s tím se doporučovalo zatížit daní z příjmu jenom hlavní prameny příjmů, a to ještě ne všechny najednou; zatížit soukromé právnické osoby jen „měkčeji“ než osoby fyzické; nezdaňovat kapitál atd. (Viz G. L. Marjachin, cit. dílo, str. 82.)

ních sazeb, odpovídajících střednímu výnosu podniku dané kategorie. Tato metoda byla stále více doplňována detailním propracováváním normativních ukazatelů a zejména svěřováním práva prováděcím orgánům pružně konkretisovat příslušný daňový výměr (finančním inspektorátům, výkonným výborům).⁶⁶⁾ Praxe vyměřování a vybírání daní od soukromých kapitalistických podnikatelů byla přísná a s přechodem k vyšším fázím NEPu se stále zostřovala.

Sociální zaměření daňové politiky se projevovalo i ve způsobu rozdělení daňového břemene mezi různé vrstvy obyvatelstva.⁶⁷⁾ Nehledě na všeobecné relativní zmenšení soukromého kapitálu, jeho podíl v platbě průmyslové daně zůstal i nadále významným.⁶⁸⁾ Při tom hlavní část daňového zatížení nesl soukromý obchod.

Soukromý daňový poplatník se snažil přeložit část svého daňového břemene na záda spotřebitele. Daňový tlak jej nutil zvyšovat ceny. Tato reakce soukromého podnikatele však nebyla žádoucí pro stát, stojící na stráží spotřebitelských zájmů. Paralelně s normalisací daňového zatížení soukromého kapitálu bylo nutno ekonomickými opatřeními paralyzovat jeho možnost zvyšovat ceny a tím přesouvat daňový tlak na pracující. Bylo tedy jasné, že daňový šroub je vůči soukromým podnikatelům účinný jen v korelaci s ostatními opatřeními: politikou cen, zesílením konkurenčních schopností socialistického obchodu, úvěrovou politikou atd. Bezprostředně ve sféře daňové se řešil tento problém zvýšením podílu nepřesunutelných daňových odvodů (např. daně z příjmu) na úkor daní přesunutelných (např. daně průmyslové).⁶⁹⁾

⁶⁶⁾ Při vyčíslování výnosnosti podniků přihlížely daňové orgány také k výši ostatních daní příslušnému podniku ukládaných, k různým materiálům hospodářských a finančních orgánů atd. Vlastní daňová přiznání soukromých podnikatelů ani jejich obchodní knihy nebyly považovány za důvěryhodné. (Viz Nalogovoje obloženiye častnoj trgovli i promyšlennosti, sborník dokumentů, Moskva 1972, str. 64.) Část funkcí při výběru daní vykonávaly v té době hospodářské orgány, což souviselo s nespolehlivostí daňového aparátu. (Viz CGANCh, fond 7733/2-756-7.)

⁶⁷⁾ V průměru na jednoho obyvatele připadalo z celkového příjmu na daně u dělníků 11 %, u řemeslníků aj. drobných podnikatelů 20 %, u nepmanů asi 30 %. Za půl roku zaplatil dělník na daních 20 rublů, nepman až 600 rublů. (CGANCh, fond 7733/1-265-239 až 240.)

⁶⁸⁾ V roce 1960 to bylo 60 %. Soukromé podniky představovaly 90 % všech podniků, zatížených nivelisovanými daňovými poplatky. Tento jejich vysoký podíl byl zapříčiněn velkým rozsahem úlev poskytnutých socialistickým podnikům státním i družstevním, a dále vysokým počtem soukromých podniků, které ovšem byly poměrně nevelké. (CGANCh, fond 7733/1-263-72; fond 8151/1-63-43.)

⁶⁹⁾ Viz CGANCh, fond 7733/1-265-234. Při rozdělování daňového břemene projevily se známé nedostatky daňové politiky. Ukázalo se, že zatímco soukromý maloobchod je zdaněn tvrději než soukromý drobný průmysl, je soukromý velkoobchod zdaněn méně než soukromý velkoprámysl. Soukromé průmyslové podniky musily si zakupovat dvě koncesní listiny (na výrobu a na prodej), zatímco soukromý velkoobchod pouze jednu. Daňové rozdělení nepřihlíželo ani k té skutečnosti, že obrat obchodního kapitálu je daleko rychlejší než obrat kapitálu v průmyslu. Kromě toho se nepočítalo s reálnými zisky obchodně průmyslových podniků. To všechno zapříčinilo relativně vyšší daňové

Jak už bylo poznamenáno, důležitou úlohu při stanovení daňové povinnosti hrály způsoby stanovení konkrétní výše daně. Výpočet daně z obrátu měl například řadu nedostatků (mezi jiným nebylo možno přihlížet k reálné výnosnosti podniku), přesto však sehrál v daných ekonomických podmínkách důležitou kladnou roli. Vysoký obrat soukromého kapitálu v podmínkách panujícího hladu po zboží a relativní počáteční slabosti státního obchodu dovolil soukromému podnikateli značnou akumulaci. Soustředěný v obchodní sféře, nepatrný v oblasti fixního kapitálu, nabíral soukromý kapitál sílu v obchodním obrátu. Tam ho však střežil daňový dozor.⁷⁰⁾

V letech 1925/1926 lidový komisariát financí konstatoval symptomy přehnaného daňového zatížení soukromého kapitálu. Nepmani, aby se vyhnuli placení daní, nezřídka delegovali svou obchodní činnost na jiné osoby, neplatili dluhy, měnili místo pobytu atd.⁷¹⁾

Speciální komise, ustavená roku 1926 Radou lidových komisařů s úkolem posoudit váhu daňového břemene soukromého sektoru, došla také k závěru, že daňový tlak je příliš veliký. Příčinu toho komise shledávala mj. v normativní metodě stanovení daňových povinností.⁷²⁾ Tato metoda umožňovala místním daňovým orgánům praktikovat vlastní daňovou politiku, která byla často v rozporu s obecnými principy jednotné daňové politiky,⁷³⁾ a to nejen v těchto otázkách.

Postupně však se tyto difference překonávaly. Šířící se parazitní tendence v soukromém obchodním podnikání, rychlý pokles podílu soukromého obchodu při odpovídajícím posilování obchodu socialistického stavěly na pořad dne otázku vytlačení soukromého kapitálu z obchodního obrátu. A nyní daňová praxe, v určitém období neodpovídající záměrům ústředního zákonodárství,⁷⁴⁾ které sledovalo stimulování rozvoje soukromého obrátu, začala hrát novou úlohu. Ponecháváje daňové zákonodárství bez podstatněj-

zátížení soukromé výroby ve srovnání se zatížením soukromého obchodu. (Viz CGANCH, fond 3429/123-11-34, fond 7733/1-264-13.)

⁷⁰⁾ Zdanění obchodních zisků zajišťovala daň z nadzisků. Zavedení této daně vycházelo z názoru, že „polovina akumulovaných prostředků soukromého kapitálu v roce 1925 pochází z nadzisků a spekulativního využití výhodné konjunktury“. (Viz Matěrialy nalogovoj politiky Narkomfina za 1925/26 g., CGANCH, fond 7733/3-1198-147.)

⁷¹⁾ Tamtéž, fond 7733/1-264-99.

⁷²⁾ Poměrně často sazby „normálního“ zdanění značně přesahovaly reálný výnos podniku. Normativní výpočet vycházel z odhadu čistého zisku 23–95 % celkového obrátu, zatímco převažoval reálný zisk 40 %. Tento rozdíl se vysvětluje mj. dvojím zdaněním obchodně průmyslových podniků. (CGANCH, fond 7733/2-1013-89.)

⁷³⁾ Podle konstatování daňového odboru Všeruské rady národního hospodářství „při nejnasledující teoretických principů daňové soustavy připadala rozhodující úloha praxi široce zmocněných finančních orgánů, která konec konců určovala výsledky daňové politiky vůči soukromému kapitálu“. (CGANCH, fond 3429/73-826-31.)

⁷⁴⁾ Tyto difference se obzvláště zřetelně projevovaly v období generálních změn sovětské daňové politiky, na něž místní orgány nestačily reagovat, anebo které realisovaly extrémně. Jestliže centrální orgány usilovaly o produktivní rozvoj soukromého kapitálu, jehož důsledkem by mj. byl i zvětšený výnos daní, místní orgány často přikračovaly pouze k bezprostřednímu zvyšování daní, aniž by braly v úvahu vliv tohoto postupu na rentabilitu podniků.

ších změn, stát předal funkce regulování a zatlačování soukromého kapitálu místním orgánům.⁷⁵⁾ Daňová praxe se nyní stala nástrojem, kterým stát ještě energičtěji než dříve začal vytlačovat soukromé podnikání, omezovat jeho existenci.⁷⁶⁾

Daňová statistika ukazuje na proces zmenšování a tříštění soukromého kapitálu. Tak například dani podléhající obraty v soukromém sektoru se od roku 1923 do roku 1925 zmenšily více než dvakrát.⁷⁷⁾ V letech 1926/27 87 % soukromých poplatníků disponovalo ročním příjmem 5 tisíc rublů a jen 4 % mělo vyšší roční příjem než 10 tisíc rublů.⁷⁸⁾ V roce 1925 průměrná výše měsíční akumulace u jednoho nepmana nebyla vyšší než 120 rublů. V tomtéž roce lidový komisariát financí zaznamenal, že „polovina osob žijících z nepracovních důchodů měla příjem nižší životního minima, a skupina, podléhající progresivní dani, se stále zmenšuje“. Počet osob majících příjem z činnosti v soukromém obchodu a průmyslu se zmenšoval na úkor rostoucího počtu komisionářů, bursiánů, nájemců, rentiérů. Za tři kvartály roku 1924/25 se podíl bezpracných důchodů soukromých osob zmenšil o 16 %, zatímco podíl soukromých příjmů pracovních vzrostl o 16,3 %.⁷⁹⁾

Vymírající soukromý kapitál prodělával proces degradace, zmenšování. Soukromé vykořisťovatelské podniky postupně ustupovaly soukromým pracovním hospodářstvím. Daňový systém se v tomto stádiu NEPu přeorientoval od snahy obsáhnout co největší počet subjektů ke snaze postihnout hlavně skupiny s vyššími příjmy. Při tom se zde zejména uplatnila sama daňová praxe a vzrůst podílu místních daní. Při relativně malém počtu „nové buržoasie“ a při jeho důsledném omezování vzrůstalo daňové břemeno, které na ni bylo kladeno.

3. METODY ADMINISTRATIVNÍHO REGULOVÁNÍ SOUKROMÉHO PODNIKÁNÍ

Daňové zatížení, pocíťované zejména „dole“, doplňovalo se řadou administrativních opatření, přísně reglementujících vývoj soukromého podnikání. Formy administrativního regulování soukromého kapitálu se použí-

⁷⁵⁾ Charakteristickým byl soustavný rozdíl mezi předepsanými daněmi a skutečným výnosem, který každoročně byl aspoň o 10 % vyšší („Torgovo-promyšlennaja gazeta“, 24. května 1924).

⁷⁶⁾ Průzkum soukromého obchodu v 65 městech roku 1924/1925 ukázal, že podíl daní na celkových nákladech soukromého podniku činil od jedné pětiny do jedné třetiny. Současně s komunálními poplatky bylo to až 50 % příjmů a 70 % zisků. Daňové břemeno se zvyšovalo při používání námezdní práce, poplatky za živnostenský list nebo dva živnostenské listy a dále podle charakteru produkce. Značným břemenem pro nepmany byla domovní daň, činící v průměru 40 rublů za čtvereční sáh. (CGANCH, fond 7733/2-1096-76; 1-264-103; fond 5240/11-16a-24; fond 7733/2-851-54, 60; 2-1096-74.)

⁷⁷⁾ CGANCH, fond 7733/2-265-253.

⁷⁸⁾ M. Lifšic, cit. dílo, str. 28.

⁷⁹⁾ CGANCH, fond 7733/1-264-145, 148, 151.

valy nejvíce v prvních měsících NEPu, zejména v oblasti směny zboží.⁸⁰⁾ Snaha omezit státnímu obchodu konkurující soukromý obchod předpokládala poskytnutí širokých pravomocí místním orgánům.⁸¹⁾ Avšak s rozvojem obchodního obratu a zesílením hospodářské úlohy obchodu (včetně obchodu soukromého) se ukázalo účelným revidovat mnohé aspekty administrativního regulování soukromého kapitálu. Zakázat a zavřít rozvíjející se soukromé obchody administrativními opatřeními znamenalo by v nové ekonomické situaci provést „hloupost a sebevraždu“.⁸²⁾ Sovětský stát musil za těchto nových podmínek hledat nové formy a metody regulování soukromé iniciativy. Do popředí vystoupila opatření hospodářského rázu. Linie IX. sjezdu sovětu prohlásila regulační ekonomické faktory za hlavní a požadovala omezení čistě administrativních opatření. V souvislosti s tím začaly nabývat na významu i regulační prvky občanskoprávní.

První pokusy o regulování obchodního obratu ekonomickými opatřeními byly učiněny družstevními organizacemi již v roce 1921.⁸³⁾ V dalších letech ekonomické formy regulování výroby a směny v soukromém sektoru stále rychleji vytlačují administrativní prostředky, třebaže si tyto udržují i nadále značný význam; dochází ovšem ke změně jejich charakteru i ke změně sféry jejich uplatňování.

S přechodem k NEPu začínají administrativně-regulační opatření přecházet od plnění funkcí zakazovacích a povolovacích, které si ovšem i nadále zachovávají značný význam, k funkcím převážně kontrolním. Určité změny prodělává i samo zaměření administrativních opatření ve vztahu k soukromému sektoru. Současně s úsilím o zamezení a znemožnění „zneužívání NEPu“ soustřeďují se administrativní opatření (spolu s celým komplexem dalších nástrojů státní politiky) k vytváření příhodných podmínek hospodářského vývoje socialistického sektoru.

V souvislosti s tím vznikl další problém: metody administrativního regulování se přenášejí — v závislosti na jeho rozvoji — do socialistického sektoru národního hospodářství, založeného na plánovitém centralisovaném řízení. Zde nabývají rázu centralisovaného plánování, „korigujícího“ zboží-peněžní vztahy uvnitř socialistického sektoru.⁸⁴⁾

⁸⁰⁾ Svobodu obchodu chápaly mnohé místní orgány jako „svého druhu amnestii, poskytnutou osobám, zabývajícím se činností do té doby považovanou za zakázanou“. (Viz „Na nových puřích“, sv. 1, str. 414.)

⁸¹⁾ Zásobovací komisaři měli právo zakázat obchodování v rajónech, kde se neplnila zemědělská naturální daň. Výkonné výbory kontrolovaly na železnicích, zda obchodníci mají povolení k přepravě. Některé rajóny byly vyhrazovány výlučně pro dodávky do státních fondů. V řadě gubernií docházelo k zákazu konání trhů. (Viz V. P. Dmitriěnkovo, cit. dílo, str. 152–153.) V souvislosti s tím docházelo v některých místech ke zbytečně tvrdým administrativním opatřením. Například ve Voroněži bylo konfiskováno zboží, přivezené na trh, v Novgorodě byly zbourány prodejní stánky na trhu aj. (Ústřední státní archiv Říjnové revoluce, fond, 130/6-564-8; „Ekonomičeskaja žizn“ 1.1. ledna 1922.)

⁸²⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy sv. 44, str. 222 (rusky).

⁸³⁾ Viz „Kooperacija o samoj sebě“, sborník materiálů, Moskva 1921, str. 105.

⁸⁴⁾ Viz V. M. Kuricyn, Přechod k NEPu i revolucijnaja zakonnosť, Moskva 1972, str. 36–37.

Po zapojení státních podniků do tržních vztahů převzal úlohu regulovat zboží obrát stát. K tomu musily být ustaveny zvláštní státní orgány, regulující pohyb zboží.⁸⁵⁾ Zpočátku tuto funkci převzala Všeruská rada národního hospodářství, podle jejíhož stanoviska „byl zřejmý doplňující ráz obchodu vzhledem k průmyslu“ a proto i společného regulování obou sfér.⁸⁶⁾ Rozšiřující se obchodní obrát však záhy toto společné regulování průmyslové i obchodní aktivity z jednoho centra učinil nemožným. Bylo proto nutno ustavit zvláštní orgány pro řízení obchodu.⁸⁷⁾ Ustavení zvláštního celostátního orgánu pro regulování obchodu — Komise pro vnitřní obchod — dovolilo začít uplatňovat aktivní vliv státu na obrát zboží.

Administrativní akty, jimiž stát ovlivňoval obrát zboží, se dělí podle svého charakteru a obsahu na tři skupiny:

1. Všeobecné akty ustavující základy zboží obrátu (okruh subjektů a objektů obrátu zboží);
2. Akty, týkající se technické stránky obchodní činnosti (registrace, řádu obchodních operací atd.);
3. Akty usilující o prosazení principu plánovitosti na trhu zboží (regulace cen apod.).⁸⁸⁾

Státní regulace obchodu se uskutečňovala ve dvou soupeřících hospodářských sektorech — socialistickém a soukromém.⁸⁹⁾ Uplatňování administrativních opatření bez ohledu na jejich společný cíl musilo být proto přiměřeně diferencované. Zatímco v socialistickém sektoru byla jednou z hlavních forem hospodářského řízení, v sektoru soukromém mohla pouze doplňovat ekonomické a všeobecně právní metody regulování.⁹⁰⁾

⁸⁵⁾ Protože hlavní oporou státu na hospodářské frontě byl velkoprámysl, bylo těžiště regulování rozvíjejícího se obchodu spatřováno v něm. Obchod byl považován za jednu z fází výroby. V důsledku toho regulování obchodu se mělo podřizovat regulování průmyslu a obojí mělo se provádět z jednoho centra. („Ekonomičeskaja žizň“ 28. května 1922; „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 21. listopadu 1922; CGANCH, fond 130/6-564-8.)

⁸⁶⁾ Viz CGANCH, fond 7733/2-970-112.

⁸⁷⁾ Rada takovýchto orgánů, spojujících administrativní a hospodářsko-obchodní funkce, tomuto úkolu nedostála, přeměnila se v čistě obchodní organizace. Byly to mj.: Ústřední obchodní oddělení Všeruské rady národního hospodářství, Správa pro regulaci obchodu, aj. Tyto organizace byly v květnu 1922 nahrazeny Komisí pro vnitřní obchod při Radě práce a obrany, která měla přísně uskutečňovat politiku dirigování obchodu a řídit se při tom nikoliv resortními, ale celostátními národohospodářskými zájmy.

⁸⁸⁾ Viz N. S. Magarin, Gosudarstvennoje regulirovanie sovětskoj torgovli v přechodnyj period, Oděsa, 1968, str. 5.

⁸⁹⁾ Určitou dobu místní orgány považovaly obchod za „čistě kapitalistickou“ formu rozdělování, protikladnou administrativnímu rozdělování výrobků. Tytéž představy vedly ke druhé krajnosti — ke ztotožňování soukromého a státního obchodu a tím ke ztotožňování metod řízení obchodu v obou sektorech. (Viz „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 12. září 1922.)

⁹⁰⁾ Například závazné plánované ukazatele nemohly být administrativním aktem soukromému podniku předepisovány, byly však zcela nutným prostředkem řízení státních podniků. Skutečně ovlivňovat produkci, ceny aj. ukazatele soukromého podnikání bylo možno pouze při prvotním uplatnění nástrojů ekonomických, tržních, zboží-ně-peněžních atd.

Před státními orgány vyvstal úkol vymezit optimální míru svého vměšování do autonomie soukromého podnikání.⁹¹⁾ Stát vymezil soukromému podnikání jednoznačné hranice. Od státních orgánů, podle slov V. I. Lenina, se požadovalo „ohraničovat, krotit, kontrolovat, na místě postihovat a trestat každý kapitalismus, který překročil rámec státního kapitalismu“.⁹²⁾ Regulování soukromého kapitálu se mělo uskutečňovat pomocí reglementačních (povolovacích a zakazovacích) opatření. Celý komplex těchto opatření byl zaměřen k zajištění státní kontroly nad soukromým kapitálem (opatření účetní, kontrolní, povolovací a zakazovací).

Tato kontrola začínala okamžikem registrace soukromého podniku.⁹³⁾ Rychlý rozvoj soukromého obchodu si vynutil unifikaci registračního řádu. Vznik organizačních forem soukromého kapitálu, jako byly akciové společnosti, vedl k ustavení dalších zvláštních orgánů a zvláštního řádu jejich registrace.⁹⁴⁾ Jednotný způsob registrace soukromých podniků byl definitivně zakotven řádem o obchodní registraci, schváleným Radou lidových komisařů SSSR dne 20. října 1925.⁹⁵⁾ Pro soukromé podnikatele byla registrace právním aktem, který jim zajišťoval právo účasti v hospodářském životě i samo právo na podnik. Právo na užívání podniku se také zákonem přiznávalo jen za podmínky jeho včasné registrace. Také postavení právnické osoby nabývala sdružení soukromých podnikatelů až momentem registrace.

Kromě registrace uskutečňovala se kontrola soukromých podniků formou povinného předkládání účetních knih kontrolním nebo hospodářským státním orgánům. V říjnu a prosinci 1921 vydala Rada lidových komisařů RSFSR dekrety, stanovící odpovědnost vedoucích představitelů soukromých podniků za neposkytnutí informací vyžádaných ústředními nebo

⁹¹⁾ V období NEPu se maximálně uplatnily metody nepřímého ekonomického regulování a odpovídající měrou byly omezeny metody administrativního přinucování. (Viz materiály všeruské obchodní konference 25. srpna 1922, „Ekonomičeskaja žizň“ 80. srpna 1922.) V praxi se otázka metody ovlivňování soukromého kapitálu někdy chápala i takto: co je efektivnější, všeobecná právní reglementace nebo systém praktických opatření „obchodní politiky“? Toto pojetí, odmítající přiznat soukromohospodářským subjektům garantovaná práva, mělo ovšem vzhledem k úsilí o využití soukromé iniciativy negativní vliv. (Viz „Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 24. září 1922.)

⁹²⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 44, str. 397 (rusky).
⁹³⁾ Registraci soukromých obchodních podniků zpočátku prováděly správní odbory výkonných výborů sovětů, od roku 1922 oddělení milice, od října 1924 finanční orgány, které vykonávaly i následující kontrolu. (Dekret Rady lidových komisařů RSFSR z 31. října 1924 „O zrušení závazné registrace živnostenských listů obchodně-průmyslových podniků na milici.“ — SU RSFSR 1924 č. 24 čl. 861.)

⁹⁴⁾ V dubnu 1922 byl zřízen Hlavní výbor pro koncese a akciové společnosti (Glavkonceskom), kterým byla nahrazena od března 1922 existující komise pro posuzování návrhů na ustavení smíšených společností. V srpnu 1923 byly věci akciových společností (nikoliv společností smíšených) předány Ekonomické konferenci RSFSR (EKOSO) a Glavkonceskom se soustředil na záležitosti koncesí.

⁹⁵⁾ SZ SSSR č. 82 čl. 623. Do zavedení tohoto řádu registrovaly se akciové společnosti u Glavkonceskomu, ostatní sdružení a komisionářské podniky u gubernských orgánů EKOSO, výbory trhovců ve správních odborech výkonných výborů sovětů, atd.

místními sovětskými orgány.⁹⁶⁾ V březnu 1922 Rada práce a obrany RSFSR vydala usnesení „O odpovědnosti státních, družstevních, soukromých — vlastních, pronajatých i koncesních — podniků vůči státním úřadům“,⁹⁷⁾ kterým přecházela evidence údajů o soukromých podnicích na Všeruskou radu národního hospodářství a na Ústřední statistickou správu.

Povinnost kontrolovat stav a charakter činnosti soukromých podniků byla stanovena také státním a družstevním kontrahentům těchto podniků. Zejména byly povinny poskytovat všemožnou pomoc kontrolním a finančním orgánům sovětského státu. Před vstupem do smluvního vztahu se soukromým podnikem byly hospodářské orgány povinny prověřit, zda soukromý podnikatel má právo příslušnou hospodářskou operaci uskutečnit. Soukromí zprostředkovatelé musili před zahájením jednání se sovětskými hospodářskými orgány a státními a družstevními podniky přikládat své živnostenské listy, opravňující k operacím příslušného druhu.⁹⁸⁾

Zvláštní formou podávání zpráv soukromých podniků o činnosti bylo zveřejňování příslušných údajů v novinách. V říjnu 1922⁹⁹⁾ Rada práce a obrany RSFSR uložila soukromým podnikům publikovat v novinách „Ekonomičeskaja žizň“ své rozpočty a jiné důležité údaje.

Informace o finanční situaci soukromých hospodářských organizací byla zvláště důležitá pro daňové a plánovací státní orgány. Dostávaly ji většinou několikerou cestou — přímo od jednotlivých soukromých podniků a dále od zvláštních státních orgánů, pověřených jejich opatrováním.¹⁰⁰⁾ V souvislosti s tím v srpnu 1923 Rada práce a obrany přijala usnesení „O úřadu pro opatrování a vydávání informací o úvěruschopnosti“.¹⁰¹⁾ Tímto úřadem se stalo Kreditbjuro, pracující pod všeobecným vedením Rady práce a obrany. Povinnost soukromých podnikatelů poskytovat informace o finančních otázkách svých podniků byla uložena dekretem Rady lidových

⁹⁶⁾ Vyžadovaly se údaje o prováděné práci, její produktivitě, změnách v personálním obsazení podniků atd. (SU RSFSR 1921 č. 70 čl. 571; 1922 č. 1 čl. 4.)

⁹⁷⁾ SU RSFSR 1922 č. 22 čl. 244. Soukromé podniky byly povinny sdělovat údaje o počtu pracovních dní, objemu produkce, počtu námezdních sil, důvodech prostojů aj.

⁹⁸⁾ SU RSFSR 1923 č. 62 čl. 597. Před vydáním živnostenského listu bylo od soukromých podnikatelů vyžadováno písemné prohlášení, že jim příslušná činnost není úředně zakázána. Soukromí zprostředkovatelé musili každý měsíc podávat zprávu gubernskému finančnímu oddělení o smlouvách, které uzavřeli se státními orgány. Státní orgány, které uzavřely smlouvy se soukromými zprostředkovateli a dodavateli, obligatorně o nich tento orgán informovali také. (SU RSFSR 1922 č. 65 čl. 849; 1924 č. 53 čl. 524.)

V procesu posuzování otázky o předání kontrolních funkcí nad soukromým sektorem státním orgánům střetly se názory pro a proti (poslední motivované obavami z oslabení komerční způsobilosti státních orgánů pověřených kontrolou). Tato stanoviska v podstatě opět odrážela dvě zásadně rozdílné posice ve vztahu k otázce využití soukromého kapitálu státem.

⁹⁹⁾ SU RSFSR 1922 č. 62 čl. 804.

¹⁰⁰⁾ V červnu 1922 uložila Všeruská rada národního hospodářství ustavit zvláštní kancelář informací o výrobě a zejména finanční způsobilosti obchodně-průmyslových podniků. („Torgovo-promyšlennaja gazeta“ 11. srpna 1922.)

¹⁰¹⁾ SU RSFSR 1924 č. 21 čl. 207.

komisařů z 18. září 1923 „O povinném vedení obchodních knih“.¹⁰²⁾ K tomu je třeba poznamenat, že obligatorní obsah a forma podnikového účetnictví se stávaly rozsáhlejšími a složitějšími v závislosti na velikosti podniků.

Základní břemeno kontrolně-finančního dohledu nad soukromým kapitálem zůstávalo na bedrech lidového komisariátu financí. Formy jeho činnosti v tomto směru byly různé: prověrky a revise soukromých podniků, vysílání inspektorů nebo stálých představitelů do podniků a soukromých úvěrových společností atd.

Část kontrolních funkcí tohoto druhu vzala na sebe také Dělnicko-rolnická inspekce. Všeruský ústřední výkonný výbor uložil svým usnesením ze 16. března 1922 dělnicko-rolnické inspekci „v zájmu úpravy vzájemných vztahů státu nebo jeho orgánů a soukromých podniků kontrolovat vynakládání peněžních a materiálních prostředků v soukromých podnicích, které obdržely na základě smluv se státními orgány. Tato kontrola má být prováděna s respektováním zákonnosti a celkového zájmu státu.“¹⁰³⁾ Kontrolní funkce dělnicko-rolnické inspekce vykazovaly v tomto směru zvláštnosti. Do její kompetence nespadala faktická a preventivní kontrola (revise) soukromých podniků. S poukazem na to někteří právníci vůbec upírali DRI právo kontrolovat soukromé a pronajaté podniky. Proti těmto pokusům oslabovat státní kontrolu příkře vystupoval V. I. Lenin, který prosazoval stanovisko, že dělnicko-rolnická inspekce má právo uskutečňovat důslednou kontrolu jakéhokoliv soukromého podniku.¹⁰⁴⁾ Ve vztahu k podnikům pronajatým soukromým podnikatelům od státu měla kontrolní činnost DRI ještě širší rozsah. Kromě dohledu nad všeobecným dodržováním sovětských zákonů byla DRI povinna zkoumat, zda je s pronajatými prostředky při jejich exploataci zacházeno hospodárně a současně přiměřeně účelně.

Důležité místo v evidenci a kontrole soukromohospodářské činnosti měly zbožní bursy. Bursy prověřovaly, zda hospodářské smlouvy uzavírané soukromými osobami jsou v souladu se sovětskými zákony a celkovým státně-hospodářským zájmem. Pokud šlo o smlouvy uzavřené mimo bursu, jejich registrace byla povinná pouze pro státní podniky, soukromí podnikatelé přímou povinností tohoto druhu neměli. Protože však soukromí obchodníci většinou zboží a zejména zboží průmyslové nekupovali u státních organizací, plnila povinná registrace smluv uzavřených státními podniky nepřímou kontrolní úlohu i vůči podstatné části obchodních smluv, které uzavírali soukromí podnikatelé mimo bursu.¹⁰⁵⁾

¹⁰²⁾ SU RSFSR 1923 č. 100 čl. 998. Obchodní knihy poskytovaly poměrně podrobný obraz o stavu podniku a byly doplňujícím podkladovým materiálem pro výměr daní.

¹⁰³⁾ SU RSFSR 1922 č. 32 čl. 384. Dělnicko-rolnická inspekce kontrolovala také stav podniků aj. majetku, který stát pronajal soukromníkům. (Viz SU RSFSR 1922 č. 32 čl. 385; G. A. Dorochova, Raboče-krestjanskaja inspekcija v 1920–23 gg., Moskva 1959; S. I. Ikonnikov, Organizacija i dejatel'nost' RKI v 1920–23 gg., Moskva 1960.)

¹⁰⁴⁾ Leninský sborník, díl XXXV, str. 326, 328 (rusky).

¹⁰⁵⁾ Státní organizace přitom registrovaly i smlouvy se soukromníky, kde kupujícím byly tyto organizace. (SU RSFSR 1923 č. 14 čl. 173.) Smlouvy mezi soukromými osobami a nájemci státních podniků, akciovými společnostmi anebo družstvy měly po-

Zaměření administrativní reglementace soukromopodnikatelské činnosti se v procesu Nové ekonomické politiky měnila. S posílením ekonomických metod regulace zúžila se sféra administrativní ingerence do této sféry.¹⁰⁶⁾ Od prostředků administrativně zakazovacích (razie, konfiskace majetku atd.) přecházelo se v praxi k jiným opatřením.

Administrativně-kontrolní opatření postupně nabývala rysů opatření „společenských“. Souviselo to s tím, že do sféry kontroly soukromého kapitálu rychle pronikaly i nestátní společenské organizace — různé bursovní komise, odborové organizace, zvláště k tomu vybraní zástupci pracujících atd. Stále většího významu nabývaly metody ekonomického, operativního a všeobecně-právního usměrňování soukromého podnikání. Všeobecně-právní regulace spočívala ve vymezení obecných principů a hranic regulační politiky: zákonem byly stanoveny druhy soukromohospodářské iniciativy, rozměry soukromého vlastnictví atd., nezávisle na teritoriálních a osobních znacích. Takové metody se ovšem užívaly pouze ve sféře zákonem kapitálu vymezené; jakmile soukromý podnikatel její hranice překročil, vystavoval se administrativním i trestně-právním represím.

Represivní opatření administrativního charakteru byla uplatňována vůči narušitelům zákonů a pravidel stanovených pro soukromé podnikání. Soukromí podnikatelé byli stíháni zejména za porušování předpisů o vedení obchodu, za daňové přestupky, za nedodržování pravidel ochrany práce, pravidel o respektování a veřejném vyvěšování cen atd.¹⁰⁷⁾

4. TRESTNĚ-PRÁVNÍ FORMY PŮSOBENÍ NA SOUKROMÝ KAPITÁL

V květnu 1926 řekl F. E. Dzeržinskij: „... bez soukromého podnikatele se nemůžeme obejít a musíme jej využít... dávající mu vymezený prostor i formy, v nichž má žít a vyvíjet svou činnost... Jestliže však bude hranice tohoto prostoru překračovat, pak je nutné jít na něj s holí. Avšak to nás zavazuje ukázat našim orgánům, který soukromý kapitál je legální a který spekulární, aby se celá naše státní moc postavila proti těm, kdo se

vinnost registrovat tyto organizace. (SZ SSSR 1926 č. 18 čl. 117.) Zákonodárce projevoval větší důvěru k organizovaným a produktivním formám kapitálu než k formám neorganizovaným a obtížněji evidovatelným. Kontrola aktivity kapitálu vycházela z přísné evidence jeho velikosti a struktury. Postupně se kontrolní funkce centralisují. Roku 1925 ukládá Rada práce a obrany řadě ústředních úřadů vypracovat metody evidence soukromého kapitálu, roku 1926 přebírá Ústřední statistická práva koordinaci této evidence. Podléhal jí veškerý soukromý kapitál, vložený do průmyslu, obchodu, bytové výstavby, úvěrových operací. Postupně se kontrolní funkce soustředily v rukou ministerstva financí a jeho orgánů, funkce evidence v rukou Ústřední statistické správy (Viz „Materiály po istorii SSSR“, Moskva 1939, díl VII, str. 11–12.)

¹⁰⁶⁾ Projevilo se to mj. také ve sféře povolování zahájení podnikatelské činnosti, obnovy technického zařízení atd. (Viz podrobněji V. Kobaljevskij, Sovětskoje administrativnoje pravo, Charkov 1929, str. 296.)

¹⁰⁷⁾ Viz „Častnoje torgovoje predprijatije“, sborník materiálů, Moskva 1924, str. 41–62; SU RSFSR 1924 č. 35 čl. 338; SZ SSSR 1926 č. 5 čl. 35.

nejdou schopni podříditi státnímu regulování“.¹⁰⁸⁾ Represe tedy byla namířena především proti neregulované, živelné, nelegální soukromohospodářské činnosti.¹⁰⁹⁾ Ve složité situaci, kdy se proplétaly hospodářské vztahy socialistického a soukromého sektoru (a uvnitř druhého vztahy mezi legální a nelegální sférou), bylo třeba represí uplatňovat nanejvýš přesně a ohleduplně.¹¹⁰⁾ Zákodárce byl nucen provést přísné rozhranění mezi sférami povolené a nepovolené hospodářské činnosti soukromého kapitálu.¹¹¹⁾ Soukromohospodářská činnost se měla uskutečňovat v přísných hranicích sovětského zákona. „Obchoduj, vydělávej, to ti dovolujeme“, psal V. I. Lenin, obraceje se k nepmanům, „avšak třikrát podtrhujeme tvou povinnost počínat si čestně, ... zachovávat nejen literu, ale i ducha našeho komunistického zákonodárství, nedopouštět se ani v nejmenším porušování našich zákonů.“¹¹²⁾

Přechod k NEPu vyžadoval upevnit a rozvinout principy socialistické zákonnosti. V. I. Lenin zdůrazňoval naléhavou nutnost její hodnoty a stability. Sovětský zákon je k tomu, aby vymezoval přísnou hranici „mezi tím, co je zákonným uspokojováním potřeb kteréhokoli občana v oblasti současného hospodářského obratu, a tím, co je zneužíváním NEPu, co je sice ve všech státech legálním, ale co my legalisovat nechceme“.¹¹³⁾ Revise řady faktických vztahů mezi socialistickými a soukromohospodářskými elementy, kterou sovětský stát provedl při přechodu k NEPu, projevila se v novém zákonodárném pojetí problému „legální“ a „nelegální“ soukromopodnikatelské aktivity.¹¹⁴⁾ Současně v podmínkách NEPu, kdy se změ-

¹⁰⁸⁾ F. E. Dzeržinskij, Vybrané spisy, sv. 2, str. 346, 534 (rusky). IX. sjezd sovětů uložil lidovému komisariátu spravedlnosti, aby prostřednictvím soudů dohlížel na aktivitu soukromého kapitálu; aniž by byla omezována jeho iniciativa, je třeba „trestat sebemenší pokusy o porušování zákonů sovětské republiky“.

¹⁰⁹⁾ Viz „Zákony o soukromém kapitálu“, str. 9. Zákodárce stavěl před státní orgány úkol pomoci ekonomických a administrativních opatření využít, ovlivňovat a řídit soukromý kapitál „v zájmu zmenšení jeho škodlivých vlivů a rozvoje výrobních sil v zemi“. (SZ SSSR č. 20, čl. 190.) Centrum, z něž vycházela „represivní regulace“, přenášelo se podle slov V. I. Lenina z vojenského oddělení ÚV a Byra Čeky k lidovému komisariátu spravedlnosti. (Viz V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 44, str. 396 — rusky.)

¹¹⁰⁾ Metody trestně-právní regulace je možno označit za nejostřejší formu regulování, která se uplatňovala vůči soukromému kapitálu. Srovnání těchto forem s ostatními právními formami regulování provedl A. Gojchbarg, Naše ekonomika a právo, „Ježenědělník sovětskoj justiciji“, 1924, č. 19/20, str. 2.

¹¹¹⁾ Začátkem NEPu se objevovaly pokusy rozšířit sféru legální aktivity kapitálu zapojením do ní mnohých nelegálních soukromokapitalistických vztahů a elementů, což by vedlo k zúžení sféry trestní represe. Například se navrhovalo, aby za „legální“ byla považována i ta činnost, která sice neměla oporu v sovětských zákonech, ale odpovídala „obchodním zvyklostem“, „bursovní praxi“ apod. Tyto pokusy byly však odmítnuty jak zákonodárcem, tak i soudní praxí. (Viz Ja. Berman, Marxismus a občanský kodex, „Sovětskoje pravo“ 1924 č. 3 str. 87; „Ježenědělník sovětskoj justiciji“ 1924 č. 23/24 str. 537.)

¹¹²⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 44, str. 399—400 (rusky).

¹¹³⁾ V. I. Lenin, tamtéž, sv. 45, str. 248 (rusky).

¹¹⁴⁾ Některé její formy, v době „válečného komunismu“ považované za nezákonné (například soukromý obchod), za NEPu nabývaly statut legálního podnikání.

nily formy třídního boje, došlo k přesunu centra represivní politiky do oblasti hospodářské delikvence.¹⁴⁵⁾ Při tom sociálně-ekonomická důležitost objektu trestného činu a třídní příslušnost subjektu determinovaly jak diferenciaci samotných hospodářských trestných činů, tak i rozsah trestní represe.¹⁴⁶⁾

Při přípravě návrhu prvního sovětského trestního kodexu bylo navrženo rozdělit kodexem předpokládané druhy trestných činů na dvě skupiny. Do první měly být zařazeny trestné činy namířené proti společenským a ekonomickým vztahům ustaveným sovětskou mocí. Do druhé — trestné činy namířené proti přežitkům dorevolučního zřízení, jejichž přetrvávání bylo vlastností přechodného období. Tento návrh klasifikace trestných činů nebyl přijat¹⁴⁷⁾, avšak diferenciacie trestné činnosti podle stupně její sociálně-ekonomické nebezpečnosti uskutečněna byla. Kodex vydělil skupinu trestných činů namířených proti oporám sovětské moci (ekonomickým, politickým, právním aj.). Tato skupina byla charakterisována jako zvlášť nebezpečná, což se promítlo do zásad stanovení trestu, kde byla zákonem stanovena přísná minimální hranice. Druhou skupinu tvořily ostatní trestné činy, klasifikované podle objektu trestné činnosti. Během času se v soudní praxi první skupina zužovala, byly do ní zahrnovány jen trestné činy proti nejzákladnějším zájmům sovětského státu.

Vycházejí z důležitosti ochrany hospodářských zájmů státu, trestní kodex pečlivě reglementoval druhy trestné činnosti v této sféře.

Zvláště nebezpečné byly činy mající kontrarevoluční charakter. K tomuto druhu deliktů kodex řadil jednání, směřující ke svržení hospodářských výdobytků revoluce (čl. 57 trestního kodexu RSFSR v redakci z roku

¹⁴⁵⁾ Nejdůležitějšími trestnými činy se staly: ekonomická kontrarevoluce, zlovolné nesplnění závazků ze smlouvy se státní organizací, úplatkářství atd. (Viz I. Skrinnik, Uголовnaja politika Sovětskoj vlasti, Charkov 1924, str. 25–29; S. Prigov, Prestuplenije i nakazanie v raboče-krestjanskom gosudarstve, Charkov 1925; „Za vosëm let“ (materiály o dějinách milice a trestního procesu 1917–1925), Leningrad 1925, str. 92.)

¹⁴⁶⁾ Důležitá úloha v určení stupně sociální nebezpečnosti trestného činu nebo pachatele připadala v té době proletářskému soudu. (Viz N. Slavin, Soud a Nová hospodářská politika, „Ježeněnělnik sovětskoj justicii“ 1922 č. 1 str. 7; F. Volfson, O klassovom charaktere graždanskich děl i priměněniji zakona, „Proletarskij sud“ 1924 č. 1/2, str. 11.) Jak poznamenal D. I. Kurskij, široká formulace našich trestních norem odpovídá naší důvěře v tvůrčí schopnosti mas, která nám pomáhá spoutat ten soukromý kapitál, který se snaží svrhnout nás z našich posic. (D. I. Kurskij, Izbrannye statji i reči, str. 162.)

¹⁴⁷⁾ Autoři projektu předpokládali, že tato klasifikace by mohla posloužit k přesnému rozhranění dvou sfér právního řádu, obsahujících prvky starého a nového práva, a přispět k posílení třídního principu. Takovéto rozdělování by však zakrývalo, že „přežitky dorevolučního zřízení“, tj. prvky kapitalismu (jako soukromý obchod, soukromé vlastnictví, smlouva mezi soukromými podnikateli apod.) mohly existovat jen díky tomu, že to připouštěla nová moc. Jejich existence se vysvětluje nejen objektivními příčinami (vývojem ekonomiky přechodného období), ale i faktory subjektivními, uvědomělými (politickými, právními atd.), jejich tolerancí sovětským státem. Předpokládané dělení sfér by rozštěpovalo jednotný právní řád a oslabovalo by jednotu sovětské zákonnosti. Z těchto důvodů byl návrh zamítnut. (Viz Istoriya sovětskogo ugovnogo prava, Moskva 1948, str. 251.)

1922) a podryvání ekonomických základů našeho národního hospodářství, prováděné s využitím státních, družstevních a jiných společenských forem (čl. 63. tamtéž).¹¹⁸⁾ Skutková podstata těchto trestných činů byla naplněna přiměřeně širokou soukromohospodářskou činností, namířenou proti socialistickému národnímu hospodářství.

Jednotlivé formy soukromého podnikání, zakázané v období „válečného komunismu“, byly za NEPu legalisovány. NEP vnesl do jejich hodnocení podstatné změny. Nicméně v soukromém obchodním podnikání, které až do roku 1921 bylo takřka všeobecně hodnoceno jako spekulace, zůstaly i po jeho legalisaci v období Nové hospodářské politiky prvky spekulace, které bylo zapotřebí oddělit od legalisované obchodní činnosti. V. I. Lenin navrhl „přehlédnout a přepracovat všechny zákony o spekulaci, vyhlásit trestným (a fakticky s trojnásobnou přísností stíhat) každé rozkrádání a každý pokus — přímý i nepřímý — vyhnout se státní kontrole, dozoru, evidenci“.¹¹⁹⁾ Kvalifikační znak spekulace byl tedy spatřován v hospodářské činnosti, vymykající se státní kontrole.¹²⁰⁾ Článek 137 trestního kodexu z roku 1922 definoval spekulaci jako zvyšování cen prováděné pomocí skupování, skrývání, úmyslného zadržování výrobků a dohody obchodníků k tomu cíli.

Za účelem posílení zákonodárné reglementace cen na soukromém trhu zákonodárce zařadil do trestního kodexu zvláštní ustanovení, předpokládající odpovědnost soukromých obchodníků za zvyšování cen zboží na zboží uvedených anebo rámcových. Porušování dohody o cenách, která byla uzavírána u určitého druhu zboží, bylo stíháno podle ustanovení o porušování uzavřených dohod vůbec. Zvláštní pozornost věnoval trestní zákon smluvním vztahům mezi státem a soukromými osobami, za jejichž nedodržení byl soukromý kontrahent odpovědný podle článku 130 trestního kodexu. Skutková podstata tohoto trestného činu předpokládala úmysl kontrahenta nebo úmyslu agentů státního orgánu a kontrahentů. Existence druhého znaku zakládala vysoký stupeň společenské nebezpečnosti, vážně ohrožovala spolehlivost sovětského hospodářského aparátu.¹²¹⁾ Agenti soukromého

¹¹⁸⁾ Viz I. Rusakov, Ob ekonomičeskoj kontrarevoluciji, „Rabočij proletarskij sud“ 1928 č. 7, str. 561; G. Merec, Prestuplenija osobo socialno opasnyje, „Rabočij sud“ 1928, č. 8/9, str. 721.

¹¹⁹⁾ V. I. Lenin, Úplné sebrané spisy, sv. 43, str. 237 (rusky).

¹²⁰⁾ Zákonodárce obsah pojmu „spekulace“ zůžil. Dekret Rady lidových komisařů z 15. července 1921 „O odpovědnosti za porušování dekretů o naturální dani a o směně“ (SU RSFSR 1921 č. 55 čl. 346 (stanovil znaky spekulace takto: domluva o zvýšení cen, zlovolné odnímání zboží z tržního oběhu s cílem zvýšení jeho cen, prodej zakázaného zboží. Zákonodárce v první řadě kladl otázku: z jakých zdrojů pochází zisk soukromého obchodu (a nikoliv jaká je výše tohoto zisku), je-li podnik legální, povolený státem. Současně starší pojem pro spekulaci — „zakázaný obchod“ — byl vztažen na takové trestné jednání jako porušování státního monopolu obchodu, pašeráctví, falšování zboží, lichvářství aj.

¹²¹⁾ Soudní hospodářské procesy odhalovaly značně silné tendence k vytváření spojení mezi soukromým kapitálem a jednotlivými skupinami pracovníků státních hospodářských orgánů, zaměřené k různým formám rozkrádání socialistického vlastnictví.

kapitálu, pronikající do státních orgánů, využívali nepořádků, nedokonalostí evidence aj. skutečností a dále zejména situace kolem soukromého zprostředkovatelství k nejružnějším formám poškozování státních zájmů a k dosahování nelegálních zisků soukromými osobami. Zákonodárce proto přísně trestal nejen trestný komplot úředníků se soukromými podnikateli, ale také nedbalost, umožňující takové zneužívání funkcí. Při postihu této činnosti podle čl. 128 trestního zákoníku z roku 1922 (porušování služební povinnosti) rozšiřovaly soudy postih také na nepmany jako na spolupachatele těchto deliktů.¹²²⁾

Trestné spolupachatelství soukromého kapitálu a jeho agentury ve státním aparátu se uskutečňovalo nejčastěji prostřednictvím úplatků. Za existence dvou antagonistických hospodářských sektorů přeměňovaly se úplatky v most, po kterém pronikaly kapitalistické vlivy do socialistického hospodářství, ohrožující jeho základní principy. Jak konstatoval F. E. Dzeržinskij, úplatek v podmínkách diktatury proletariátu „má hluboce třídní charakter, ... je projevem maloburžoasní, soukromokapitalistické živelnosti, namířené proti základům existujícího zřízení.“¹²³⁾ Zákonodárce proto co nejprísněji pronásledoval jednání spojené s úplatkářstvím, přímé i zprostředkující. Postihoval je články 14 trestního kodexu z roku 1922 a 117, 118 trestního kodexu z roku 1926.

Velkou skupinu trestné činnosti tvořily tehdy trestné činy, jejichž cílem bylo skrýt před státní kontrolou skutečný charakter a formy soukromokapitalistické podnikatelské činnosti a také prameny příjmů a údaje o jejich velikosti.

Proti trestné činnosti tohoto typu byl namířen čl. 226 trestního zákoníku z roku 1926. Pokusy nepmanů dát svým podnikům formu družstva byly v rozporu s čl. 189 trestního zákoníku z roku 1926, ve zvláště nebezpečných případech se však posuzovaly jako činnost při vytváření pseudodružstev, tj. jako ekonomická kontrarevoluce (čl. 587).

Rozšířenou trestnou činností nepmanů byly daňové podvody, které byly stíhány s největší přísností.

Zákonodárce i soudní praxe vystupovali tvrdě proti všem těmto pokusům soukromého kapitálu vymknout se státní kontrole. Trestněprávní metody působení na soukromý kapitál stávaly se tak jedním z prostředků jediné regulační politiky, její nejvyhrocenější formou, podporující dvojjedinou úlohu využití a omezování soukromého kapitálu v souladu s potřebami socialistické společnosti.

*

Složitý konglomerát metod ekonomického, politického a právního regulování soukromého sektoru měl za úkol v podmínkách Nové hospodářské politiky postupně vytlačit soukromokapitalistické elementy z ekonomiky

¹²²⁾ Viz Ja. Berman, Dolžna-li priměnaťsja st. 130..., „Ježenědělnik sovětskoj justicii“, 1925 č. 6 str. 430.

¹²³⁾ Článek F. E. Dzeržinského v „Izvěstija VCIK“, 6. října 1922.

a umožnit jejich nahrazení kvalitativně novými socialistickými prvky. Výběr a využívání těchto metod odpovídaly konkrétně-historickým podmínkám dané situace. Současné však zkušenost Sovětského svazu v této oblasti obsahuje celou řadu prvků, které jsou charakteristické pro hospodářskou politiku jakéhokoliv státu, který přistoupil k výstavbě socialistické ekonomiky. Nejdůležitější z nich byly v jiné historické podobě uplatněny v zemích lidové demokracie a „třetího světa“. Proto také studium zkušenosti SSSR z procesu přestavby mnohosektorové ekonomiky a zejména studium metod této přestavby je nejen důležitou otázkou vědeckou, ale i významnou problematikou praxe mezinárodního dělnického hnutí.

(Přeložil Dragutin Pelikán)

ИГОРЬ АНДРЕЕВИЧ ИСАЕВ

Правовое регулирование частного предпринимательства в период новой экономической политики

РЕЗЮМЕ

В марте 1921 года X съезд РКП(б) принял свое историческое решение о переходе к новой экономической политике. Ее главными задачами явились: дальнейшее укрепление союза рабочего класса и крестьянства вовлечение крестьянских масс в социалистическое строительство, перестройка методов хозяйствования и управления. Одним из первых и важнейших мероприятий новой экономической политики явилась замена продовольственной разверстки продовольственным налогом. Фиксированный натуральный налог оставлял в распоряжении крестьян излишки их продукции, которые они могли обменивать или продавать. Тем самым мелкие товарные хозяйства получали стимул для интенсификации своего производства.

Развивавшийся с переходом к НЭПу товарный оборот (предельно сжатый в годы „военного коммунизма“) становился новой формой связи между отдельными отраслями и секторами народного хозяйства. Свободный торговый оборот допускался в строгих, очерченных государством пределах. Командные высоты экономики (земля, недра, крупная промышленность, транспорт, банки, связь и т. п.) были сосредоточены в руках социалистического государства. Это позволило контролировать и направлять стихийное развитие мелкотоварных хозяйств и возрождавшегося на их основе частного капитала. В этой ситуации важное значение получал вопрос о формах и методах регулирования частнохозяйственной деятельности, о правовых пределах частной инициативы. Для воздействия на частный сектор применялся сложный комплекс регулирующих мероприятий, важной составной частью которого являлись меры правового регулирования.

В условиях быстро развивающегося рыночного оборота важное значение приобретали методы воздействия на такие рыночные факторы, как цены и кредит. В области кредитных отношений государство, имевшее в своем распоряжении основные фонды материальных ценностей и денежных средств занимало главенствующее положение. Частные предприятия, искавшие источников кредитования у государственных учреждений, вынуждены были принимать взамен жесткие условия, регламентирующие их хозяйственную деятельность. Кредит превращался в руках госорганов в действенный рычаг управления работой частного сектора. Через эту систему государство могло стимулировать или сдерживать его развитие. На деятельность частных предприятий, пользовавшихся государственным кредитом в известной мере распространялось также плановое начало.

В области ценообразования государственная регулирующая политика осуществлялась преимущественно через систему косвенных мер воздействия. Возможность регулирования цен обеспечивалась товарным фондом государства, которое могло варьированием цен в обобществленном секторе торговли (государственной и кооперативной) косвенным образом воздействовать на цены частного рынка. Эти экономические оперативные мероприятия подкреплялись мерами правового регламентирования цен. От регламентации цен обобщественного сектора, государство постепенно переходило к регламентации цен частного сектора — вначале путем установления предельных (высших и низших) цен, а затем — жесткого фиксирования цен на целый ряд товаров частного рынка. Для координирования этой деятельности создавались специальные органы, планирующие мероприятия в области ценообразования.

Стимулом деятельности частного капитала являлось получение им прибыли. Вместе с тем, задачей государства в деле использования частнохозяйственной инициативы было не только развитие тех или иных отраслей хозяйствования, но и получение от частнопредпринимательской деятельности определенных налоговых отчислений. Налоговая политика и практика в период НЭПа сосредоточилась на обложении как самой частнохозяйственной деятельности (промышленный налог) так и на доходах, получаемых от нее (подходный налог). При этом в действовавшем налоговом законодательстве последовательно проводился классовый принцип. Значительную роль в налоговой политике играла местная налоговая практика и система местных сборов. Этим последним законодатель предоставлял достаточную свободу действия в рамках общих налоговых норм. В качестве меры регулирования налоговая политика стимулировала перераспределение частного капитала в системе отраслей хозяйствования, привлекая его в один отрасли и вытесняя из других.

Важное место в системе регулирования частного предпринимательства отводилось административным мерам. Последние подразделялись на практике на меры разрешительно-запретительные и контрольные. На первых этапах НЭПа более широкое распространение получили первые. Но постепенно с перестройкой хозяйственной политики (когда все большее развитие получают методы непрямого регулирования) на место непосредственного администрирования и прямого вмешательства в частнохозяйственную деятельность приходят методы контролирования, регистрации, учета. Законодатель стремится разграничить две сферы применения административных рычагов: область государственной хозяйственной деятельности и частный сектор. Для каждой из них выбираются соответствующие приемы регламентации и ее степень. В этот период создается целая сеть специальных органов, в компетенцию которых входит учет доходности частных предприятий, контроль за эксплуатацией частными лицами государственных имуществ, регистрация частных заведений и т. п.

Выход частнохозяйственной деятельности из-под контроля государства расценивался как уголовно-наказуемое деяние. Тем самым, меры уголовно-правового воздействия представляли одно из звеньев единой политики государственного регулирования частного капитала (в ее наиболее жесткой форме). Основной задачей законодателя в этой области было разграничение сфер законного и незаконного частного предпринимательства и, в связи с этим, классификация незаконной деятельности по степени социальной опасности.

Вся система регулирующих мероприятий (и в ее рамках система правового регулирования) была направлена на решение сложной задачи — использовать, стимулировать частнохозяйственную деятельность, рассматривающуюся в качестве вспомогательного фактора в развитии народного хозяйства, и одновременно с этим, ограничить и постепенно вытеснить частнокапиталистические элементы из экономики, заменить их социалистическими элементами. Эта сложная задача была успешно решена Советским государством. Опыт СССР в этой области экономической политики является весьма ценным и в настоящее время для государств, приступающих к строительству социализма в условиях многоукладной экономики.

V MONOGRAFICKE ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE —
IURIDICA

Vyšlo od roku 1903

Malý Karel, dr. Poznamky k zákonu
o nové revoluce

Cyprián Čestmír, dr. Les conséquences
des décisions de justice en droit inter-
national contemporain (francouzsky)

Štěpán Štěpán, dr. Rozvod man-
želství v právu

Čestmír Čestmír, dr. Obhájce v č.
trestním právu

Kučera Karel, dr. Shareship in
private international law (anglicky)

Kincl Jindřich, dr. Studie o otroctví,
kolonách a nepokojích ve viking-
ském státním právu

Lukeš Zdeněk, dr. Ochrana a spe-
ciální zmocnění ve veřejném právu
ochrany veřejného práva

Štěpán František, dr. Výbor pro-
střední otázky občanského práva
prostřední

Kučera Karel, dr. Město a město
o proletářské politické společnosti

Čestmír Čestmír, dr. Sociálně-
právní právo občanské

Kučera Karel, dr. Ústava a právo
občanské právo v č.
právo

Kučera Karel, dr. K zásadám
práva a práva občanského práva
právo

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA No. 3 — 1974

Redakční rada časopisu: prof. dr. Z. Lukeš (předseda), dr. K. Malý
(tajemník), doc. dr. J. Kincl, doc. dr. E. Kučera, doc. dr. J. Nezkusil,
doc. dr. J. Švestka

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

© Universita Karlova, Praha 1975

Ediční referentka PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno,
závod 1

Náklad 500 výtisků. Vydání I. Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE —
IURIDICA

Vyšlo od roku 1963:

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony
Říjnové revoluce

Čepelka Čestmír, dr., Les conséquences
juridique du délits en droit inter-
national contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod man-
želství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs.
trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in
private international law (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích,
kolónech a propuštěncích ve vizigót-
ském státě 5.—8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a spe-
ciální zmocnění ve správě na úseku
ochrany veřejného pořádku

Stajgr František, dr., Některé teore-
tické otázky civilního práva proces-
ního

Kučera Eduard, dr., Marx a Engels
o proletářské politické společnosti

Čížkovská Věra, dr., Socialistické ma-
jetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm ně-
mecké říše v 19. století

Novotná Eva, dr., K zásadním ry-
sům a tendencím právní úpravy pra-
covní doby

Fiala Josef, dr., Spory vznikající
z podnětu výkonu rozhodnutí (exe-
kuční spory)

Potočný Miroslav, dr., Deklarace zá-
sad mírového soužití

Bakeš Milan, dr., Měnové vztahy a
jejich právní problematika

Švestka Jiří, dr., Osvojení v česko-
slovenském právním řádu

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty Uni-
versity Karlovy, 116 40 Praha 1, nám.
Curieových 7.

1. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

2. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

3. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

4. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

5. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

6. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

7. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

8. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

9. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

10. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

11. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

12. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

13. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

14. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

15. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

16. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

17. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

18. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

19. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.

20. 1. 1911. 1. 1. 1911. 1. 1. 1911.